

ERDÉLYORSZÁG TÖRTÉNETEI.

HITELES KÜTFÖKBŐL.

IRTA

ARANYOS-RÁKOSI

SZÉKELY SÁNDOR.

A SZ. UDVARHELYI
RÓM. KATH. GYMGNAZIUM
TANÁRI-KÖNYVTÁRAÉ
188..... SZÁMA 48

119
23

ERDÉLYORSZÁG TÖRTÉNETEI

HITELES KÚTFŐKBŐL.

IRTA

**ARANYOS-RÁKOSI
SZÉKELY SÁNDOR**

1 8 4 0.

**KOLO'SVÁRTT,
A' KIR. LYCEUM' BETŰIVEL.
1 8 4 5.**

Előszó.

Midőn testvér magyarországi több tudós honfiaink a' nemzeti nyelvészet, és honi történetek ügyében csak nem óriási előhaladást tesznek — 's a' magyar történeteket nemzeti nyelven kidolgozták, midőn az erdélyi derék szász nemzet német nyelven Erdély történeteit már több dolgozatokban birja, és olvassa; akkor valóban, — mind a' mellett is, hogy több jeles tudósaink honi történeteinket felvilágosító számos, becses régi emlékeket, és töredékeket közölnek a' tudós közönséggel, — fájdalommal kell megvallanunk, miszerint *Erdély történeteit*, az olvasó közönség, nevezetesen tanuló ifjuság nagy rövidségére, rendszeres kézi könyvben magyar nyelven még eddig felette kevesen dolgozák ki, annyira, hogy magyarországi atyánkfiainak is ezaránti méltó panaszra már már okot szolgáltatánk. *Latinul* dolgozott e' tárgybeli munkák noha szinte elegendő számmal forognak azon nyelvet értők kezei közt; de ideje volna már, sőt önnemzetiségünk szükségesképpen megkívánja, hogy illy nemű mun-

kák nélkül is ne soká légyünk, — azonban, meddig fogunk még a' nélkül ellenni? melyik tudós hazánkfia vigasztalándja meg e' tekintetben a' nemzetet? a' jövő kor titkos leple fűdi.

Hogy ezen hiányon némi tekintetben segíthessenek addig is, míg egy hatalmasb kéz az idő várakozását teljesen kielégítendi, — és minden jeleni, és jövődei összegyűjtendő adatokat felhasználandó tökélyes munka jelenend meg, a' főlebb elősorolt okokból, kívántam ezen kised munkát közrebocsátani; közel sem azon hiuságból, mintha ezzel időnk kívánatát kielégíteni szándékoznám, — sem pedig, mintha tökélyes és hiánytalan munkát akarnék itten adni; hanem azon ohajtással, hogy ezutáni történetíróknak legalább kevés útmutatást, 's egyszerűsmind *nagyobb tervre* ösztönt adjak, — 's hogy *ezen terv elérettessék*, ohajtja is minden jó honfi. Amnyival inkább, mivel Erdély történetei az Europai nemzetek történetei közt nem utolsó szerepet játszanak, *egyfelől* mint a' magyar birodalomhoz tartozó — *iker-*

ország, ugyanazon királyok által igazgattatván Magyarországgal, — a' nemzetek történeteiben kisebb nagyobb részt vett szinte hatodfél századok alatt, — *másfelől* mint majd magán álló tartomány saját fejedelmei alatt Európának a' keleti dulongó népek ellen *elővédül* szolgált.

Innen Erdély történetei bizonyos időkben együttjárnak a' magyarországi történetekkel, — néha pedig annyira eltérnek azoktól, hogy egészen külön *történet folyamot* alakitnak, 's külön kútfőkből is kell meríttetniük, honnan nem csodálhatjuk, hogy ha magyarországi legderékebb történetíróink, midőn szeretett honok történeteit érdemtelenesen kidolgozták, akkor Erdély történeteit vagy csak felületesen, és futva érdeklették, vagy éppen el is mellőzték. — Erdélyi történetek kidolgozásában tehát *egyfelől* Magyarországi történetírókat kútfőkül kell felvennünk, és azok munkájit követnünk, — *másfelől* saját erdélyi íróinkhoz csatlakoznunk, elválva Magyarországtól, és így a' két rendbeli írókból honi törté-

neteinket egy *egésszé* alakitnunk; mindenik esetben pedig elkerülhetetlenül szükséges, hogy az írók hitelesek, a' *kútfők* minden ellentmondástól mentek legyenek, 's csak is ilyenek használtassanak történetek alapjául minden más irományok felett, melyek néha vagy bizonytalan adatokból merítették, vagy csak az írók agy-költeményi, millyenek fájdalom! olly temérdek sokaságuak kivált újabb történetíróinknál.

Mirenézt szükségesnek véltem ezen kis *történetíratban* a' leghitelesb írókat követni mind *régieket* mind *újakat*, — semmit nem állítani, és nem írni, a' mit hiteles kútfő nem említ, és így ha nem különöst is, vagy eddig soha nem hallottat, de valóssággal meglelt, és tudni szükséges történeteket rendszeresen előadni, melly feladatnak mennyiben tétetett itten elég, azt *egyfelől* a' munka rendszeréből; *másfelől* a' felhozott kútfőkből általlátandja az É. O. —

Történetirati rendszer:

I. IDŐSZAK.

ERDÉLY TÖRTÉNETEI AZ ŐS-KORTÓL KEZDVÉ A'
MAGYAR NEMZET KIJÖVETELÉIG.

Krisztus után 888. évig.

I. C Z I K K.

*Erdély történetei az ős-kortól kezdőleg
K. u. 105. évig.*

*Kütfők: Svetonius, Florus, Jos. Benkö Transsilv. Mar-
tin Felmer, Fr. Fasching Vetus Dacia. Huszti
András ó és új Dácia, Hene Beyträge zur Dazi-
schen Geschichte.*

II. C Z I K K.

*Erdély történetei a' római birodalom alatt
K. u. 105—274.*

*Kütfők: az előbbi czikkre felhozott írón kívül: Jor-
nandes, Procopius, Timon Imago Hung. antiq.*

III. C Z I K K.

Erdély történetei a' gothok alatt, K. u. 274—374.

*Kütfők: Jornandis Historia Gothor. Isidori Chronica
Gothor. Vandalorum, et Visigothorum, és az előb-
bi czikk alatt említettek.*

IV. C Z I K K.

A' hunok birodalma Erdélyben, 374—454.

Kütfők: Pray, Benkö, Felmer, Huszti, Lebrecht, Ball-

man, *Turoczy Chronicon Hung. Deguinez Hist. Tatar.* Schlöttzer, *Reissers Univ. Geschichte* II. Th.

V. C Z I K K.

Avarok birodalma Erdélyben 567—796.

Kütfők: Eginhardus in vita Caroli M. *Aventini Annales Bojorum, Jornandes de Rebus Geticis, Deguinesius Hist. Tatar.* — *Pray Annales Avar. Timon. Benkő, Huszti, Felmer, Ballman, Reissers Univ. vers. Geschicht.* II. Th.

II. IDŐSZAK.

ERDÉLY TÖRTÉNETEI A' MAGYAR NEMZET KIJÖTÉTŐL KEZDVE AZ ÁRPÁDI URALKODÓ HÁZ KIHALTÁIG K. u. 888—1301.

I. C Z I K K.

Erdély az Árpádi vezérek vagy herczegek alatt Szent István első magyar királyig 888—1000-ig.

Kütfők: Anonymi *Belae R. Notar. Gesta Hung. Turoczy, Ant. Bonfinii Decades Rerum Hung. Ranzani iudices Rer. Hung. S. Keza Chronicon Hung. Heltai magyar kronik. Pray, Huszti, Felmer, Pethő Gergely, vagy Zrinyi Miklós kronik.* — *Spángár András magyar kronik. Engel Keresztély Magyarország történetei németül. Budai Ezaiás Magyarország tört.* — *Szekér Aloiz Magyarország tört. Fábri Pál, és g. Teleki József magyar tört. töredéki.* — *Czeck János értekezése magyar tud. társ. évkönyv. 1834—1836. l. 199. — sat.*

II. C Z I K K.

A' magyar királyság eredetétől kezdve az Arpádi uralkodó ház alatt, — annak kihaltáig — vagy 1000—1301-ig.

Kütfők: az elébb említetteken kívül *Rogerii Carmen miserab. J. Szegedi* Decr. et vitae Reg. Hung. *Chartuitius* in vita Steph. S. *Kollar, Cornides, Feszler* st.

III. C Z I K K.

Erdélyi herczegek az Arpádi uralkodó ház alatt 888—1301-ig 's azok közt vajdák is.

Kütfők: *Bonfin, Fasching, Benkő, Huszti, Balia Sámuel* nemzeti törv. könyve.

III. IDŐSZAK.

I. C Z I K K.

ERDÉLY KÜLÖNBFÉLE HÁZAKBÓL VÁLASZTOTT
MAGYAR KIRÁLYOK ALATT 1301—1541.

Kütfők: a' II. Időszak I. és II. czikkjei alatt idéztek
kívül: *Archid. de Kükellő Hist. de reb. g. Lud. I.*
Steph. Kalona Hist. pragm. Hung. — Vatikáni Co-
dex Zsigmond király életéről latinul Podhradcz-
kytól megfejtve. Magyar tud. társ. évkönyve 1834
1836. lap. 145. 's a' t. Virág Benedek magyar
századok. Decsi Osmanographiája.

II. C Z I K K.

Erdélyi vajdák 1301—1541.

Kütfők: *Bonfin, Fasching, Benkő, Huszti, Balia. — st.*

IV. IDŐSZAK.

ERDÉLY A' NEMZETI FEJDELMEK ALATT, MAGYAR-
ORSZÁGTÓLI ELVÁLTÁTÓL KEZDVE A' FEL-
SÉGES AUSTRIAI URALK. HÁZRA SZÁLTÁIG
1541—1699.

Kütfők: Volf. Bethlen Hist. Trans. — *Joannis Bethlen*
Rerum Transsilv. Libr. 4. — *Toppeltin* Appendix
revol. Transsilv. *Franc. Forgács* Commentarii sui
temporis (m. 1572.) *Joseph. Benkő Transsilv. Fel-*
mer, Pray, Palma Notit. rerum Hung. *Husztli* ó
és új Dácia. *Lebrecht, Ballman, Fábri és Teleki*
József, erdélyi tört. töredékek. *g. Kemény Jó-*
zsef, és N. ajt. Kovács István, erdélyi Történet-
tár. G. L. erdélyi diaeták, és országos végzések
foglalata 1837. I. II. III. köt. *g. Kemény Jó-*
zsef, Fundgruben der Geschichte Siebenbürg.
II. T. 1840.

FÜGGELÉK A' IV. IDŐSZAKHOZ.

Magyarország' történetei röviden, egybefüggve
Erdély történeteivel, a' mohácsi csatavészről
kezdőleg ennek a' felséges austriai ház alá-
száltáig 1526—1699-ig.

Kütfők: Istvánfi, Bolla Hist. Univ. aevi recent. in Hist.
Hung. *Budai Ezaiás, Peczely* Hist. Hung. — st.

V. IDŐSZAK.

ERDÉLY TÖRTÉNETEI A' FELSÉGES AUSTRIAI HÁZ-
BÓL SZÁRMOZOTT FEJDELMEK ALATT. 1699—1840.

Kütfők: M. Bolla, Budai Ezaiás, Benkő Transsilv.
Bália. st.

I. IDŐSZAK.

ERDÉLY' TÖRTÉNETEI ŐS-KORTÓL KEZDVE A'
MAGYAR NEMZET' KIJÖVETÉIG.

(K. u. a' 888-dik évig.)

I. C Z I K K.

*Erdély történetei a' dákok alatt az ős-kortól
kezdőleg K. u. 105-dik évig.*

1. §.

Hajdoni *Dákország*, vagy *Dácia* az európai Szittya' tartomány' egy része volt, melly Ptolemeus szerint a' Tiszától, és a' Sarmatákat választó kárpátoktól kezdve a' Fekete-tengerig terjedt. Három részekre osztatva, mellyek közül később a' rómaiak a' Tisza, Maros és Körös melléki részt *parti Dáciának* (*Dácia ripensis*) a' mai Oláhországot és Moldvát együtt *havasali Dáciának* (*Dacia alpestris*) az ezek közt eső, és kereken a' kárpátoktól szivformálag övedzett részt pedig, vagy a' mai Erdélyt, *közép Dáciának* (*Dacia mediterranea*) nevezték. Mindezen tartományok együtt véve alkották a' hajdoni hatalmas Dák-birodalmat, mellyet *éjszakra* a' *Dniszter folyó* és *Szarmatia* egy része, *keletről* a' *Fekete-tenger*, *délről* a' *Duna*, *nyugotról* a' *Tisza* határoztak, — a' mi különösen Erdélyt illeti, ennek *közép Dácia* nevezete később a' gothok alatt *Gothia* névre ment által, — utánnok a' hunok által *Hunországnak* vagy hunok' *Dáciájának* neveztetett, majd azok birodal-

ma leomolta után, a' bételepült *gépidak* által *Gépidiának*, — a' magyarok általánosan *Erdélynek* nevezik, az országot körítő erdős havasokról 's benn az országban hajdon igen terjedelmes erdőkről, de melyek ma néhol feledte megkevesedtek, e' nevére mindazáltal még ma is méltó, — mikor eredett e' név a' hunok, vagy magyarok' előéveiben-é, meghatározni nem lehet. — *Latin neve* K. u. 1166. tájig: *Ultrasylvania* volt, — *Transylvania*, legelőbb 1181-diki adománylevélben (Diploma) fordul elő, melyet III. Béla adott Adrián erdelyi (Transylvanensis) püspöknek, — azóta maig divatoz, — polgári névvel: *Erdélyi Nagy Fejedelemségnek* jelöltetett 1765. — német neve „*Siebenbürgen*“ melly annyit tesz mint „hétváru tartomány“ mellyet *Heltai Gáspár*, honi történetírónk a' hét magyar kapitányok által Erdélyben állított hét városokról és azoktól függő megyéktől; mások a' hét szász-nemzeti városoktól vezetnek le, — mindenik esetben csak ez vagy amaz részét fejezheti ki az országnak, és nem az egészet; egyébaránt már honi törvényes jogu nevezet az egészre nézt. — *Septem castrensis Regio* latin nevezeete Janus Pannonius (Vitéz János) XV-dik században élt derék honi költőnk írtaiban, 's néhol másoknál is fordul elő, — oláh nyelven „*Argyiálnak*“ hivatik, — törökül „*Haraorniának* és *Erdél-bánnak*, — az első fekete, vagy setét országot tesz; mivel Erdély, erdőkkel tűzött körhavasait a' szomszéd ország szélekről tekintve, — egy setét rengetegnek tetszik a' szemlélőnek.

2. §.

Az özönvíz után népekkel betelt europai tartományok közt kétségkívül Erdély egyik volt a' legkorábbiak' sorában — mellyet az Ázsiából, mint nemzetek' gyarából kiköltözött népek lakul foglaltak

— ezen állitmány' elfogadhatását ajánlják az országnak szomszéd tartományoknál fentebbi fekte, és lakhatásra korábbi alkalmas léte, — a' népekkel bőv Ázsia közelsége, — különbféle természeti ajándokok, mellyek legottan lakókat ketsegtethettek beljébe, erdők, termékeny mezők, számos kellemes folyamok, gazdag, és több helyeken a' földszínén magát önként ajánló sötömeg, nevezetesen bőv arany, ezüst, vas, és egyéb ércz nemek, folyamokban található *aranyfövény*, — nyílt terek, menedékül szolgálható erdők, hegyek, kőszálok, üregek, — szóval a' természeti adományok olly gazdag sokfelésége, olly dús kimerithetlensége, millyennel a' szomszéd országok nem dicsekedhetnek, önként tanusítják azon feladatot, melly szerint Erdély az özönvíz után csakhamar bényepesült lakókkal, — azonban kik voltak legrégibb lakói a' dákok előtt; meghatározni nem lehet, mivel történeti, minden ellentmondástól ment adataink erre nincsenek. —

3. §.

Régibb és újabb történetíróink közül, kik az „*agathirzeket*“ vagy *akaczireket* teszik Erdély leg-hajdonibb lakóivá *Herodotat* láttatnak követni, ki az Iszterbe (Dunába) europai Szittyiából beszakadó vizeket írván le, mint nyugotra legszélső és europai Szittyiát határvó folyót, a' „*Marissust*“ említi, melly az agathirzek' országából eredve a' Dunába ömlik; de hogy ez alatt kétségtelenül a' mai *Marost* értsük akadályul áll az, hogy europai Szittyia' legszélső folyójának, és hogy a' *Dunába* ömlőnek íratik — miket a' hajdoni, és jeleni földleírat, nem láttatik igazolni, — annyi igaz, hogy *Ptolemeus*, a' *Marost* már így nevezi, *Strabó* „*Marissusnak*“, *Tacitus* „*Marusnak*“ írják, — az *agathirzeket* pedig *Plinius* úgy hozza fel, mint Dácia,

és Szittia' lakóit; azonban az *agathirzek'* nevén kívül, egyéb adat a' hajdoni történetíróknál elő nem fordulván, ezen sötéthomályfedte népről felhozott állítmányok a' történetek' mérlegében keveset nyomhatnak, — és a' józan történetírói bírálat e' tárgyban sem állítólag, sem ellenben telyesleg tagadólag nem léphet fel: az adatok hijányzása egyébaránt nem rontván le a' történetileg lehetségest; csupán bévalósultnak nem fogadhatván el a' történetek' bizonyosb mutatványai' sorába. —

4. §.

Következőleg; megállunk azon bizonyos történeti igaz mellett, hogy „Erdély“ legrégibb lakói a' *dákok* voltak; azt is általjában nem erősíthetvén, hogy azok tatárfajta népek lettek volna, — bizonyos az, miszerint Ázsiából vonultak át Európába, 's legelőbb ezen tartományban választottak hont maguknak, — nem is német, vagy szász nemzetek' dédősei, mint némelly íróinknak tetszett, mintha a' *Deutsch* nevezetből keletkezett volna a' *Dácia* nevezet, mint ezt *Albertus Magnus* külföldi történetíró, és ő utánna *Kelp*, és *Toppeltin* állították; mirenézt helybehagyatóbbnak tarthatjuk *Strahlenberg* és *Humbold* észrevétét, melly szerint tatár nyelven ma is *dák*, *ták*, *dau*, *tau* hegyet, halmot jelent — mellynek értelme szerint *Dácia* méltán nevezetethetett *Dákiának*, vagy *Dáviának* — sőt ezen nevezet által ment a' *dákok'* „*Dáva*“ végzetű váraira is, mint *Sergidáva*, *Marcidáva*, *Decidáva*, *Utidáva*, *Neutidáva*, *Ziridáva*, mind három *Dáczia*ban, — Azonban nem csak *dákok* honoltak *Dáczia*ban, hanem velök együtt *szármata*k, *szláv eredetű népek*, *basztarnák*, *besenyők* vagy *bessek* (bissen) kiváltképp pedig *géták*, hajdon korban szakadatlan háborúiról, és dúlásairól görög történetírók-

nál ismeretes nemzet, — kik a' *dákokkal* atyafias, és egy nyelven beszélő népek voltak, — nevöket némellyek a' *geris* vagy *gesis* görög szótól származtatják, melly kopját dárdát jelent; de más nemzetek is hadakozván kopjakkal, és dárdákkal nem csak a' géták, következőleg ezen nevezet nem csak a' gétaké, hanem más nemzeteké is lehetett volna, egyébaránt is más idegen nemzet nevét kizárólag görög nyelvből hozni le, nem mindig vezet valóra — mások egy hajdon *Géta* nevű hadnagytól hozzák le; de akár hadnagyot, akár nemzetet jelentsen, fenmarad a' kérdés, mit jelent, és mi okból? mi ezen lehozat által nem világosittatik, — némellyek a' *get* vagy *geut* ős német szótól, de ezt semmi történeti adat nem hitelesíti. — Ugy is vélekednek némellyek, hogy Noe unokája *Geter* lett légyen a' géták törzsök atyja, mindezek történetirői állitmányok, mellyeket csak bétanúsítás után lehetne elfogadni. — Annyi bizonyos, hogy a' dákok szomszédi, és velök rokon népek voltak, — kiknek lakhelyök nem annyiban közép Dáczsiában a' mai Erdélyben, mint a' havasaliban, a' mai Moldvában, 's Oláhországban a' *Niszter* folyótól fogva a' Dunáig terjedett, sőt a' *Niszteren* felyül is a' *Borisztenes* partjáig, ezen vidékeken jeleltetvén hajdoni íróknál, és földabrosz rajzolóknál a' *géták' ugynevezett vadon pusztái*, mellyeken ők ide 's tova költözödték, és a' Dunán is gyakor izben dúlni a' görög birodalomba általvonultak. Itt lévén tehát lakjok több nevezetűekre oszlottak, a.) a' Dunamellékiek hivattak *Isztro-gétáknak*, b.) a' *Niszter* vagy más neven *Tyras* folyam mellékiek *Tyra-gétáknak*, c.) a' *Boriszthenesiek* *Boriszthenitáknak*, d.) a' sarmatákkal és jászokkal szomszédosok *Jázi-gétáknak*, e.) a' fekete tenger mellékiek pedig *Ma-szu-gétáknak*, vagy *Massza-gétáknak*, az az: vizpartiakkak.

5. §.

Milly nyelven beszéltek a' dákok és géták meghatározni nem lehet, annyi tudatik a' történetekből, hogy köztök sok görög gyarmatok léteztek, mint ezt Ovid római költő, kik köztök számkivetésben több éveket töltött énekli. *Trist. L. III. Eleg. IX.*

Hic quoque sunt igitur Grajae, quis crederet? urbes,

Inter inhumanae nomina barbariae,

Huc quoque Mileto missi venere coloni,

Inque Getis Grajas constituere domos.

Azonban panaszképen említi felőlek, miszerint az ékes görög nyelvet a' géták zordon nyelvével annyira megzavarták, hogy alig maradt csekély nyoma a' hajdoni görög nyelvnek köztök. *Trist. L. V. Eleg. VII.*

In paucis exstant Grajae vestigia lingvae,

Haec quoque jam Getico barbara facta sono.

A' római nyelvet sem értették, mi nem is csoda, olly távol tartományban Rómától, 's nem is függvén még tőlök. *Trist. L. V. Eleg. III.*

Unus in hoc populo non est, qui forte latine

Quaelibet e medio reddere verba quaeat.

Ille ego, Romanus Vates, ignoscite musae!

Sarmatico cogor plurima more loqui.

Eu! pudet et fateor jam desvetudine longa

Vix subeunt ipsi verba latina mihi.

Másutt ismét említi a' géták és sarmaták nyelvéről, (kik részint összeelegyedve, részint szomszédságban laktak egymással) hogy ő mindkét nyelvet megtanulta légyen: Nam didici Getice Sarmaticeque loqui, a' rómaiak évszakában összeelegyedvén a' dákok és géta nyelv a' római gyarmatok nyelvvel, a' mai moldvai, oláhországi, és erdélyi oláh nyelv alakult belőle, — tisztán a' hajdoni dákok és géta nyelv Európában ma sehol nem beszéltek, és így az idők változati közt mind a' nemzetek, mind

pedig nyelvök, ha végképen el nem enyésztek is, legalább más nemzetek közé megszűnőleg elelgyedtek.

6. §.

Az elésorolt dácziái nemzetek noha mivelet nélküliek, és jobbára baromörzetből, vadászatból, és hadidúlásokból éltek, mindazáltal *Ptolomeus* több mint 40. jeles városaikat említi a' három Dácia-ban, mellyek mint főlebb érintők, csak nem mind *dáva* szókbán végződtek, ezen városok fekte 's hol léte aránt sokfélék a' későbbi történet és földrajz-írók véleményeik; ismeretesebbeké lettek azok, miután később a' római gyarmatok által újra építettek, és több miveletet 's kényelmet jelenlétökké alakítottak, mellyek közül némellyeket alább kijelendünk, — többeket azonban olly setét homály fed, hogy azok nevein kívül egyebet rólok nem tud az utóvilág.

7. §.

Hadgyakorló nemzetek lévén vezéreket és királyokat szoktak maguknak választani hadak idejére, kiknek vezérletök alatt a' szomszéd Dunántúli népekkel nevezetesen, vérontó háborukat folytattak, kétségkívül honukban béke idején is nem népszerű országalkotmányuk, hanem inkább *magánuralkodói volt*, azon királyok neveit, kik rajtok birodalmuk keletkezésétől fogva uralkodtak, jobb részin mély homály fedi — némellyeket azonban vagy görög, vagy római írók kiragadtak a' feledés homályából, ugy t. i. mint öntörténeteikbe bévágólag, vagy kitűnő szerepet játszva jelentek meg az ó korban ilyenek:

I. ZÁMULX, vagy ZÁMOLX 1402. évekkel K. születése előtt, de ki köznévvvel az europai szittyák, kik közé a' géták és dákok is számláltattak egyeba-

ránt királya volt — *Jornandes* úgy említi, mint *első királyát a' dákoknak*. (Hist. Cap. II.) *Herodot* pedig azt írja felőle (Libr. IV. pag. 290. 292. 293.) miszerint Pithágorással együtt ment légyen Egyiptomba tanulni, honnan visszatérven szittyák és géták királyává lett, — távolléte alatt pedig egy *Zenta* nevű philosoph igazgatta az országot. *Zamulxot* halála után a' géták *Isten gyánánt tisztelték*.

II. GOTHILÁS, kiról ugyan *Jornandes* (Cap. X.) írja, miszerint macedoniai *Filep* király annyira becsülte légyen, hogy nem csak barátságot kötött vele, hanem *Medopa* nevű leányát nőül neki adta. —

III. ZÁRMIZ, ki ellen Nagy Sándor macedoni király K. e. 336. évekkel hadat vitt az okból, hogy Ázsiába a' perzsák ellen menendő, birodalmát hátulról ellene bátorságba helyezné, mirenézt átjövén a' Dunán, miután a' traxokat legyőzte; és a' géták 's dákokra, mint a' traxok szövetségeseire nyomulván, annyira elrettenté őket, hogy setét erdeikbe, és rejtékeikbe visszavonták legottan magukat. *Nagy Sándor* pedig a' traxok egy fővárosát, melyet *Strabo Szavia*, *Jornandes Szírmisz*, későbbi görög írók *Zeugminum* névvel illetnek — 's ennek romjain ma *Péterváradot* állni írja *Istvánfi*; földig lerontotta; egyébaránt hogy közép Dáciaiába behatott volna, nem írják a' történetírók. — Ezen *Zármiz* király építtette Vaskapun belől *Zármiz-egethuzát* közép Dácia fővárosát, melyet maga nevérol nevezett. *Szamosközi* szerint ezelőtt mintegy 300. évekkel találtatott volt Erdélyben egy régi pénz illy körirattal: APMIZ ZIAET melly hijános szók ha kezdő, és végbetűkkel kiegészítetnek, ezen görög szó keletkezik belőlek, ZAPMIZ BAZIAETZ, oldalán egy vadkan fő volt rajzolva, melly a' szerbiai és tráciai királyi czimer volt hajdon. — Ezen

pénz iratából és cziméből az tetszik ki, hogy *Zármiz* korában a' dákok közt a' görög nyelv is divatozott, és hogy ő *traxokon* is az időben uralkodott.

IV. SZITÁLX, ki Nagy Sándor halála után élt, és *Odessza* város felett folytatott hadat *Perdikkással*, Nagy Sándor következőjével.

V. DROKHIMETES vagy DROKHIMÉT, kit Nagy Sándor halála után 12. évekkel *Lyzimakh*, kinek *Traczia* jutott részül, haddal támadott meg, meghódítani törekedvén a' traxokkal szövetséges gétákat, és dákokat is, 's őket első meglepéssel le is győzte; de majd nagyobb erővel állván ellent neki *Drokhimet*, *Lyzimakh*ot megverte és magát is a' harczon elfogta, kivel ő olly nemes szívüleg bánt, hogy bántás nélkül szabadon bocsátotta, azonban minden kincseit, különösön temérdek aranyait, melyek rá Nagy Sándorról szállottak volt, elfoglalta, és *Zármiz-egethusa* várába hozta, innen találtattak Erdélyben a' fennebbi századokban olly bőven a' *Kozon és Lyzimackh* aranyok — 's találatnak néhol ma is.

8. §.

Százhárom évek folynak le, melyek alatt a' gétákról és dákokról semmi említést nem tesznek a' történetiratok, — ekkor ujra megjelennek ők a' világtörténetek néző színén. -- Kiűtvén t. i. a' háboru *Perzeusz* maczedoni király, és a' rómaiak közt az europai akkori nemzetek két pártra szakadának K. e. 215 évekkel, — mikor is

VI. *Dák és géta király* ORÓLESZ a' rómaiak barátságába vonatva, mellettök a' maczedókkal szövetséges *báasztárnákra* ütött, kik a' mai Lengyelország velök határos szélein laktak, de szerencsétlen kimenettel, mivel hadai öntunyaságuk miatt megverettek, minek következtül túnya katonáit büntetésül nőik szolgálatába rendelte; majd pedig *Oró-*

lesz halta után *Perzeusz* csalfa igiretei által elcsábítatva az ő pártjára állottak a' rómaiak ellen, honnan *Perzeusz'* meggyőzetése után a' rómaiak haragját vonták magokra a' *dák*ok és *géták*, — innen folytoni háboruba keveredének a' rómaiakkal, és mind vérengzőbben lépének fel egymás ellen. 16 évekkel *Perzeusz* legyőzetése után K. e. 199 évekkel *Perzeusz'* ál-fiát *Andriskót* akarák a' maczedoni tronra emelni; de *Metellusz* által megveretve ki nem viheték, *másodízben* 25,000 főből álló sereg-sereget küldének részére a' rómaiak ellen, melly hasonlólag megveretvén, és *Andrisk* nálok keresvén menedéket, *harmadízben* is felkeltek volna mellette, ha a' *traxok királya* *Andriskot* a' rómaiak kezébe nem adta volna.

9. §.

Azonban Róma ez időben szakadatlan háborukkal foglaltatván el, mint a' *kárhágoi* hosszas had a' *Jugurtha* és *Mitridates* elleniek, kevés gondot és erőt fordíthatának a' *géta*, *dák* és *trax* nemzetsékre. Sőt *Florus*on kívül a' történet írók sem emlékeznek róluk. — Ez pedig írja, miszerént ezen népek ez időben olly bátorságot vettek magoknak, hogy nem csak a' római nagy birodalom határait merték megtámadni; hanem *Thessaliát*, és *Dalmátiát* egész az *adriai* tengerig tűzzel vassal dulták, és pusztították, mindaddig, míg Róma félretévén egyéb dolgai, őket megzabolázni felkészült. — Hét vezéreket indítának tehát a' rómaiak ellenök egymásután, kik közt *első Porcius Cato* K. e. 118 évekkel erős sereggel jöve rájok; de ők sehol harczot állani azokkal nem mervén, rengeteg erdejökbe visszavonultak, 's majd ismét jó alkalommal kiűtöttek, és így a' római sergeket inkább csipkedték, és faggatták, mintsem velök rendszerénti haddal viaskodtak, mi ok-

ból **P. Cato** had-indítványa kevés sikerű volt; de **L. Didius** és **L. Drusus** őket a' Dunán általnyomták. **Calpurnius Piso** a' tracziai szélek, és *rodopéi* hegyek felől szorongatván őket, annyira vitte a' dolgot, hogy következője **Scribonius Curio** éppen a' dácziai setét erdőkig kergette K. e. 75. mellyektől iszonyodván győzelmi koszoruját követőinek engedte, kik közül **Appius** Sármátziáig, — **Lucullus** pedig a' *Tanaís*ig szorította fel, és kegyetlen dúlásait hasonló dúlásokkal fizette vissza.

10. §.

Illy veszélyt **VII. dák és géta király BERIOSTA** vagy **BOERIBISTA** alatt épülhetének ki — ez előbb hadvezér — majd király, helyreállítván népei közt a' rendet, és fenyítéket, 's vitézeit józan és mérséklett életmód — 's gyakori hadi munkálatokkal megerősítvén, és nagy dolgok kivitelére elkészítvén — mintegy újnemű vitéz néppel átnyomult a' Dunán, *Tracziát* és *Maczedoniát* elfoglalta, — el *Illyriát* is — mi által nagy félelmet terjesztett el a' római őrvárakban. — Nagy erővel készülének ellene a' rómaiak; de mielőtt hadra kelne a' dolog **Boeribista** hadi koszoruit az árnyékok országába vitte. — K. e. 82. évvel.

Utánna **KOTIZON VIII-ik dák király** következett, kit némellyek *Gottsohn* nevezettel illetnek, *Toppeltint* és *Kelpet* követve, melly vélemény onnan keletkezett, mivel ezen írók a' dákokat német eredetű népnek állították alaptalanul. — Ez **Julius Caesar** és **Augustus** évszakokban élt. — **Julius Caesar** polgári háborui alkalmával **Kotizon** a' római tartományokat egész a' fekete tengerig dulta boszulatlan. — **Augustus** pedig barátilag akará vele az ügyet igazítani, 's béke fejében ön leányát *Juliát* igiré nőül néki, mi mivel ez nem teljesült, **Kotizon**

annyira szorongatá a' római birodalom széleit, hogy neve a' rómaiak előtt iszonyítóvá válék; mert az *Augustus* és *Antonius* közti belháboru alatt a' *Duna* fagyján átkelvén az azontuli tartományokat rettentőleg pusztitá, 's már *Italiára* sőt éppen *Rómára* törekedék, melly *Rómát* mennyire megrettenté, kitűnik *Horátz* daljából (*Libr. III. oda VI.*).

Csaknem lerontá, lázzadozó viszály —
Foglalta *Rómát* *dák* 's *szerecsen*, hol ez
Irtóztatóbb volt ránk hajókkal,
Vészes amaz nyilazó sereggel.

Illy viszonyok közt *Augustus* két nagy vezért indita ellene, *Crassust* *Traczia* felől, *Lentulust* pedig hátok megett *Németország* felől. — Két tűz közé szorittatva *Kotizon*, három vezéreit és seregei jobb részét elvesztve visszatolatott a' *Dunán* K. e. 30 évvel, innen *Lentulus* *Getulus* nevet nyert, ezen győzelem emlékére éneklé *Horátz* (*Libr. III. oda VIII.*) *Méczenáshoz* :

Szűnj meg a' város bajain tűnődni,
Verve van már *dák* *Kotizon* hadastól.

11. §.

KOTIZON mikor halt el bizonytalan, valamint az is kik következenek utánna *dák királyokká* K. u. az első század utolsó feléig, annyi bizonyos, hogy a' *vitelliusi* polgári zavarokban ismét a' *Duna* mind két partjait elfoglalták, és dulták. — *Mutianus* a' VI-ik Legiot veté ellenökbe. — *Fontejus Agrippa* mészai alkormányzó őket valamennyire zabolázá — 's némi békét engedtek a' római birodalomnak K. u. 80-ik évig — ezen időszak alatt említettnek még IX-dik *dák király Komosik*. X-dik *Korill*, de kik melly években uralkodtak nem tudatik. — XI-dik *Dürpán*, ki K. után 82 évvel uralkodott. *Florus* (*Lib. IV. Cap. XII.*) dicsé-

rettel emlékezik róla, hadat viselt *Domitian* ellen, kinek seregeit végveszélyig levágta, elesvén a' csatában két jeles római fővezér *Oppius Sabinus*, és *Cornelius Fuscus*, — némelly történetírók ezen vészt Deczebal évszakára teszik, ki XII-dik a' dák királyok sorában.

12. §.

DOMITIAN alatt K. u. 89-ik évben a' dákok leghiresebb királya *Deczebal* kezdé diadali szerepét játszani a' rómaiak ellen. — Ő legottan megtámadá Dunamelléki ör-helyeit a' rómaiaknak, és azokat elűzé, 's több hadisergeiket tette semmivé, és annyira rettenté, és nyugtalanítá *Domitian*-t, hogy ez tőle *évi adóval* kénytelenített békét eszközölni, — 's mindemellett is kettős *diadali menetet* tartá Rómában a' dákokról, melly csak hiu, és tettetés árnyéka volt a' hajdoni igaz diadaloknak. Utánna *Nerva* is fizeté neki az évi adót, most már a' dicsőség fő pontjára emelkedének a' dákok, megalázzván, 's adó alá vetvén a' világ királynéját *Rómát*; de ezen hatalom pontról nemsokára legördíté őket *Tráján*.

13. §.

TRÁJÁN magaslelkű vitéz r. császár szégyennel nézé Rómát dákok adója alatt nyögni — azért K. u. 102. évben erős hadat vezeté *Dácia*-ba *Deczebal* ellen, kinek a' dákok *Torda* mellett a' *Keresztesmezőn* ellentállván, mindkét részről olly harczdühvel csapának össze a' seregek, hogy felettek sokan hullának el mind a' dákok, mind a' rómaiak közül — és *Tráján* — nem lévén elegendő ruha a' sebesek békötözésére maga bibor palástját kénytelenítettett e' végre feldarabolni, — végre még is

a' dákok megveretének, és ott hagyák a' csatamezőt, — Tráján pedig elsőben *Tarmist*, melly ma Károly-Fejérvár, ostrommal megvette — honnan *Zarmiz-egethuza* ostromára sietett, mellynek vesztét Deczebal megelőzni akarván, *Tráján* lábaihoz borult, és neki *évi adót* igérvén, és hódolatot, fejének kegyelmet nyert, 's országában meghagyatott — *Tráján* pedig e' győzelem után Rómába viszsza ment, és ottan fényes *diadalmenetet tartott* a' dákokról. *Dacicus* nevezettel tiszteltetvén meg a' római tanács által. —

Alig távozték el *Tráján* Dáciiából, már *Deczebal* megbánva tettét, fegyvert fogott a' rómaiak ellen, és a' Jeruzsálem romlásakor száműzetett zsidó nép egy részét is befogadván, mint nyilvános ellenség úgy lépett fel. — *Tráján* azért újra temérdek ezredekkel indula *Deczebal* ellen K. u. 105. és *Dáciiába* érven *Zarmiz-egethuzát* vevé ostrom alá. *Deczebal*, miután minden ál-utakat a' meneketésre *Tráján* ellen elpróbált, utoljára egy végűtközetet ada *Trájánnak*, mellyben egész hada megvereték, maga pedig nehogy a' győzedelmes kezébe esnék, saját fegyverébe ereszkedett, és meghalt, — feje Rómába vitetett *diadali menet* ékesítésére, — egyéb testét, mint íratik, *Déván* temették el, mellyet aztán a' dákok *Deczidavának*, azaz: Deczebal sirhalmának neveztek. — Fejetlen kö emléke Károly-Fejérvárt találtatott meg. — Halála előtt Hartzeg vidékén *Boldogfalvánál* a' Sztrigy vizét más árokba vétetvén, előbbeni árka fenekére egy kő boltot építtetett, mellybe minden kincsét elrejtette volt, a' rabokat, kikkel ezt véghezvitette megölette, — egyedül *Biczilis* nevű biztos emberre lévén felavatva titkába, majd *Deczebal* este után ez *Trájánnak* a' kincset felfedezte, mellyből *Tráján* a' Dunára Orsován alól a' csodálatra méltó *Tráján hidját* készítette, mellynek ma is víza-

padáskor némelly óriási oszlopai kitetszenek — ugyan ezen kincsből építtette Rómában a' *Tráján oszlopát*, melly ma is egy a' hajdonkor bámulandó mivei közül, — és így a' dákok birodalma Erdélyben megszűnék K. u. 105-ik évben.

II. C Z I K K.

Erdély történetei a' római birodalom alatt.

K. u. 105—274.

14. §.

Erdélyt, vagy közép Dáckiát a' győzedelmes Tráján római tartományá alakítá. — Alkormányzót (Propraetor, Proconsul) rendele igazgatására és oltalmára több ezredeket (Legiones) helyezte alkalmas helyekre: ezen ezredek valának: első *segéd ezred*, V-ik *maczedoni ezred*. VI-ik *győző ezred*. VII. *claudiusi ezred*. Tizenharmadik *ket-tős ezred*. Harminczadik *erős győző sereg*. (Legio 1-a Adjutrix. V-ta Macedon. Sexta Victrix. Septima Claudia. Decimatertia Gemina, Tricesima Valens victrix). — Legelső alkormányzónak *M. Scaurinus* iratik, ki egyszersmind a' bányászati egyesület felvigyázója volt, — és hatalma alatt voltak a' pénzverői három tisztek, — kohó tisztek, pénzváltók, így egyéb hivatalok. Így elrendezvén Tráján Dáckiát, az egész r. birodalomból, földmivelet, városok építése, városok szépítése, szóval a' népmivelet végett temérdek népeket hozott a' három Dáckiába, és azokat ottan megtelepítette, 's így a' római miveletet általok terjesztette.

15. §.

A' római polgári mivelet szembetünő emlékei a' *rakott utak*, mellyek Tráján hidjától kezdőleg

két fő ágakban vonultak át a' három Dáczián, — egyik fő ág átment a' mai Oláhországon és Moldván a' *Niszter felé*, — másik fő ág, amabból kiszakadva átvonult a' vulkányi szoros úton Erdélybe Hartzegvidékére *Zarmizegethuzáig*, — innen le a' *Strigy* mentén a' Maros terén fel a' mai *Károly-Fejérvárig*, — onnan *Enyed felé*, ez ismét két mellék ágakra oszlott — egyik ment *M. Vásárhelynek*, hol ez ismét két kisebb ágakra vált, egyik *Görgény felé*, másik a' Nyárádmentin *Mikházáig* vonulva. *Enyed felől* jövő más mellék ág *Tordán* által *Kolozsvárig* tartott, onnan a' Szamos mentin le *Désig*, honnan a' Nagy Szamos tereire tért bé, és ott bizonytalan ponton megszűnt. — Ezen római utak ma is néhol láthatók, több helyeken elkoptak, vagy víztől elmosattak, sokhelyeken felhagyattak, legszembetűnőbbek a' Nyárád mellett *Mikházán* alól. — Készítették pedig ezeket az itten táborozó ezredekkel a' római császárok, egyfelől a' közlekedés könnyítésére, másfelől az ezredek munkái gyakorlására, és végre a' római név örök emlékére, — 's neveztettek vagy a' császárok, vagy a' tartományi kormányzók neveikről, mint *Tráján útja*, *Claudius útja*, *Annius útja*, *Cassius útja*, *Colliai* vagy *Havasalföldi út*, s.t.b.

16. §.

De semmi nem mutatja nyilvánobban a' római nagyságot, erőt, és fényt, mint a' *gyarmatok*, melyeket Tráján, és ő utánna más császárok nagy seregekkel egész családotól hoztak, és telepítettek nevezet szerint Erdélybe, a' római birodalom csaknem minden részeiből. — Régi földrajzok, és földleiratok számos illy gyarmatokat említnek; de melyek hol fektét, és nevezetét meghatározni néhányon kívül alig lehet. Ezek között:

I. Zarmizegethuza, melyet **ZÁRMIZ dák király** építtetett és maga nevérol nevezett el. — Tráján előtt a' dák királyok lakhelye volt, és egyike a' 40 dák városoknak. — Tráján megvévén ezt Dácia fővárosának meghagyta, és pompás *istenházakkal, körnézhelyekkel, törvényházakkal, fürdőkkel, vízvezetékekkel*, 's egyéb fényes épületekkel, — *istenszobrokkal, diadalivekkel, emlékoszlopokkal* annyira felékesítette, hogy a' római fényesb városokkal vetélkedhetett, — és maga nevérol **Ulpia Trajana** városának nevezte, — a' r. birodalom megszűnvén Dáciában, vagy a' gothok, vagy hunok, vagy később a' magyarok által ez a' pompás főváros annyira lerontatott, hogy ma csak pusztá romjain andalog a' vándor az elenyészett nagyság árnyaitól körüllebegve, helyén egy nyomorult *oláh falucska* áll, mellynek neve magyarul *Várhely*, tótul *Gradistye*, hivatik *Vétzelnek is*. Deczebal nevérol, hol ma is számos *feliratok, szobrok, mozáikok* 's t. találtatnak. —

17. §.

II. Római gyarmat Erdélyben Tármis — a' hajdoni *Gyula*, ma *Károly-Fejérvár*, melyet a' rómaiak hasonlólag szépen megépítvén, és erősítvén, *Apulum* név alatt *olly nagy kiterjedésűvé alakítottak*, hogy a' Maros partjáig terült el, a' római mivelet bélyegeit mutatják az itten ma is bőven találtató *feliratok, kőszobrok, pénzek, épületek romjai*, és azon roppant templom alapja, melyet mint egy felirat bizonyítja, **Ulpus Mucianus**, hadi kormányzó emelt volt **Jupiter és Juno** tiszteletökre, melly későbbi romjaiból majd keresztény templomá alakittatott, bėjővén a' magyarok Erdélybe, és azt elfoglalván **I. Gyula** a' hét vezérek egyike mint iratik honi történetiróink által vadászat

közben ezen sűrű erdőkkel felfogott várra ráakadván, azt megépítette, és maga nevérol *Gyula-Fejérvárnak* nevezte, — 1717. pedig b. e. VI. Károly császár alatt újra építtetvén, és nagy erősségé alakíttatván, *Károly-Fejérvár nevezetét nyerte.*

III. *Dierna*, melly Torda felett kiterjedt nyugoti hegylapájon feküdt, — ezt a' rómaiak *Salinae*-nak, vagy *Sóvárnak* nevezték a' mellette lévő *sóaknákról*, — négyszeg fekvése ma is még kivehető szemmel; valamint a' vársánczok és falak, 's négy fő kapuk helyei is; de kövei már annyira kiásattak, — helye az eke által olly földgyenlővé tétetett, hogy néhány évek multával nem fog megismertetni holfekte. — 1600. elején még egy kapuja fenn állott, egy *Isis képpel* és több *istenszobrokkal*. — Emlékkövei széthordattak, és többen közülük a' régiség tisztelői szemeik elől végképpen eltűntek. — A' magyarok bójöte után egy *Torda nevű hadnagyról*, vagy némellyek szerint Atilla ös-atyjáról *Tordáról* Tordának neveztetett. — IV. Béla alatt a' Mongolok által elpusztítatván lakhatatlanná lett, mire nézt később 1454. tájatt lakói a' völgybe leköltöztek és a' mai *Ó* és *Ujj-Tordának* adtak eredetet.

IV. *Napoka*, mellyet némellyek *M. Vásárhelynek*, mások *Pokának* F. Tordavármegyében, — mások ismét *Kolozsvárnak* tartanak — akárhol feküdt, itáliai kiváltsággal élt, mint a' *justiniani Pandekták* bizonyítják (De censibus Leg. I. §. 9.) „Dáczában is a' zernensi gyarmat, mellyet dicső „Tráján vitt bé itáliai jogu, Zármizegethuza is a' „zon jogu, ugy Napoka, és Patavicensis falu. —

V. *Zernensi gyarmat*, vagy *Zárma városa* — hol feküdt légyen nem tudni, — némellyek *Zernyesz*hez helyezik. —

VI. *Patavicensis Vicus*, vagy *Patavicensi falu*. — Hunyadvármegyében *Clopitivát*, vagy

Kolozsvár mellett *Pata* nevű falut tartanak ezen gyarmat helyének.

VII. *Aquae vivae*, hol fekte nem tudatik, — *Héviznél* gondolják a' földleírók, vagy *Aranykutnál*.

VIII. *Perendanesiorum Colonia*, hol volt meghatározni nem lehet.

IX. *Zermizirga*, melyet a' rómaiak *Auraria minornak* neveztek, *Zalathnának* tartatik. —

X. *Auraria major*, vagy *Abruminensis Colonia* a' mai Abrudbánya helyén feküdtnek véletlik, hol a' római bányászatnak óriási emlékei mutatkoznak ma is.

XI. *Sárd*, melyet a' rómaiak Sardiniából telepítettek Erdélybe, *Huszt*i szerint Károlyfejérváron felyül az Ömpoly mellett feküdt, hol ma *Sárd* fekszik.

XII. *Praetoria Augusta*, mely Brassónak állittatik.

XIII. *Zeugma*, melyet némellyek a' hajdoni kolozsvári Ó-várnak tartanak, mely később *Claudiának* neveztetett.

XIV. *Patriussa*, vagy *Petreaussa*, ott feküdtnek íratik hol ma a' volkányi szoros úton belől egy *Petrezán* nevű oláh falu áll.

Többeket ezúttal elé nem számlálok — hanem azon jegyzést teszem, hogy Erdélyben csak nem minden folyam téreken, itt vagy amott láttatnak római gyarmatok és várak helyei, melyeken találtott feliratok, római czímes téglák, 's egyéb emlékek nyilván meggyőzhetnek arról, hogy ottan valóban római várak díszeskedtek valaha, — ezen történetírat tárgy honunkban egy szorgalmas kézre vár, mely bőven, és több nemű adatokkal ezt felvilágosítsa. —

Római császárok' pénzei Erdélyben felesen taláttatnak ma is a' hajdoni gyarmatok' romjai közt, — legnevezetesebbek *Trájáni*, némellyek ezen körírat-

tal: *Dacia Capta*, — másokon ez olvastatik: *Abundantia Daciae*, — némellyeken: *Dacia Provincia Augusti*, nevezetesen még, *Hadrianéi* — *Gordianuséi*, *M. Antoniusei*, *Galbaé*, 's t. némellyek ezüstből, mások rézből, — nem kevés számmal *aranyból* is verettek.

Felesen találtnak római széles, jól égetett, kemény téglák is, mellyekre az ezredek béke' idején váreépítéssel, téglavetéssel, útkészítéssel foglalkozván, — ezredök neveit felbélyegezték. —

18. §.

TRÁJÁN után HADRIAN császár birá Dáciát, ki egyéb hadak és pártütések által kénrtetve, kivoná onnan az ezredek' egy részét és a' *Tráján hidját* a' Dunán lerontatta akár a' tekintetből, hogy a' barbar népek beütéseit a' római tartományokba — meggátolja — akár hogy *Tráján' dicsét* irigylette, ezt mondván: *hanemha hasznos a' mit cselekszel, balga a' dics*, — melly mondatot, egy K. fejevárt talált köifelirat örökitette. —

ANTONIUS PIUS, és fia *Commodus* évszakokban K. u. 138—180. a' rómaiak kincsszomja és kegyetlen tetteik által ingerülve pártot ütének a' dákok több izben, kiket a' császárok biztossai nehezen birhatának csendre, mint *Jul. Capitolinus*, és *Lampridius* írják. —

19. §.

SEVERUS alatt K. u. 193. tájatt a' történetek más alakot váltának Dáciában, — a' gothok t. i. *Skandinaviából*, a' mai *Svédországból* hol ma is Gothlandban eredeti honuk van, — vagy belháboruktól üzetve, vagy hideg terméketlen lakjokot megunva, — vagy pedig mi hihetőbb a' római fény, és

kincsek által ingereltetve, — temérdek sokasággal a' római birodalomba benyomultak, és mindenfelé kegyetlenül dultak. Dáczianak vévén arányjokat — a' dákok, és a' római erőszak által nyomtatott több nép velők legottan kezét fogának a' rómaiak ellen, eldulák így egyesülten Dácziaiban a' római telepeket. *Tráczia*t, *Mésia*t, — a' római császárok ellenők nagyobb erővel nem léphetvén fel, kénytelenítettek elnézni, és nekik lakhelyet engedni kényők szerint. Szakadatlan háboruk folyának köztek most egyik, majd másik fél veszteségével.

KARAKALLA K. 214. és III. GORDIAN K. u. 225. tájatt némi győzedelmeket viván ki ellenők, valamennyire megfenyítették őket.

PHILIPPUS ARABS, némi kiváltságokkal ajándékozá meg, a' véget, hogy a' Lengyelország fellöli széleket a' beütő népek ellen oltalomba vennék, — sőt új gyarmatokat is hozott bé, 's új szabadalmakkal ékesítette, mirenézt a' dákok és gothok alatta nyugvának honukban; de épen ezen engedélyek őket jövődöre nézt bátrabbakká, és büszkébbé tették. Innen

DECZIUS alatt K. u. 250. *Ostrogotha* nevű vezérök alatt a' Dunán átkelvén, a' Dunántuli tartományokat szörnyen dúlák és pusztíták — *Deczius* elébb győzedelmes volt ellenők; de a' szélbeli őrsergeket, mivel a' gothok és dákokkal nem elég vitézül viaskodtak volna, kemény büntetés alá vetvén, innen ezek boszorkodva hozzájok átállának; és így *Kniva* goth fő-vezér alatt 300,000 ezerből álló nagy seregtől, *Deczius* szörnyen megvereték. Ujra felnyilék a' gothok előtt a' római birodalom a' szabad dúlásra és pusztításra. — Harmadszor is megvívék *Deczius* a' temérdek goth seregekkel *Eukhina* vezérök alatt; de ekkor is szerencsétlenül, mivel miután ezredei szétszórattak, — és fia is, a' római pártos vitézek által megöletett, maga, hogy

a' gothok kezébe ne kerülne, egy tóba ugrott lovas-
tól együtt, és odavesze. Utánna

TREBONIUS GALLUS, adóval kénytelenített bé-
két vásárolni a' gothoktól, mi őket merészhekké, és
követelőbbekké tette. De

AEMILIAN által egy nagy csatában merészségek
megtöretett, mi azonban őket szelidebbekké nem; de
sőt bosszusbakká tette.

GALLIEN alatt tehát kettős dühvel támadák meg
a' római tartományokat, és egész Azsiaig dulának.

20. §.

CLAUDIUS császár ennyi dulásaikat egy véron-
tó viadalban telyesleg megbosszulá, és visszatorla—
egy 320,000-ből álló rengeteg sergöket tévén sem-
mivé, 's több csatákat is megnyere ellenök, és e-
gész Dáciaiát ujra visszafoglalá tőlük, és megerő-
sité, azután is több ízben szerencsésen vívt ellenök
— annyira hogy több vezéreiket levágván, vagy fog-
ságba ejtván, az egész *goth* és *dák* hadiserget szét-
szórá, — és foglyokkal a' római tartományokat be-
tölté K. u. 265—268. a' megmaradtak a' Haemus
vagy Balkán hegyei közt kerestek menedéket, hol
őket éhség, és dögvész pusztítá. Mindazáltal *Au-*
relián következőn helyébe császárnak, noha ő né-
hány ízben győzedelmesen harczolt a' gothok, és
dákok ellen — látván, hogy a' birodalomban, ke-
letkezett több pártok és belzavarok miatt, a' barbar
népek ellen Dáciaiát tovább nem oltalmazhatná — azt
— kivonván belőle *római gyarmatnépeket* — oda-
hagyta, és a' dákok, és gothoknak engedte, — ki-
vont népeit pedig *Mesziába*, a' mai Serviába tele-
pitette, és azt a' *maga Dáciajának* nevezte, K.
u. 274. és így a' rómaiak birodalma ez évben el-
enyészett a' három Dáciaiban. — Ezen gyarmat-
nép az idők folytában több Duna melléki népekkel

összeelegyedvén, 's római nyelvét, azok nyelvével megelegyítvén, keletkezett belőle a' mai *oláh nemzet*, mely saját nyelvén ma is magát *rumunynak*, az az *romainak* nevezi, — mely idővel Erdélybe is bevándorlott a' török, vagy tatároktól üzetve; és ottan vagy a' pusztá vidékeken, vagy hegyes erdős helyeken magát megvonta elébb — majd pedig állandóul megtelepített, — azt pedig; hogy az erdélyi *oláh nemzet* egyenesen, az Erdélyben maradt római gyarmatok' maradéka volna, bém bizonyítani semmi történeti bizonyos adathól nem lehet; kétségkívül azon *oláh népek is kik Gelu vezérök* alatt Tuhutummal nagy veszteséggel vívtak meg az Almás vizénél, és örökös hódulatra *Esküllönél felesketettek*; a' nemzetek vándorlása alkalmával Mesziából, ezen tartományba felszorított népek voltak, és *Anonymus* szerint inkább pásztor népeknek, mint nemzet-jogos, és örökös birtokuaknak nézettek honi történetíróink által.

A' római uradalom leomlta után a' gothok megülvén Erdélyt, és birodalmukat ottan felállítván azt már *Gothiának* nevezték.

III. C Z I K K.

Erdély' történetei a' gothok alatt.

K. u. 274—374.

21. §.

A' gothoknak hagyatván Erdély, remélni lehet, hogy tán nyugalomban laknának benne, és a' római birodalmat többé nem háborgatnák; de e' remény nem telyesült, — mivel két évek múlva 276. és 277. Trácsiát újra szörnyen dúlák, és vad kényöknék mindent feláldozának, — 278-ban *Probus*

császár megrontá ugyan erejüket; de birodalmi gondjai miatt őrszemeit rajtok nem tarthatván, a' csendet újra felzavarták mind addig, míg *Probus* őket több csatákban annyira megerőtleníté, hogy új dolgok' indítására alkalmatlanokká lettek — legalább keves időközre. — Így tehetetlenségök következtül a' rómaiak barátjaivá lévén szelidülni láttattak ellenök annyira, hogy *Diocletian*nak a' perzsák ellen 284. segítséget is vittek; miután nem sokára a' békét véletlen ismét felbonták, és a' rómaiakat megtámadák; de *Diocletian* és császár társa *Maximian* által nyugodni kényszerítették, — és 30. évek lefolyta alatt — akár mivel elgyengültek — akár pedig, hogy fenytékükre a' rómaiak által a' *Duna* hosszában erősségek állítottak, és hatós intézetek tétettek — nyugton maradának egész Nagy *Constantin*' év szakáig.

22. §.

Nagy *CONSTANTIN*, a' IV-dik század elején császári székre ülven, a' békét bontott, és újra *Trá-cziát*, és *Pannoniát* dult gothokra nagy hadat indita, és a' *Dunára* hidat üttetvén őket *Raussiond* vezérok alatt legyőzé, és a' békét kérőknek azt engedett adó fizetés feltéte alatt, — látván azonban illy kényszerített békét ezen hadat és dulást szerető nemzettel nem soká állhatni, — őket majd az adó alól felszabadította, többeket közülök szolgálatjába felvett, és a' római nép szövetségesei közé igtatta a' nemzetet, melly engedélyek által azt nyerte, hogy uralkodása alatt a' gothok egyszer is fel nem lázzadtak, példát adván, hogy a' kegyelem, és szeretet erősből lekötelezi a' nemzeteket, mint az erőszak. —

23. §.

Még II. *CONSTANTIN* alatt is álla ezen barát-

ságos helyezetők 337—350, kit a' sarmaták elleni háboruban a' gothok tetemesen segítének, azonban *II. Valentinián* alatt *Tracziát* újra dulák, — és kezdének elhatalmasodni a' rómaiak ellen — mindaddig, mig a' *keresztény vallás terjedelme* köztök — melyet már Nagy Constantin alatt bévenni kezdének; okot ada a' nemzetnek *meghasonlásra*, belháborukra, és végre végromlásra, — már K. u. 325. a' Nicaeni nagy egyházi gyűlet évszakában többen valának köztök, kik a' keresztény vallást bévették volt, — *Ulphilás Arián híres goth püspök* tanításából, ki maga is jelen volt az irt egyházi gyűleten, — és a' szentírást is goth nyelvre leforditá számukra. — A' királyi tronig hatta tehát a' keresztény vallás nálok, bevévén azt *Phritigern* egyik fejedelmök; másik fejedelmök pedig *Athanarik* ősi pogány vallás mellett maradván, — *Athanarik* üldöztvén a' keresztény gothokat, ezek *Phritigernhez* folyamodának oltalomért, *Phritigern* pedig bátyja ellen tehetetlen — Valens arián vallásu császárhoz fordula segélyért, melyet nyerve, a' két párt hosszas véres háboruba esék egymás közt, illy rongált állapotban lelék őket a' hunok 374. kik is őket elnyomva, birodalmuknak véget vetének Erdélyben. —

IV. R É S Z.

A' hunok birodalma Erdélyben.

374—454.

24. §.

A' hunok eredetéről, és ázsiai lakhelyökről különbözők régi és újabb történetíróink véleményi. *Kéza*, *Turoczy* és *Bonfin* szerint Európában jelentök előtt a' Volgán túl a' Kaspi tengerig ho-

noltak, szomszédok lévén délről és nyugotról az alánokkal, kikkel hon-határaik felett hadba keveredvén, végre az *alánokat* megbirták, — azonban velök összeszövetkezvén egyes erővel a' Boriszthenesen innen lakó *gothokra* ütöttek K. u. 374. és azokat elnyomván, 's ön hadi szolgálatjukra kénstetvén, sebes árvizként mind a' három Dáciai és Pannoniát is nem sokára elfoglalták. — Ujabb történetíróink pedig *Degriné* XVIII. századbeli frank író követve, 's azzal együtt némelly keleti írókat is fennebb kezdik a' hunok történeteit: ezek szerint a' hunok hajdoni birodalma belső Ázsiában a' khinai birdalom éjszaki szélénél vonult el roppant terjedelemmel, kiket a' khinaiak *Hionghn* nevezettel illettek, és becsapásaik ellen a' 250 mért-földekre terjedő óriási kőfalakat állítani kénstelenítették. Fejdelmeik *Tonjousok*nak hivattak, kik közt K. e. 46. évvel *Yu* fejdelem hatalmas volt, és több nemzetek rettegtek fegyverétől, — utánna *Punuch* következett — kit *Peus* pártos vezére khinaiak segítségével meggyőzött, és az éjszaki hunokkal együtt, kik mellette állának; ősi honából kiűzött. K. u. 93. *Peus* a' déli hunokkal együtt, kik pártját követték, a' khinaiak védelme alá vetette magát. — Az éjszaki *hunok* pedig elhagyva őshonokat, miután a' *topai* tatároktól háborítottak új lakjokban, — lassanként a' *Volga* mellé felvonulának — onnan a' *Kaspi* és *Maeotis* közti tartományokba, hol sokáig honolván, végre annyira szaporodának, hogy a' föld lakjokul elégtelen volt, — 108. törzsökből tehát egy roppant hadiserget alakítván, melly öszvesen 1,800,000-et tett átkelve a' Tanavizén *Balamber* vezérok alatt Európába jövének K. u. 374.

25. §.

A' keleti *gothokra* csapának elébb, kik *ost-*

gothoknak neveztettek, kiknek *Hermanarik* nevű királyok ellentállni elégtelen, kétségbeesve magát megölte. — Fia egy csatában elveszett, unokája pedig miután népe a' hunok igája alá esett, — a' nyugoti, vagy *vest-gothoknak* keresett menedéket; azonban az *ost-gothoknak* sem vala jobban dolgok, ezek két királyfi testvér által igazgattatának ekkor, *Athanarik* és *Phritigern* által, — kik is a' keresztény vallás bévetele felett vérontó belháboruba keveredének egymás közt. — *Phritigern* keresztény vallást (Ariusi hitrendszert) vevén bé. — *Athanarik* pedig az ős pogány vallást oltalmazván, *Phritigern* magára elégtelen a' hatalmasb testvér ellen, *Valens* császártól kére segédet, és azzal megújítja a' véres háborut, — így ronták és fogyaszták egymást a' *gothok*, midőn a' hunoktól özön módra meglepetének, és több erős viadatok után a' hunok igája alá hajtának. — *Phritigern* ugyan, egy részével a' *gothoknak* a' császár birodalmába vonula, és ott választá lakhelyet annak kegyelméből, — de nem sokára beéré őket a' hun fegyver ott is. — *Athanarik* pedig egészen meghódola a' hunoknak, — és így a' hunok birodalma Erdélyben, — valamint a' többi *Dáczia*kban is alapították, — 's kevés idő alatt a' Boristhenes és Feketetengertől kezdve Pannoniáig, a' Duna északi partjáig terjeszté határait. —

26. §.

Hun vezérek, kikről történetírók emlékeznek, valyon rendre következtek-é egymás után, vagy némelyek egyszerre uralkodtak, nehéz meghatározni, annyi bizonyos, hogy legelső vezér, ki őket kirohanásra zendítette *Balamber* volt, ki alatt a' *Valens* császár által nyomatott *ost-gothok* segítségére menvén, *Valens*t egész hadával együtt megverték,

és ötlet egy kunyhóba beléégették, 379, vele együtt jövének ki *Keve* és *Kadika*, *Kéla* fiai.

II. *Kharaton* következett — 387—400, ki nagy *Theodoz* császárral barátságban élt.

III. *Uldin*, ki 400. II. *Theodoz* császár kértére *Gainast* pártos goth vezért meggyőzte, és *Konstanczinápolyt* ostrom alól felmentette, és *Rhadagaist* más pártos goth vezért, ki temérdek barbar néppel *Italiát* dulta, megvervén, sergeit semmivé tette, és magát is elfogván, megölte. *Uldin* után következett

IV. *Mundzuk*, kit a' történet-írók *Bendegutz-nak* is neveznek, ennek udvarában *Aetzius*, később a' római hadak híres vezére, kezesképen, ifjukorában több évekig lakván, *Atillával* együtt tanulta, 411. a' hadi gyakorlatokat, kivel majd nagy erővel mérkőzött meg, — lakhelye a' havasali *Dacziában* volt a' *Pruth* körül. *Mundzuk* két fiainak *Atillának* és *Bledának* két gyámot rendelt nevelésökre, ezek közül — azok nevében a' birodalmat igazgatta, mint

V. Vezér *Optár* vagy *Oktár*, ki 430, *Burgundiát* dulván, felettébbi ét-telhetetlenségével halálát okozta, utánna, mint

VI. Vezér *Ruás* vagy *Rohás*, ki a' *Tiszántúli jászokat*, és más *Dunamelléki* népeket meghódított, *Theodoz* császártól évenkénti 350 font arany hadi díjt vont. — Következőjével 402. némelly átszökött keresztény hunok felett visszálkodott, — 434. pedig midőn a' császári követek hozzáértek volna, már meghalt volt. Ezen két gyám-vezérek után, kik csupán *képviselők* voltak, következett a' hunok leghatalmasb, és legrémítőbb vezére

VII. *Atilla* vagy *Ethele*, együtt *Buda* vagy *Bleda* testvérével 434. kik III. *Valentinián*, fennebb érintett követeivel, *Margus* nevű városban, a' mai *Serviában*, vagy pedig a' *Bánát* alvidékén

illy feltétek alatt kötének békét, hogy „a' hunok-
 „nak szabad legyen mindenütt a' r. birodalom-
 „ban kereskedni, — a' római foglyokért fizet-
 „tetnének fejenként 8. aranyok, — az évi ha-
 „di díj emeltessek fel 700. font aranyra, és a'
 „r. császárok a' hunok ellenségeivel, ellenök so-
 „ha békét ne kössenek.“ — *Atilla és Buda* a'
Kádár nemzetségből valók valának, ki a' hunok-
 nak Azsiában ítélőbirájok volt.

27. §.

Atilla nemsokára *Budát* megöleté, némellyek
 szerént mivel nem akart vele együtt uralkodni, má-
 sok szerént, mivel *Buda* *Atilla* hon nem létében
Buda várát maga nevérol nevezte el, — magán
 kormányi formát kezdé a' hunok közt alapítani —
 's rövid időn olly nevezetese lett, hogy híre Chináig
 az Azsiában maradt hunokig hatott el, kiktől kö-
 vetséggel tiszteltetett meg. — *II. Theodoz* császár
 tartván *Atilla* növekedő hatalmától az *akatzirokat*,
 szarmatziai népet, hunok szövetségeseit pártütésre
 ingerlé, minek bosszulatára *Atilla* temérdek haddal
 készülvén, *II. Theodoz* 442. *Arnegisel* nevű ve-
 zérét küldé ellene, ki megveretvén, maga *Theodoz*
 állá vele szembe nagy seregével a' *Feketetenger*
 mellett; de ő is megveretvén, *Atilla* a' *thermopilá-*
kig eldulá *Görögországot*, *Theodoz* pedig adóját
 2000 font aranyra kényszeríték emelni, — e' mel-
 lett hadi költség fejébe 6000. font aranyokat fizet-
 vén *Atillának* 446.

28. §.

Ez időtől fogva *Atilla* illy czímet veve fel:
Atilla, Bendegutz fia, nagy Nimrod unokája,
született Engaddiban — Isten kegyelméből hu-

nok, medek, gothok, dákok királya, világ félelme, Isten ostora, megvetvén a' *Római Patriciusi* nevezetet, melyet **II. Theodoz** ajándékoza neki, — olly nehéz, és sokféle követelése valának a' császárhoz, hogy ez *Eunuchus Chrysaphius* tanácsára hajlék, ki Atillának Konstantzinápolyban mulató *Edekon* nevű követét Atilla meggyilkolására nagy ajándékkal megvesztegetve rábeszélle; azonban *Edekon* hazaérkezvén, *Atillának* az undok tervet felfedezé, minek szomoru eredményét **II. Theodoz** nemsokára megérzette volna, hahogy Atillát temérdek ajándékokkal le nem csendesitné.

29. §.

Most a' nyugoti r. birodalom ellen inditá hadait Atilla, melyre neki okot ada *Honorius III.* Valentinian testvérhúga, ki Atillának titkon gyűrűjét küldé jegybe, magát nőül igérvén, a' birodalom nyugoti része ajánlata mellett, — másfelől *Genserik* is vandalok királya felszólitá a' galliai vestgothok királya Theodórik ellen. — Atilla a' császártól kéreté Honoriát a' birodalom egy részével együtt — mik tőle megtagadtatván 800,000-ből álló temérdek hadsereggel indula ki, és átkelvén a' Dunán Pannoniát megvevé, majd becsapa Németországba és Galliába egész Orleanig, itt *Aetzius* minden nyugoti nemzetek roppant táborával elébe érkezék Atillának, ki legottan visszahuzá hadait az *orleani ostromból* a' chalonsi (catalauni) síkságra. — Ott egyenlő harczdühvel megütközék a' két számtalan fellázított nemzetekből álló hadsereg, reggeltől késő estig tartván az ádáz vérontás, a' hunok közül 80,000. hullának el, az ellenfélből pedig 100,000. és a' testeket vérpatakok hengergették a' mezőn. — Setét éj választá el a' vívó népet egymástól; de Atilla visszavoná magát a'

csatahelyről, és Szekér várába zárkozik be, — 's összehordott nyergek tetején megégettetni parancsolá testét, az esetre, ha az ellenség éjjel rárontana; mit a' hasonlólag magát megverettetnek vélt ellenfél nem tévén, sőt magát az is halkal táborába visszavonván, — Atila hajnal előtt másnap útnak indula visszafelé, és utjában mint bosszus oroszslány mindent feldula, és elpusztita. 451. —

30. §.

Következő 452. évben Atila kikeletkor újra roppant hadsereggel sebes menetben Italiára indula. — *Aquileát* hosszas ostrom után végképen elrontá, *Veronát*, és több felső olaszboni városokat hamvakba borita. — Ezen tartomány lakói féltőkben az ádriai tenger szigetein keresének menedéket, és eredetet adának *Velenczének*, úgy *Ravenát*, *Páduát*, *Majlándot*, *Mutinát* 'stb. feldulá, és Róma felé törekedék, hol nagy *Leo* pápa kérelmére megkegyelmeze a' városnak; de olly feltétel alatt, hogy Róma megzárt kapuit betörvén, győzedelmes hunjait a' városon diadalemléül átvigye. — E' szertelen dúlás után, martalékkal és kincsekkel megterhelve haza vezeté seregeit Pannoniába Etele, vagy mai *Buda várába*, hol már birodalmi fővárosa, és lakját állította volt. Főlakjai ezen kívül lévén Erdélyben *Udvarhelyt*, és egy más a' mai *Moldvában*. — Hazatérte után nemsokára a' bactriai királynak, ki ekkor az Azsiában maradt vérszerinti hunok királya volt, — leányát *Mikótzot* (és nem *Ildikot* vagy *Hildegundát* Herrik szászországi fejdelem leányát, mint némelly történetíróinknak tetszik) hozatván magának nőül, örömeinek első éjjelén mellette torkából eredett vér miatt megfullada, 454. kit a' hunok *Pethő kronikája* szerint eltemetének nagy bánattal *Keveházánál* vagy *Kea-*

szonál Budán alól a' hunok kijövedele 80. életének pedig 54. évében. —

31. §.

Atillának több női lévén, mint *Reka* vagy *Kreka*, *Ilka* Ildiko vagy *Hildegunda*, kiről főlebb emlékezünk. — *Mikotz*, és némellyek szerint *Honoría* is III. Valentinian testvér huga, — ezekről több fiai maradának — nevezetesen *Ellak* vagy *Elek*, *Dengezits* vagy *Kába*, *Ernak* vagy *Irnak*, kik az atyai temérdek birodalmat, mellynél az időben a' földön nagyobb nem létezett, egymás közt felosztani vágyának, megértvén ezt *Arदारिक* gépidák királya legelsőben üte pártot, 's részére vonván a' hunokat egyébaránt is gyűlölő ost- és vest-gothokat, 's más európai meghódított népeket, kik Atillának engedelmesek valának félelemből — az *Atilla fiakot és a' hunokat* megtámadák. Szikámbriánál, vagy a' mai *Buda várán alól* 15 napokig dulakodának a' boszszus népek egymással, míg végre elesvén *Ellák*, és vele együtt számtalan hunok; hol az ellenfélből is temérdek nép hullá el, — annyira megkevesedének, hogy alig maradának 50,000-en — útnak indulának azért vissza Szittyia felé. *Dengezits*, ki Honoriától születettnek iratik, Konstantinápoly felé vevé útját, onnan vissza a' Tanais felé, honnan a' görög császári birodalomba többször tett bécsapásokat, míg egy csatában fejét veszté. — 460, *Irnak* legkisebbik fija Atillának, egy részével a' hunoknak a' Boristhenes és Tanais közti vidékre tért vissza, kiknek maradéki majd *uturgurok* és *kuturgurok* neve alatt többször hadakoztak a' Duna melléki népekkel, — ezek azon hunok, kik Jornandes szerint *Valemír* goth királytól megveretvén a' Boristhenes vízágai közt építettek erősséget magoknak, mellyet hun nyelven *Hunivárnak* neveztek (Jor-

nandes de Rebus Getic. Cap. LII.) — És így a' hunok birodalma Pannoniában és Erdélyben elenyészék. K. u. 455.

32. §.

A' szikámbriai csata után mindjárt az *Irna-* *kot* követő hunok közül azok, kik bátrabbak, és vitézbbek voltak, *Turótzi*, *Bonfin* és *Pistorius* (Genealog. Reg. Hung.) úgy *Kéza* és minden régi történet, és évkönyv íróink szerint „*mintegy 3000. „Pannoniában az ellenséges népek közt is meg- „merének maradni, és elébb Cziglagmezőn (Czeg- „lédnél) telepedének le, innen Kéza szerint a' „Zaránd-vármegyei, és abrudbányai havasokon „által Erdélybe a' keleti szélekre vonulának a' „hatalmasb ellenségek elől, és netalán azok előtt „gyűlöletes hunok' ivadékinak tartatnának, szé- „helyieknek nevezték magukat önnyelvűken.*“ Ezen eredeti történeti adatot igazolják *Anonymus III. Béla* király jegyzője. (Cap. L.) midőn a' székeleyeket nyilván *Atilla* utódainak mondja, kik is *Uszubunak* hírét meghallván elejébe mentek, és rokonoknak elismertetvén, *Menmoruth* ellen első rendben állottak harczolni 888. úgy *Verbőczy* is *Hármastörvény-* *könyv III. rész, 4. cím,* tisztán tanusítja, hogy a' szyttjai hunoktól az első kijövetelkor szármoztak. — Ennyi hiteles írók ellenére is mindazáltal némelly újjabb történetírók ezen régi vitéz nemzetet nem hun ivadékoknak és *Atilla* évszakából szármoztattaknak kezdék állítani. — Sőt inkább *avarok* maradékinak vélék *Laziust* követve, felette alaptalanul, ki legelőbb állitá, de magával is ellenkezőleg a' székeleyeket *avar-ivadéknak*; holott munkájának a' hunokról szóló részében, *Atillának Ellák* fiától hozta le azokat. (Fasching Vet. Dacia pag. 85.) Ide tartozik *Virág Benedek* ama jegyzete is

századok I. darab, 5. lap.) „*Senki eddig nem tudta bizonyosan megmutatni, hogy a magyarok, nem volnának Atillának maradékától*, — de azt sem, hogy a' székeleyek nem Atilla valóságos maradéki.

33. §.

Leomolván eként az Atilla roppant birodalma, Erdélyt a' gépidák és gothok elfoglalák a' *székely hunok* keleti lakhelyöken kívül, és tartományokat *Gépidiának* nevezvén, a' gépidák birodalmát állíták föl benne, egy ideig a' gépidák együtt honolának a' gothokkal; de 489. tájat a' vest-gothok Spanyolországba költözvén, és ott alkotván új birodalmat — az ost-gothok pedig Italiába, azok' üres helyét a' *longobárdok*, német eredetű népa' Vistula mellé — kiről — foglalták el 495. tájatt, — de ezek nem sokára hadba keveredvén a' gépidákkal, nagy ellendühvel folytaták azt egymás ellen 567-ig, midőn *Alboin* longobárdok királya az Európában csak akkortájatt megjelent *ar* vagy *avar* nemzetet *Kunimund* gépidák királya ellen segédül híván, a' gépidákat eltörlötte és azok birodalmának 567. tájat végét vetett, — de az *avarok* ezuttal Erdélyt magoknak lakhelyül elfoglalván, a' longobárdok eleve ellátták, miszerint illy hatalmas egyszersmind nyugtalan nemzettel nem soká férhetnének meg egy tartományban — mirenézt nem sokára felszedvén minden családjukat, azokkal együtt felső Italiába költözének, és ott adának eredetet a' *longobárd* vagy *lombárd* birodalomnak — Erdélyt az *avaroknak* és velök együtt lakó *székelyeknek* hagyván. 568.

V. C Z I K K.

Avarok' birodalma Erdélyben. 567—796.

34. §.

Az avarok *Degvinéz*, és több újabb történet-

írók szerint a' *scheu-schen*, vagy *geugen*, bel ázsiai nép' ivadéka, némellyek *hun-eredetű* népnek tartják, 's azért *hunoknak*, *hun-avaroknak*, *ugoroknak*, *unogoroknak*, *ároknak* nevezék. — Birodalmok Ázsiában a' Kaukáz hegyein túl létezett a' kaspi tenger partjai felé, melyet 555. a' törökök elrontának, — kiktől háborittatva azután is, elhagyva ősi honukat a' hajdoni hunok példáját követve a' Tanaison általszáltak, és Európába jöttek 557. holott I. Justinian császártól Moldvát azon feltétel alatt nyerték lakul, hogy a' r. birodalom ellenei ellen hadakozzanak, és a' széleket oltalmazzák azok behatolása ellen. Ezen frigy erejénél fogva nem kevés népeket, — a' r. birodalom ellen támadókat megzaboláztak, és feldultak, majd az Erdélyben lakó longobárdokkal barátságot vetvén, azok királyát *Alboin* *Kunimund* a' gépidák királya ellen nagy erővel segítették, kik is megvervén *Kunimund*ot és őtet a' harczon megölvén, a' gépidák birodalmát Erdélyben lerontották, és azok helyét maguk lakjoknak elfoglalták. — Így honoltak azután kevés ideig együtt a' longobárdokkal — és az Erdély keleti részein lakó hun-ivadéku székelyekkel 568-ig, midőn a' longobárdok átlátván azt, hogy a' hatalmas, és sokat követelő avar nemzettel együtt Erdélyben meg nem férhetnek, az írt évben minden családjokkal együtt felső Olaszországba költözének, az avaroknak és székelyeknek hagyván az országot.

35. §.

Ezen *ar*, *avar*, vagy *sarag-ár* nemzet *Khán* vagy *khágánjai* alatt hatalmas birodalmat állíta Erdélyben és a' szomszéd tartományokban, — melyet a' Fekete-tengertől egész *Bavariáig* terjesztének ki. I. *Khánjok* alatt a' nyugot europai tartományokra kiszáguldván *Sigibertet* frankok királyát szoron-

gáták, kinek csak nagy ajándékok, és kártékony dúlások után hagyának nyugtot, — 572., azonban II. Justinus császár tőlek a' Szeremséget visszafoglalá, örjeiket részint levágván, részint rabságra vivén, visszaérkezvén a' *Khán* a' frankok elleni hadról Justinus vezérével Tiberiussal megütközék és azt szörnyen megveré, Szeremséget visszafoglalá és békét 80,000 font arany ajándékért engede, 574. Ezen béke fejében Justinus következője II. Tiberius őket *Khozroesz* perzsák királya ellen segítségre szollitván fel, azt *Kurz* vitéz királyuk vezérlete alatt megverték, és győzelemmel tértek vissza, 579. *Mauritius* császár alatt a' megtagadott hadidijért, a' szlávokkal egyesülve hadat indítanak ellene, *Mésztiát* és *Trácztiát* feldulák egész a' tráciai hosszú kőfalakig, honnan 80,000, és még azon felül adott 20,000 font arany adó által engeszteltetve meg, térének haza. — 593. Ez a' béke sem soká tartá, mert a' görögök az avarok szövetséges társait a' szlávokat megtámadák, kiknek oltalmára sietvén II. *Khán* a' görögöket megverte, és az azelőtti roppant adót még 20,000 font arannyal nevelte, és 12,000 foglyokot, kiket *Mauritius* megváltani nem akart, lenyakaztatott. 602. —

36. §.

III. *Khánhoz Heraklius* császár tiszteletből követeket küldvén, ötlet *Herakleába* Trácia városaiba hívá meg barátságos tanácskozásra — a' *Khán* el is ment; de hirtelen előre bocsátott seregei által a' futó császárt szinte elfogá; kit bé nem érhetvén országát elpusztitá, és sok rabokat hozá vissza. — *Heraklius* azonban a' perzsák elleni hadba lévén avatkozva békét tartá a' *Khánnal*, sőt fiát is gyámja alá ajánlá hon nem léte idejére; az avarok, a' perzsák által ingereltetve, hitők ellenére Konstantziná-

poly ostromára menének *Héraklius* a' perzsa hadban léte alatt 626.; de veszélyes szélvészek, és dögvész által annyira megrontatának, hogy kevesen jöhetének haza Erdélybe. III. *Khán* halála után hatalmok enyészni kezdett, mivel a' *bulgarok* a' szlávokat szövetségekéből elvonván nagyobb részét birtokuknak elfoglalták *Kubrat* vezérök alatt, és azokkal hosszas vérontó háboruba elegyedvén az avarok, sokáig vesztegeték egymást keleti Európában.

37. §.

Nyugotról pedig őket Nagy Károly császár 788. nagy sereggel támadá meg, azért mivel ellenjét *Tassilot* a' Bavaria herczegét ellene nagy hadal segítették; de ez által is el nem tartoztathatván őket a' nyugoti országok dulásától, ellenök két nagy sereggel jött, egyiket maga a' császár személyesen, másikat fia *Pipin* vezérelvén, és nyolcz évekig tartó viadalban őket elfárasztván, és elfogyasztván erőseégeiket, mellyeket *rhingeknek*, *hágánoknak*, *hégineknek* és *avarárkoknak* neveztek, millyenek voltak Austriában *Tulnánál*, *Kremsznél*, Magyarországon pedig a' kunságon, a' Duna és Tisza közt, megvette, és elrontotta, rablott kincseiktől megfosztotta, és a' nemzet színét csaknem mind levágta, elesének *Iring*, *Jugurró*, és *Thudun* vagy *Theodó* avar *Khánok*, — a' meggyőzetteknek béke ugy adatott, ha keresztény vallásra térnek; különben mindenök elvételvén, csupán életök hagyatik meg. — Sokan tehát a' keresztény vallást felvették *Thudun* vezérjökkel együtt, ki *Akhenbe* menvén több főrendekkel együtt, megkeresztelkedett, és nagy ajándékokkal tért haza; de hitét itthon hamar megszegte, miokért *Pipintől* egy csatában megöletett. — N. Károly császár az avarok maradékát *Szombathely*

körül és a' *Rába* mellett megtelepíté, és nekik *Khánt* választani — a' frank királytól függőt — megengedte 796., más része az *avaroknak* Erdélybe vonult vissza, és honolának ott a' magyarok kijöveteléig 888. kikkel majd, mint rokonokkal, együvé csatlakozának, 92. évek mulva.

II. IDŐSZAK.

Erdély' történetei a' magyar nemzet kijö-
tétől kezdve, az Árpádi uralkodó ház'
kihaltáig,

K. u. 888 — 1301.

I. C Z I K K.

*Erdély az Árpádi vezérek vagy hercegek alatt
Szent István első magyar királyig,
K. u. 888—1000-ig.*

38. §.

A' dicső magyar nemzet legrégibb honairól új-
jabb történetíróink különböző véleményeket hozának
létre, — némelyek ezek közül nem is alaptalanok,
ilyen véleményt hozza fel B. Hammer Burgstall Jó-
zsef magyar tud. társ. lev. tag. a' m. tud. társa-
ság 1834—1836-ki évkönyve III. köt. 130. l.
azon értekezésében, melyet a' *magyarok eredeti
lakföldéről Atelkuzu 's azon helyről, hol sabar-
tói asphalok laktak, és a' kunokról* írt. Még fe-
lyebb megy ennél is Kis Bálint magyar tud. társ.
l. t. „*Magyar régiségek*“ czimű munkájában. 1839.
Ugy tudós Horváth István is magyarokról, és velök
rokon nemzetekről több tudós értekezéseit terjesztette
világ elejébe. — *Sajnovics* pedig a' mult század
utolján a' magyar nemzetet *fin-eredetűnek* bizo-
nyítani törekedett, a' két nemzet nyelve némi alig

szembetűnő hasonlatából. — Régi évkönyveink pedig éppen *Noéig* viszik fel az Árpád nemzedék sorát, szent Istvánig 48. fejedelmeket nevezvén ki, mindeniket név szerint: mint ez *Pethő Gergely kronikájában* *líratik*. *Schöttzer* ellenben, és ötöt követő történetírók, a' hunokat nem magyar fajta népeknek — következőleg a' magyar nemzetet sem Atilla ivadékinak — minden honi régibb íróink ellenére merészen kezdék vitatni; mindezekre nézt, hogy ezen tárgy időtelve tisztább, és bizonyosb fénybe hozattassék, méltán ohajtja minden önnemzetét szerető honfi — mit annyival inkább remélhetni, minél több nagy elmék fáradoznak jelenleg ezen dicső pályán, kiknek törekedései, elősejtésünk szerint régi kronikáink felé, inkább közeledni, min azoktól távoladni látszanak. —

39. §.

A' magyarok Ázsiában megsokasodván, és táplálatokra azon föld nem lévén elégséges K. u. 884. évben hét vezéreket választának, és azok vezérlete alatt *Dentumoger* nevű tartományból, — vagy is a' mai *Perm*, és *Kázán* országokból a' Volgán, és Tana vizén átkelve Európába jöttek, és Erdély- 's Pannonia felé vették útjokat. — Vezéreiket Anonymus így adja elő: *Almus*, ki legelőbb inditá útra a' magyarokat. *Eleud*, *Kund*, *Ound*, *Tosu*, *Huba*, és *Tuhutum*. — *Kéza* pedig *Turotzy*, *Bonfin*, és minden kronikáink eként írják: *Almos* után

I. Kapitány *Árpád*, ki *Székes-Fejérvárnál* telepedett meg.

II. *Gyula*, ki Erdélyben telepedék meg, hol *Gyula-Fejérváratt* volt főlaka.

III. *Kund* vagy *Kend*, kitől a' kihalt *Kendy* család származott.

IV. *Szabolts*, kitől a' Csáki nemzetség vette

eredetét, — ez a' Tisza mellett települt meg, és népével az egész nyírséget betöltte. Vára mellyet *Szabolts* névre épített Rakomázon felül állott.

V. *Urs* vagy *Eursz*, a' Sajó folyam mellett szálla meg.

VI. *Lehel* Galgotz vidéket foglalta birtokába.

VII. *Verbűls*, a' Balaton táján ülepedék meg népével. — Ezen különbség csak azon feltétel mellett enyészethetik el, ha az elésorolt hét vezéreket az *Almossal* vérszerénti rokonságban volt szintén hasonjogu fővezéreknek vesszük, a' fennebbieket pedig csupán nemzeti *al-vezéreknek* megmaradhatván, így mind *Anonymus* mind többi *történetíróink*' hiteles tekintete. — Ezen vezérek alatt, a' csupán fegyverfogható magyarok száma 216,000-nek íratik családi népeken kívül, kik mindnyájan *Almust* fővezérökké választván, neki letett *hűségi esküjök*et, egy edénybe összefolytatott vérökkel megerősíték, 's ötet paisokra felemelvén, felavatták.

40. §.

Almus fővezér alatt tehát, mint fennebb érintők, útnak indulva elébb *Susdalig*, onnan *Kiovig* jövének, mellyet ostrommal megvévén, a' *kunokat* vagy *csabarokat*, kikkel már azelőtt összeszövetkezve voltak a' *kazarok* — társaságukba fogadták, — mindezek *huneredetű* népek valának, kik *Irnak útodaiból*, a' *kuturgurok*, és *uturgurokból* eredtek, és a' magyarok hatalmát nem kevésé nevelték, mivel elhagyva lakföldöket *Krimet* és *Kis-Tatárországot* a' magyarokat Pannoniába kísérték. *Kiovtól Lodomer és Galicz* országoknak vevék arányukat, honnan, 888., a' havasokon keresztül Magyarország azon részébe szállának le, mellyet kiállott sok munkájukról *Munkásnak* (ma *Munkáts*) nevezének, *Beregvármegyében*; 889., *Ungvár-*

nál megnyugvának, és ott a' már ős, és harczokra nem vágyó *Almus* helyébe fiát *Arpádot* választák fővezérré, és ötet nemzeti szokás szerint pasokra felemelvén, és felmutatván, öröm kiáltások közt a' fővezérségbe beigtaták, — melly fölavatási módot kétséggkívül a' többi vezérek beiktatásukkor is gyakorolták. a.)

41. §.

Arpád vezérei által nemsokára elfoglaltatá a' *Tisza* és *Bodrog* közti vidéket — *Tuhutum* pedig Erdély elfoglalására indula, ki a' Meszesen bejövén, az erdélyi azon részeken honoló oláhok vezérével *Geluval* az Almás vize mellett meghartzola, és ötet meggyőzvén, 's megölvén. N. és Kis-Eskülnél az oláh nemzetet a' magyarok hűségére felesketé 895., Az erdélyi székelyek meghallván a' magyarok jövetelét, még Oroszországba elejökbe küldék követeket, és magukat rokonságukba ajánlván, Pannonia, és Erdély felé vezérlék őket, — beérkezvén pedig Magyarországra, midőn *Kouro-ug* vize mellett tanyáznának, mindnyájan a' székelyek *Uzubunak* hírét meghallván, békeszerzésre elejébe mentek, és önként a' magok fiaikat sokféle ajándékokkal kezeseknek adván, az *Uzubu* tábora előtt elsőrendben állottak Menmorout ellen harczolni. — Egy része a' magyaroknak, kik *Simont* a' bolgárok fejedelmét megverték, és a' *Tisza* melléki tartományt elfoglalták — *havasali Dácziba* becsapván a' *pecsenyegek* által, kiket a' bolgárok indítának fel ellenök, — megveretett a' *Pruth* mellett — *más része* pedig a' *Gran*, *Vág*, és *Morava* vizei felé felnyomulván, *Arnulf* császárnak a' par-

tos *Svatoplug* nagy Marahánia (Morva) fejedelme ellen segítséget vittek, és azt megbirván, tartományait elfoglalták — majd általkelvén a' Dunán 896. Pannoniát foglalták el — *Svatoplug* fiai ellenkezősők alkalmával pedig *Marahánia* egyéb részeit is meghódíták, — azután kicsaptak dulni *Bavariába* és *Oloszországba*. 907. *Dursák* és *Bogáth* vezérek alatt, hol *Berengárt* a' *Brentánál* megverék és 10. véka ezüst díjért adának békét neki. *Arpád* m. h. 907.

42. §.

Arpád után *Zoltán* a' fia következék hertzeggé, — ki alatt a' magyarok *Lajos* (a' csecsemőnek hívott) császártól a' *Zventibald* ellen viselt hadért kellett díjt, melyet töllek atya *Arnulf* mindig megtagadott, — követelék; de kívánatuk nem teljesülvén, olly dühösséggel rohanának ki Németországra, hogy semmi előttek épen vagy életben meg nem állhata, — melly vész annál nagyobb, és rémitőbb vala, mivel szörnyű sebességökkel a' hirt megelőzék magok előtt. — *Lajos Svév, Bavár, Frank*, és egyéb nemzetekkel együtt *Augszburgnál* szembeszállá velök; de nagy veszéllyel vereték meg, és csak nagy adóval mentheté meg országait a' dúlastól. — 910. — melly nem fizettetvén meg nekik, a' magyarok következő években egymás után *Bavariát*, Németországot a' *Rajna* mellékein, *Saxoniát*, *Türingiát* elrablá, és eldulák. — *Bazelt* leronták, és *Alsatiáig*, 's *Lotharingiaig* nyomulának, *Henrik császár* (madarász) végre nem lévén más mód megszabadítani töllek Németországot 9. évekre békét köte velök, évenkénti adót igérvén nekik 925., melly idő alatt a' magyarok haza térvén, nyugalomban valának, *Henrik* pedig hadait készíté ellenök.

43. §.

Kitelvén eszerint a' 9. évi béke a' magyarok követelék *Henriktől* az adót; de a' helyett hogy megadná nekik azt, egy undok ebet küldé nekik gúnytárgyául, min azok felboszonkodva temérdek se-
reggel csapának ki Németországra, és *Merszeburgig* nyomakodának dulva, és rabolva, hol Henrik őket jólrendezett, és gyakorlott hadával megtámad-
ván erősen megveré 934. hol 30,000. veszének el — más része a' magyaroknak melly *Konstan-
tzipoly* felé indult volt ki, szerencsésebben vias-
kodott, és ezen város alól csak temérdek ajándékok mellett térének vissza honukba, — nem állván ellent a' *Merszeburgi* veszedelem *Henrik császár* halála után a' magyarok kicsapásaikat Németországra, *Bavariára, Saxonidra* megújíták ottanottan, és nagy
dulásokat követének el, 935—938-ig — *Zoltán* még életében átadá fiának *Toxusnak* a' kormányt.

44. §.

Eszerint *Zoltán* után, 947. *Toxus* követke-
zék fő vezérre, ki alatt midőn a' magyarok szo-
kásuk szerint Németországban dultának, *I. Otto*
császártól Augszburg mellett megveretének, és meg-
szalasztattak. 955. Aug. 10-kén 80,000. hul-
lának el ezen csatában közülek. — *Bultsu, Lehel*
és *Botond* vezéreik elfogatának, és *Regensburgban*
felakasztatának; azonban gyászos győzelmet nye-
rének a' német honi népek is, kik közül temérdek
számmal hullának el, 's azok közt megöleték *Kon-
rád* lotharingi herczeg is, kit *Lehel* nagy körbe ka-
nyaritott kürtjével agyba ütven, előtte adá ki lelkét,
ezen *Konrádot* tartá *Turotzi Konrád* császárnak hi-
báson. — E' veszély után vigyázobbakká tétetve
nyugotot tovább nem háborgaták, hanem keleten a'

bolgárokat és görögöket 958—964-ig. *Toxus* megholt 972.

45. §.

Toxus után *Géyza* következék fővezérré, ki a' magyarokat a' dulástól, és rablásoktól kezdé elszoktatni, — és földmivelésre 's egyéb békés gyakorlatokra tanítani, — hogy pedig őket szelidebbekké tehesse, és Európában a' már több miveletű népek közt meghonosíthassa, törekedett köztek a' keresztény vallást terjeszteni, e' czélból *Pilgrint* lintzi püspököt és több keresztény főpapokat hiva bé levelei által az országba, és megengedé nekik a' hol tetszik templomokat, és klastromokat építeni, — czélja kivitelére, több pogány főrendek, és köznép erőszaka ellen sok külföldi vitézlő főembereket is hiva be, kiket nagy ajándékokkal, és tisztségekkel tisztelt meg, azok segítségével élendő terve további akadályaira nézt, és őket fia István számára lekötelezendő. — Ezen fő férfiak közül nevezetesebbek voltak *Theodat* apuliai gróf, István kereszt atya, *Farkas* és *Hedrik* homburgi grófok. *Ventzel* vaitzenburgi gróf Bavoriából. *Hund* és *Paznán*, németországi lovagok. *Herman* norinbergi fő nemes. — Rokonságot szerze külföldi fejedelmekkel is. Fiának Istvánnak (kit Vojknak is neveznek) *Henrik* bavoriai herczeg leányát *Gizelát* jegyezvén el *III. Otto* császár hugát — leányát *Judithot* lengyel király *Boleslonak* adta nőül, *Sároltát* pedig *Aba Samuelnek*, ki majd magyar királyá lett, hatalmas magyarországi birtokos urnak, kit *Pethő Gergely* német eredetűnek nevez. *Gizelát* pedig Vilhelm velentzei hertzegnek, kinek fia volt *Péter II.* magyar király. — Megengesztelni akará testvére Mihály fiait is: *Kopasz Lászlót*, és *Vázult* (Basiliust) kiket egyébaránt a' kormánytól távoltartott, kik közül *Vázul* ugyan magtalan halt meg; de *Kopasz Lászlónak* fiai maradtak *Anrdás*, *Béla*,

Leventa, kik majd az Árpád királyi ágot szerencsésen terjeszték. — Ezen érdemei közt legkitűnőbb az, hogy 977. testvérével Mihályal, és sok főrendekkel együtt *Adalbert* prágai püspöktől a' latin szertartás szerinti keresztséget felvette. Nője *Sárolda* nagyobbik vagy I. Gyula erdélyi herceg leánya már azelőtt jóval atyja udvarával együtt Erdélyben a' görög szertartásu keresztséget vévén fel — 995. évben *István* is innepélyesen megkereszteltetett Esztergomban. — m. h. 997.

46. §.

ISTVÁN három évek alatt hercegi czimmel éle, mint dicső elei, ki már keresztényileg neveltetvén, miveltségére nézt minden eleit meghaladta, elméje, serénysége, — görög és latin nyelvekbeni jártassága, vitézsége, józan ítélete, nemzetének és annak hajlamának ismerete, munkássága, állhatatossága, és mindezek felett kegyessége őtet örök emléküvé tették a' magyarok előtt mind e' máig, — atyja tervét a' keresztény vallás tenyésztésében végrehajtotta, — melly ellen *Kupa* somogyi herceg feltámadván, 's hogy inkább sikerülhessen támadása — *István* édes anyját az özvegy *Saroltát* nőül kérvén, — az elégületlenek pártféléjévé tette magát, kivel István német hadai segítségével megvíván, őtet *Venczel* megöle, és testét István 4. darabokra vágatván, a' birodalom négy széleire szétküldé rettentésökre a' pártosoknak — 998. — Ez időben alapítá az esztergomi érsekséget, és azonkívül Erdélyben és Magyarországon 10. püspökségeket, — miután *Asztrikot* Rómába küldé II. Sylvester pápához azok megerősítését és a' mellett az időbeli szokás szerint *királyi czímét* kérni, mik neki meg is adatának, *apostoli czímmel, koronával*, és *kettős keresztel* együtt K. u. 1000. —

II. C Z I K K.

A' magyar királyság eredetétől kezdve, az Árpádi uralkodóház alatt, annak kihaltáig, vagy 1000—1301.

I. Magyar király Szent István 1000—1038ig.

47. §.

Megnyervén tehát *István* az 1000-ik évben II. Sylvester pápától, az általa csupán tekintetének, mind jobbágysai, mind a' külső nemzetek előtti emelhetése kedvéért, szorgalt királyi czimet, és ennek jelét, a' kereszténység és csinosulás körüli érdemeiért a' pápa által neki szánt koronát; azonnal egybehívá Esztergomba a' főpapokat, ország nagykodókat, és egyéb nemeseiket, és nem csak megkoronáztatá és fölkeneté magát, és hitvesét *Keizlát* vagy *Gizélát* 1000. évben Augustus 15-kén, hanem egyszersmind az egyházi és világi nemesi rendek megegyezésével, körül is írta a' nép külön osztályainak jogait, biztosítá a' közcsendet, annak háborgatói ellen rendelt kemény büntetmények által, szóval, alapítá az ország alkotmányát, és egész rendszerét, az ezekaránt hozott végzéseket oklevélbe foglaltatván, mellyet *Hartvik* tanuja szerint mint a' nemzettel örökre kötött frigyét saját *nevjelének* aláírásával is, innepélyes esküvel is megerősíté, melly alkalommal a' nép is neki hódolati szent esküjét innepélyesen letette. — 'S hogy ez az Árpád királyi családból trónra ült, magyar királyok innepélyes felavattatásuk alkalmával mindig így gyakoroltatott, szépen megmutatá tudós értekezésében *Czech János, a' magyar tud. társ. l. t. a)*

a) Magyar tud. társ. évkönyvei 1834—1836. lap 199—238.

48. §.

A' polgári kormányt, és törvényhatóságokat vevé ezután mindjárt jobb rendszerbe — eltörölven a' hét vezérek utódai függetlenségét és megkülönbözött kormányát, valamint a' VIII. főtörzsök családok közti különbséget is, egyforma ország kormányt az egy királyi koronától függőt állítá fel. — Magyarországot 60. vármegyékre osztá, mellyek száma később 42-re szállítatott az idők kívánta szerint, — minden vármegyének *főispánt* nevezze ki igazgatására, — melléjük *alispánokat*. Felállítá a' magyarországi *nádori* vagy *palatinusi* fényes méltóságot, melly mellé 100. évek múlva adaték az *országbírói* hivatal; apránként felállítottak idő szerint a' *főtárnoki*, *főudvari*, *lovászi*, *asztalnoki*, *pincze*, és *ajtónállói* fényes tiszti hivatalok (Magistri Tavernicorum, Cubiculariorum, Agazorum, Dapiferorum, Pincernarum, et Janitorum) és az ország több *zászlós urai*, és *bárai*, kikben István király felette gyönyörködött, és azokat egy szeretett fiának Imrének is örökös pártfogásába a-tyailag ajánlotta.

49. §.

Illyetén egyébaránt szükséges ujitások sokak szemeit sérték, — nevezetesen II. *Gyulát* erdélyi herceget — az új keresztény vallás terjedelme annyira bosszontá, hogy István ellen annak gátlása végett fegyvert fogott; de 1002. évben meggyőzetvén, egész háznépével, nevezet szerint két fiával *Bue* és *Buknéval* Magyarországra vitetett, és ott tartatott tiszteességes, de holtági fogságban, István által, — Erdély ez uttal Magyarországhoz kapcsolaték, mellynek *hercegevé* ugyan ekkor *Zoltán*, István király', már megöregedett nagy bátyja

nevezteték ki, 's illetén királyi herczegek által igazgattaték többnyire az Árpádi házból származott koronás királyok alatt; ha pedig az igazgatók nem királyi vérből eredtek, akkor *Vajdáknak* hívtattak. Amazok latinul *Duces*, ezek *Vajvodae*.

50. §.

ISTVÁN KIRÁLY Erdélyt is vármegyékre osztá, mellyek száma hétre ment, — és azoknak főispányokat nevezett igazgatásukra, kik többnyire maguk nevöket a' vármegyék neveiben megörökösítették, mint *Dabauk*, *Zonuk*, *Torda*, *Hunyad*, a' székelyek közt pedig eltörölvén a' hajdoni *rhabanbáni* főkormányzói czímet, a' helyett *főtiszti* hivatalokat állita fel, és *al-királybirákat* melléjek, az egész székely nemzetre nézt pedig a' *székelyek grófja* fényes tisztségét, melly az erdélyi vajdák, és nemzeti fejedelmek; valamint ma is a' dicsőséges austriai házból származott felséges fejedelmek czimjei közt diszeskedett, és diszeskedik; 1003. a' keresztény vallás gyarapodására pedig II. Gyula gazdag kincseiből az erdélyi gyulafejevári püspökséget alapitá, és tán azelőtt néhány évvel még a' milkoviai is Erdély szélein Moldva felől, szóval Erdélyt is mind polgári, mind vallási tekintetben újjá alakitá. — Ez időben alázá meg *Aktumot is* Tisza mellett le *Viddinig* uralkodó fejedelmet, mivel a' keresztény vallásért elleneszegült vala.

51. §.

Dicsó hírének, és jól rendezett birodalmának örökösévé akará hagyni *Imrét*, igen jól, tudományosan, és vallásosan nevelt fiát, és neki *Czikát* Dalmát király derék leányát el is jegyzé; de *Imre* atyja, és a' magyarok nagy szomorúságára meg-

hala 24. évében 1031. — Ez időben, még jóllehet az Almossal, még Szittyiából kiinduláskor kötött nemzeti szerződmény erejénél fogva, *Almos véreből* kellett lennie örökké, a' hercegek évszakában az *első*, vagy *főhercegnek* — 's következőleg, hogy a' királyság felállított a' *királynak is*, még sem volt az öröklési rend magában a' családban, a' nemzet nem kevés kárára — tökéletesen meghatározva; legalább arról, mintha valóban az első szülötté mindenkor, és mintegy változhatatlan szabályként — vagy csak egyik ágazaté, a' másik kirekesztésével lett volna az elsőség; vagy más testvérág és rokonok fölött, éppen nem állíthatni semmi bizonyost. — a.) — Ez okból a' *Kopasz László* fiai: *András, Béla, és Levente*, azon tekintetből, mert nem volnának kormányra alkalmasokká neveltetve, elmellőztetvén a' velentzei *Otto Vilhelmnek* István testvérhúgától *Gizelától* született fia *Péter* nézeték ki trónra, és hogy a' magyar szokásokba fölavattatnék, a' királyi udvarba hozatott neveltetni; ebből egy összeesküvés keletkezék István király ellen, az Árpádi hercegek eszközletére, kik, miután az árulás fölfedeztetett, Lengyelországba futának; azonban bizonytalan, ha részesek voltak-e azok ezen árulásban. — István ezen viszonyok után nem soká éle, — hanem dicsőséges, és a' magyar nemzet előtt örökké áldott emlékü pályáját bévégezván, lelkét az egeknek átadta 1038. Augustus 15-én, majd I. László király alatt a' szentek sorába iratott *Imrével együtt*, és azóta mind e' mai napig SZENT ISTVÁN nevezettel diszesítették, temettetett el Székesfejerváratt — hol azután a' magyar királyok rendes temetkező helye volt egész *Zápolya Jánosig*.

a.) Magyar tud. társ. Évkönyv. 1834—1836. lap. 202—203.

52. §.

PÉTER II-ik magyar király 1038—1041.

PÉTER Otto Vilhelm velencei herczeg fia, — az apostoli király felváltója felől csak annyit irnak kronikáink, hogy innepélyes koronázásakor az ország nagyjai letették előtte a' hódolati esküt, azonban trónra emeltetése környületeiből bizonyos az, hogy a' rendek hódolati esküjök megnyugtatóására királyi esküjét maga is letette. — Szent István végintézete szerint az özvegy királynéval egyetértve kell vala uralkodni; de ő azt annyira kedvetlenülé már uralkodása kezdetében, hogy az honába visszament, és a' passzaui kolostorban végzé életét. — Péter pedig nem szeretvén a' magyarokat, őket minden főbb hivatalokból kihagyta, és azokat idegen neműeknek, németeknek, és velenceieknek adta, kiknek ezaránti kérelmökét meg nem hallgatván, ellene pártütés keletkezett, és a' trónról elűzetvén, helyébe **Aba Sámuel** Szent István sógora téteték királyá, Péter pedig **1041. III. Henrik** császárhoz szalada Németországba.

53. §.

ABA SÁMUEL III. magyar király 1041—1044. az ország rendei által, Péter elűzte után, királyi ivadéknak akkor az országban nemlétében, királyá választaték, és innepélyesen Székesfejerváratt meg is koronáztaték **1041.** Királyá választása alkalmával, három nevezetes magyar főember, **Viskó, Toizlán, és Pezli,** kik Péter elűzésének okai voltak, a' szakállas **Budát Egrut** fiát, ki által **Keizla** vagy **Gizela** Szent István húga, Péter édes anyja, Pétert Magyarországba hozatta volt, konczról konczra vagdalák, **Sebusnak** pedig, ki

Vazulnak hogy trónra alkalmatlan lenne, szemeit ugyan *Gizela* parancsára kitolta volt, kezeit és lábait összetörve kegyetlenül ölék meg, és mind azokat, kik ebben részesek valának. — Maga *Aba* is kegyetlenül kezdte uralkodni (ki *Pethő* szerint német nemzetű vala, *Anonym* szerint pedig *Edu-mertől* származott kun főember), ő a' köznépet inkább kedvelvén, mint a' főrendeket, ezeket megvetve, azok közül veve fel magának tanácsosokat, — a' főrendek közül a' Péter pártján voltak, mintegy 50. számmal megölette, mi okból ellene nagy párt alakulván, az által *III. Henrik* császártól Péter visszahivaték a' trónra. *Henrik* valóban visszahozá is Pétert, és nagy haddal Abával megharcolván, őtet megveré 1044. *Aba* pedig futását Abaujár felé vevén, mellyet ő építtetett volt, és a' megyét is róla Abaujármegyének nevezte, — a' Tisza felé a' pártosoktól megöletett, teste a' sári kolostorba temettetett el, mellyet maga építtetett, — némellyek szerint elfogatván útjában, Péter elejében vitetett, és általa megöletett. *Aba* halála után Péter ismét visszatére elébbi kegyetlen és kevély magaviseletére, és hasonlólag bánék a' magyarokkal mint azelőtt, mirenézt az ország egybegyűlvén Csanádon 1046. ott elhatározá, hogy *Péter* a' trónról elüzetnék, és helyébe hivatnék haza oroszországi számkivetéséből *András* a' Kopasz, vagy *Tar László* fia, mit meghalván *Péter*, ki akara futni az országból Németországba; de az úton elfogatván, visszahozatott, és szemei kitolatván, nem-sokára nagy kinok közt megholt, 's temettetett Pécsen, a' maga által alapított nagy szentegyházban. Regélik némelly külföldi írók, hogy Péter, 's pártján álló némelly magyar; de több általa lehívott alemannok hála jeléül magukat és az országot *III. Henrik*nek sajátul ajánlották volna; de ezen ajánlat az ország tudtán kívül esvén, ha esett valaha —

soha az ország részéről el nem ismertetett, — hiteles honi íróink által telyesleg megczáfoltatott valótlansága.

54. §.

I. ANDRÁS IV. magyar király 1046—1061.

Kopasz László nagyobbik fia, meghívása következő testvérével Leventával együtt legottan bejőve az országba 1046. uralkodása kezdetében kénstelenségből megengedé a' pogány vallás felélesztését, és a' keresztény hit követők üldözését, mivel azon feltétel alatt hívaték meg a' trónra, hogy a' hajdoni pogány szertartást visszaállítani engedné meg, azt adván okul a' nép, hogy miolta keresztényé lett, azolta minden szerencse elhagyta volna, — innen *Viskó*, *Bue*, *Buhna* (a' két utolsók II. Gyula fiai lehettek) ösztönözésükre a' pogány párt *Vata* és *Janus* vezérek alatt szörnyű dúlást követének el a' keresztény egyházakon, és papokon, — s egyszersmind a' Péter által behívott német, és olasz népeken, Gellert csanádi püspököt szent Gellert hegyéről egy taligán a' Dunába hengeríték, így bánának *Besztrit* és *Buld* püspökökkel, kiket megölének — *Zonuk* albaniai grófot a' Dunába fulaszták, azonban 1047. András Székes-fejérváratt innepélyesen megkoronáztatván, halál' díja alatt ráparancsola a' pártosokra, hogy a' keresztény vallásra visszatérjenek — az elrontott egyházakat megépítsék — az elkobzott egyházi jókat visszaadják, minek következésében visszatérének a' keresztény hitre; de Leventa mivel buzgó pogány volt, még keresztények közé sem kívánt temettetni, hanem *Taxony-nál*, hol nagy atyja Toxus is feküdt, temettetett el. — *Leventa* halála után András, középső testvérét *Bélát* hívá meg maga Lengyelországból, hol ő magát hadi-tettei által sokképen érdemesítette volt. Sőt *Miczisláv* Lengyel király helyett egykor a' pome-

rdni fejdelemmel, bajt viván, ez által olly kedves-
sé lett a' király előtt, hogy leányát *Rixát* adá né-
ki nőül. Bélát András mivel ekkor még nőtelen va-
la, azon ígéret alatt hívá be, hogy neki örökös nél-
kül történvén halála, Béla lenne következője. Ki be-
jövén Magyarországra, András neki a' birodalom
harmadát u. m. Erdélyt a' Tiszaig herczegi joggal
átaladá — 1049.

55. §.

Béla meg is felelt bátyja várakozásának, ne-
vezetesen a' III. Henrik elleni háboruban. — Ugyan
is *Henrik* Magyarországba, részint hogy *Péterért*
bosszut állana, részint pedig hogy fenérintett alap-
talan jogát követelné, nagy haddal beüte, 's Po-
zsont ostrom alá vevé, de Béla kormányja alatt
Zotmund által éjjel élelem hajóji megfuratván, el-
merültek, miokért élelem szüke miatt, kénytelenít-
ték visszavinni hadát, *másodízben* is bájöve 1051.
de ekkor sem jobb szerencsével, mivel *András* és
Béla előtte minden barmot és élelmet a' ország' bel-
jébe takarítatván, éhségre jutott hadát — mely a-
zonban erősen megveretett *Vértessnél* a' magyarok
által, veszteséggel vivé vissza ez úttal is, — mi-
renézt IX. Leó pápa eszközletére, azon feltétel a-
latt, hogy *Judith* nevü legkisebb leányát a' császár-
nak, *Salamon* az András fia, ki ezen háboru alatt
született neki *Admundától* orosz fejdelem *Jaroz-
lov* leányától, venné nőül, kit András ennek követ-
kezésében, mivel a' békében kikötöttet vala, misze-
rint a' *Salamon* általános trónra jutása minden e-
setre biztosítatnék. — 1057. innepélyesen meg is ko-
ronáztatott 5 éves korában, helyette ő maga tévén
le az országnak a' biztosító esküt a.) melly koro-

a.) Magyar tud. tár. évkönyv. 1834—1836. lap 212. 213.

názás után legottan kiüte a' vizsály *András* és *Béla* közt, Béla ugyan is ez által elejtve látván magát a' trónhozi jogától — sértettnek vévén magát, *Boleslav* lengyel királyhoz folyamadék segélyért — *Andrást* a' trónról elüzendő; mellyet meg is nyert.—

András pedig nőjét, és gyermekeit *Salamont* és *Dávidot* az austriai herczeg védelme alá küldvén *III. Henrik* német és cseh segéd sergeivel a' Tiszánál Bélával megharczola, de hada megverettetvén, némellyek szerint maga is ott elesék, mások szerint pedig a' bakonyi erdőségbe futván, egykor vadászat közben lováról leesett, és megholt — teste a' Balaton mellett a' tihanyi kolostorban temettetett el, mellyet maga építtetett volt, akár mellyik történt legyen, annyi igaz, hogy 1061. esett halála.

56. §.

I. BÉLA V-dik magyar király 1061—1063.
latin neven *Adalbertus*, halván bátyja vesztét legottan 1061. szent Miklós napján megkoronáztatott *Székesfejérvár* a' bevett innepélyességgel, és az országon kívül levő *Salamont* a' trónra jutásban megelőzé — mindazáltal noha nállánál senki a' trónra méltóbb nem volt — látván a' körülményekből azt, hogy mint ő maga *Andrást* a' királyságtól megfoszthatá, ugy neki is támadhatna olly ellenfele, kitől királyi székét félthesse — ez okból egész igyekezettel azon törekedék, hogy a' magyarok szeretetét megnyerné, és az országát magában erősé tenné, — innen a' Salamon pártján levőknek *közbo-csánatot* adott, az adókat könnyítette — az élelem és áruk beszerezhetésére nézt, és kereskedési tekintetből vásárokat rendelt némelly falukban és városokban *szombatonkint* tartandókat, — minden kereskedési czikknek rendes árt szabott, — a' régi rossz és megkárosított pénzek helyett jobbakat vere-

tett, ezüsteket és aranyakat — sőt hogy a' nemzet közterhein és panasszain, mint jó király segítne, 1062. *Székesfejérvárra országgyűlést hirdete*, melyre a' vármegyéket és köznépeket is, két két öregebb követei által meghivá — a' rendes országgyűlési tagokon kívül — velök az ország sulyai felett értekezendő. Egyetlen egy példa a' magyar történetekben! de a' számtolan hivatlanul megjelent köznép olly rendetlenül viselé magát ottan, hogy többé illyeten gyűlésekre meg nem hivatott. — Ugyan is egy szívvvel, szájjal a' keresztény vallás helyett a' pogányt kérék visszaadatni; de Béla három napi gondolkodásra engedett időköz után előre elhelyezett vitézei által az indítókat levágatván, a' népet is szétűzetvén, annyira rájuk ijeszte, hogy soha többé a' pogány vallást vissza nem kívánák. Ezután a' derék és jó lelkű király Salamonnal akara kibékülni, és ötet Németországból hívá is haza, a' birodalom harmadát igérvén neki, holta után pedig a' trónra juthatást; — de *Salamon* a' legottani tetleges uralkodást kívánván német segítséggel megszerezni, visszaűzetett, — és midőn e' tárgyra nézt viszont országgyűlést tartott volna *Dömösön*, a' fából összeszerkeztett királyi szék összeomolván, ötet is összerontá — mi miatt rövid, de dicső országlása után meghalt 1063. — 's temettetett el az általa épített kolostorban *Szeksárdon* — volt Béla fekete *szög-színű*, *kopasz* és *sánta*, kiről *Pethő* szerint a' várost is Szeksárdnak nevezék — hol eltemettetett — maradtak három jeles fiai: *Géyza*, *László* és *Lampert* — 's három leányai, kik közül *Ilona Zvonimir* Horváth fejdelem nője lett. *I. Béla* alapítá a' kolozsmonostori apátságot, és benedictinusi nagy kolostort 1063.

57. §.

SALAMON VI. magyar király 1063—1074.

Béla halála után két jeles fejedelmi hercegek *Géyza* és *László* kezében vala az országkormány; de ezek nemes érzettől és igazság szeretettől indítatva önként ajánlák azt *Salamonnak*, és akaratjokat IV. Henrik császárnak kijelenték, ki legottan vissza is hozá *Salamont* Székesfejérvárra, és ott innepélyesen trónra ültetett a' rendek és a' hercegek megegyezésével **1063.** — ez már második koronázása *Salamonnak*, a' két hercegek pedig ez uttal az egyezés szerint a' birodalom *harmadával* megelégedének, minek jeléül a' király harmadszor is fel-tétette magának a' koronát *Géyza* által *Pécsen* **1065.** és így a' hercegek *Salamonnak* jeles szolgálatokat ténének a' *kunok* és *görögök* elleni háboruban. — A' kunok ugyan is Moldvából sok ezeren *Osul* vezérök alatt berontának az országba **1070.** kiknek *Salamon*, *Géyza* és *László* hercegekkel együtt *Dobokánál* elejökbe kerülven, ott vára rájok, őket meglesendő — de a' csata *Kerlésnél* történt *Cserhalom* nevű helyen, mellyben a' kunok igen megveretének, és minden préda töllök visszanyereték — itt öle meg *László* herceg egy kunt, ki egy magyar leányt lovára fevévén, azt sebes vágatva vitte (ez a' nagy-várad püspök leányának iratik) — még ennél is nagyobb díest vívának ki magoknak a' hercegek a' görög hadban *Belgrád* alatt, melyet három hónapi ostrom után, egy *Ikla* vagy *Ilka* nevű magyar leány a' *Száva* felőli titkos várkaput a' magyaroknak felnyitván, megvettek és temérdek 'sákmányt nyerének: de *Géyza* némelly fogoly görögöket — ezuttal szabadon eresztvén, innen mind ötöt, mind *Lászlót* *Salamon* előtt gyanusokká tette a' bácsi fő-ispány *Vid* bal-tanácsával, mint a' király ellen párt szerzőket, miből közte és a' hercegek közt ellenviszony ütven ki magát, midőn a' hercegek észrevették volna, hogy *Salamon* életökre törekedik, elébb fegyverre kerüle köztök a' do-

log, de megbékéllének; újra felbomolván a' béke, Géyza elküldé Lászlót Cseh- és Morvaországokba segítségért: addig pedig ő maga itthon megvereték — Petrud, Szunyog és Bika árulásokból. 'S midőn Morvaország felé futna, elől találá Lászlót *Otto* cseh herczeggel együtt, kik is *Salamonnal Vácznál* a' Nyomorod hegye alatt megharczolván, őtet erősen megverék és az országból kiűzék 1074. — ezen csatában levágták Vid hadvezére csak nem egész seregével.

58. §.

I. GÉYZA VII. magyar király 1074—1077.

Elüzetvén Salamon, legottan egybegyüle az ország Székesfejérvárra, együtt arról értekezendő, mit kellene a' dolog ilyen álladalmában cselekedni — a' rendek Géyzának ajánlák a' koronát; de Géyza szerény és egyenes érzettől vezéreltetve jelenleg, azt el nem fogadá, hanem csak az ország *kormányzását* addig, míg Salamonnal a' béke helyre állíttatnék; *Salamon* pedig IV. *Henrikhez* folyamodván, midőn a' császár segedelme késnek, egyéb birodalmi ügyek miatt, a' pápához fordula pártfogásért; de annak is kevés sikerét tapasztalván, kéntelen vala országán kívül vándorolni. — Csakugyan az év vége felé *Henrik* császár, kinek Salamon magát *hűbéressének* ajánla, hozott neki segedelmet, őtet a' trónra visszaültetendő — de Géyza minden élelmet az országban előle eltakarítván, éhség miatt táborát visszakelle vinni, és így Salamon ez uttal is elesék a' királyi széktől, — mit látván *Géyza* már most a' rendek' kívánatára magát szokott inepélyességgel megkoronáztatá *Székesfejérvárra* 1075. kegyes és igazság szerető fejdelem volt, de rövid életű, mivel a' következő 1077. évben Apr. 25-én meghala és temetteték el *Vácson* a' maga

által épített nagy szentegyházban, több fiai közül csak *Kálmán* maradt életben. — Ezen *Géyzának* küldötte volt *Dukás Mihály* görög császár azt a koronát, melly mai magyar koronának alsó részét teszi 1073.

59. §.

I. LÁSZLÓ VIII. magyar király 1077—1095.

I. Géyza halála után, az ország Rendei Lászlót legottan trónra emelni akarák, ő mindazáltal magát mind addig míg Salamonnal meg nem békéllenék, megkoronáztatni nem engedé — ellenzé azt a római pápa is, ki őtet hanemha megbékélnék *Salamonnal* az anyaszentegyházbóli kirekesztéssel is fenyegeté, annyival inkább mivel ő *Boleslő* lengyel királyt is, kit a' pápai átok miatt népei elűzték volt — oltalomba fogadta. — Követei által tehát Salamont az országba visszahíván, vele úgy egyezék 1081. hogy László ugyan maradna király, Salamon pedig *évi fizetés* mellett magános életet folytatna, — miszerint László 1082. innepélyesen megkoronáztatott *Székesfejérváratt*; mindazáltal *Salamon* nem soká marada békében, hanem titkon Lászlót eloltani törekedett, mi kitudodván, László Salamont tisztességes fogságba záratta Visegrádba, — honnan mindazáltal a' *Sz. István* canonizáltatása alkalmával az *Arpádi királyi család* innepén 1083. kibocsátván egyenesen *Regensburgba* szaladott nőjéhez; de kitől bé nem fogadtatván, Moldvába futott a' kunokhoz, kik fejedelme leányának, ha ő trónra segítenék, kezét igére — ezek *Kuthesk* vezérok alatt beütvén az országba a' Tiszáig dulának; de László ellenök menvén, azokat az országból nagy veszteséggel kiüzé 1086. *Salamon* azután némellyek szerint *Görögországban* rabló életre adta magát; mások szerint *Istriának* Pola városában remete lett,

's megholt öt évek mulva ismeretlenül. — Brassóban is mutattatik, a' monda szerint Salamon király hajdoni remete lakja.

60. §.

László király alatt — Horváth és Dalmátorszá-
gok a' magyar birodalomhoz kapcsoltatának, meg-
halván t. i. *Zvonimir* Horváth és Dalmátországi
király. — *László király* leány testvére *Ilon*a férje,
belháboru úté ki magát, mellynek alkalmával a' hor-
váth és dalmát főrendek által segédül hivatva, meg
is jelent, és a' pártosokon győzedelmeskedvén, ki-
rályá választatott, és biztosítván a' rendeket jogaik
megtartása felől, meg is koronáztaték **1090.** — hol-
ott is helytartóvá tette *Almust Lámpert* fiát — ez alatt
a' kunok *Salamonért* bosszut állva ismét beütének
az országba *Kopules* vezérök alatt, kiket a' Temes
vizénél megvervén — a' foglyokat a' mai *Jászságon*
megtelepíté — egy más csapatot ismét megvert *Akos*
vezérök alatt, 's magát *Akost* is megölte. Ezen je-
les tettei után az ország rendbeszedésére fordítá tö-
rekedését, és hasznos törvényeket hoz a' *szabol-*
csi országos gyűlésen, mellyekkel a' keresztény val-
lást, és polgári jó rendet újra megerősíté — **1092.**
— Mindezek a' László dicsősége a' külföldön is
annyira elterjede, hogy ötet a' németországi rendek
IV. Henrik helyébe császárnak akarák választani
— majd a' *klermonti* conciliumban a' szent földre
menendő keresztes had fejévé választaték; de mi-
előtt ezen választásnak eleget tehetne, dicsőséges or-
száglását bevégezé **1095. Jul. 25-én,** temetteték el
N. Váradon, hagyván maga után nőjétől *Reisen-*
felsi Rudolf gróf leánya *Etelkától*, több leányi közt
Priszkát: majd görög császárnét Irené név alatt —
alatta *Szent István* fiával Imrével együtt a' szentek
közé iraték **1083.** — 's maga is halála után **59.**

évekkel — nagy testűnek, magas termetűnek, és híres pár-vívónak iratik — később szokásba jött volt a' koporsója feletti esküves *N. Váradon*.

61. §.

KÁLMÁN IX. magyar király 1095—1114.

I. Géyza király fia, némellyek pedig Szent Lászlónak tartják — **I. László** halála után legottan királyá választaték, 's innepélyesen meg is koronáztaték **1095.** az előtt n. váradi püspök volt — *Pethő* szerint rút termetű, és tekintetű, bojtos testű ember, kezei és lábai horgasok — selyp nyelvű — görbe és csomós hátu, melye behorpadott — ennek felette sánta is vala — erkölcsi vonataira nézt álnok, ravasz, kegyetlen, minden ezen jellemek az akkori történetíróknál nem lehetnek minden részrehajlás gyanuja nélkül — akár mint legyen a' dolog *Kollár, Kornides és Feszler*, és több jeles történetíróink szerint *Kálmán* Magyarország legderekabb királyai közé illik, kitűnő lelkitehetsége, és jeles kormányzói tulajdonai tekintetéből — 1-ső hada a' keresztesekkel történt, kiket **1096. Remete Péter és Pénztelen Valthér** temérdek sereggel vezérelvén át Magyarországon a' szent földre — ezek útjokban az ország népén szertelen dúlást követének el. *Zimonyt* egészen eldulák, — *Kálmán* azért rájok menvén, őket megveré, 's Serviába 's Bulgáriába beüzé — *egy más* roppant *keresztes tábornok, Boillion Gotfrid lotharingi* herczeg vezérlete alatt; mint főfenyíték tartót, nem csak barátságosan fogadott, hanem elegendő élelemmel is ellátott. 2-dik hada az oroszok ellen volt, kiknek fejdelmekre **Volodár**ra **1099.** nagy haddal ment **Oroszországba**, a' fejdelem maga nőjét **Lankát** küldé *Kálmántól* békét kérni, kit *Kálmán* lábai előtt esdeklőt méltatlanul félrugván, a' böszült oroszoktól erősen megveretve tért haza, 3-ik a' horvátok ellen

1096., melyben a' tenger melléki Horváthországot elfoglalta, — elűzvén *Péter* nevű trón követelőt, és *Belgrádban* magát ünnepélyesen *Horváth* és *Tóth* országi királynak koronáztatta — 1102 pedig *Dalmáciának* nagy részét elfoglalván, *Dalmátországi királyi czímmel* ékesítetett, kikötvén mindkét ország jogainak és szabadalmainak biztosítását, miket ő a' szent evangéliumra letett esküvel fogada. a)

62. §.

Almus azonban horváthországi báni hivatalától *Kálmán* által megfosztatva, és a' helyett az ország harmadát is, mint az eddigi *hercegek* nem nyervén meg: fegyverrel akart magának eleget tenni; mire nézt folyamodék segédért most *Boleszlóhoz* a' lengyel királyhoz, majd V. Henrik császárhoz, majd pedig a' görög császárhoz *I. Komén Elekhez*, de mind annyiszor visszaveretvén, végre elfogatott, és szemei kis fia *Béla*éval együtt kiszúratlak, és mindketten az *Almus* építette *Dömösi* kolostorba zárattak, honnan *Almus* ugyan elfutott *Konstanczinápolyba*; de *Béla* kolostorba záratva titkon tartatott a' szerzetesek által, és neveltetett. — Halálaig bánta *Kálmán* ezen tettét. Ezután némi viszályai keletkezének a' római pápával, ki nem akará megengedni *Kálmánnak* az egyházi jogok és jószágok kevesítését; de kinek kérésére, és követelésére ő nem hajlék — országos gondjai tekintetéből a' neki ajánlott keresztes had fővezérségét sem fogadta el — mindezen viszonyok mellett is *Kálmán* valóban egy volt a' legderekabb *árpádi magyar királyok* közül. — Tudomány, szeretetét mutatják akkori időhöz képesti miveltsége, és józon törvényei, — melyek szerint ő a' *boszorkányok* és *varázslók* ellen

a) Magyar tud. társ. évkönyv. 1834—1836. lap. 215. 216.

törvényt nem hozott, sőt a' fenn állókat is eltörlötte, mint halitületeket; tudományos olvasottságáért *Könyves Kálmánnak* neveztetett. m. h. 1114. Febr. 3-án, temettetett el Székesfejervárára, — két fia maradván *László* és *István* (de László nevendék korában megholt 1112.) első nője *Buzillától* szicziiai herceg Rogér leányától (m. h. 1103.), második nőjét *Predszlávat* Svátópulk kiévi fejdelem leányát, házasságtörés gyanujából néhány hónap múlva haza bocsátotta 1104. ki otthon *Borikot* szülte.

63. §.

II. ISTVÁN X. *magyar király 1114—1131.*
Kálmán második fia 13 éves korában koronáztaték magyar királlyá, azért nyolcz évek alatt országon rendelt gyámok igazgatók az ő nevében az országot. Uralkodása kezdetén mindjárt a' dalmátországi birtokokat, 1115. a' *velentzeiek* elakarák foglalni *Ordelaif* vezérük alatt; de a' gyámok által ellenek bocsátott hadak, nem csak őket csillapíták le, hanem vezéroket is elejték 1118. azonban hadba keveredék az ifjú király 1128. a' görög császárral is kitől a' nyomorult *Almost* követelése visszaadatni, ez tölle megtagadtatván, fegyvert fogott a' czászár ellen, az pedig a' *velenczeieket* pártolásra serkentvén, azok Dalmatziát visszafoglalák, mire nézt II. István frigyet kötö a' g. császárral, a' velenczeiek ellen hadakozni indulandó, kikkel végre megbékélt azon feltételek alatt, mellyek mellett Kálmán Dalmát királlyá választatott volt. — *István király* további életét egészen a' kun asszonyok társaságának szentelé, — kik az előtt kevéssel jövének be Magyarországra *Tatár* nevű vezérok alatt, — és *Istvántól* telepedési helyet nyertek a' Duna és Tisza közt a' nagy *kunságon* 1124. buja életének következménye lett a' magyarok és kunok közti ellenséges viszály —

önmagára nézt pedig saját nyugtalansága, miokért minden halálos ágyban fekünnék, különféle pártok támadának az országban a' következő királyra nézt, — ő maga is felette tünődven azon, — miközben tudára adatek Othmán dömösi prepost által Vak Bélának életben léte, kit legottan telyes örömmel magához hivatván, mint egyetlenegy *arpádi királyfit*, még életében megkoronáztatá 1131. Apr. 28-kán Székesfejérváratt bevett innepélyességgel — ő pedig nem sokára meghala Egerben *vérhasban*. Uralkodása 18-ik évében, 's eltemetteté a' n. váradi templomban, életének 31-ik évében, némellyek írják, miszerint halála előtt kevéssel megbánta volna ifju tetteit, 's szerzetessé lett.

64. §.

II. *vagy Vak BÉLA*, a' vak Almus fia *XI-ik magyar király 1131—1141*, — kinek Kálmán szemeit kitolatta volt — következő királyi székre, legottan a' II. István halála után — Istenfélő, béke, és igazság szerető fejdelem. Kinek nőül II. István még életében az Uros szerviai fejdelem leányát Helenát hozatta volt, ki neki előbb *Géyzát*, majd *Lászlót*, és később *Istvánt* királyi hercegeket szülte, és így az arpádi uralkodó házat a' kialvástól megmentette ez uttal —

Béla 1131. évben országgyűlést tartá *Aradon*, a' hol a' királyné is négy gyermekeivel együtt megjelenven, indulattelyes beszédet tartá férje szánnandó vak állapotjáról, a' karok és rendek előtt, 's annyira fellázzitá azokat, hogy a' királyné kívánsátára legottan 68 főrendeket vagdalának össze, kik II. Béla vakságának okai voltak, — kik közt nevezeteshek voltak *Lámpert Ispány* két fiaival *Miklossal* és *Moinottal*, ezeket önatyokfia kivoná a' király lábai közül, hova szaladtak volt, és őket egy

székkel agyon veré, — 's *Moinotot* is a' gyűlésben levágá. — De ebből egy fergeteg keletkezék **II. Béla** ellen, mivel a' megölettek rokon *Borikot*, **Kálmán** király fattyu fiát behozák ellene királynak **Oroszországból**, kit mindazáltal a' király pártya megvervén, kiüzé az országból **1132.**, Béla a' férfi as érényü királyné **1138.** történt halála után bánatjában bor itálnak eresztvén magát, országa kormányát gyengén folytatá; de a' tartományokból nem vesztett el egyet is, sőt Magyarországhoz kapcsolta női joggal *Rámát* vagy *Bosznjá*kországot, és *László* fia által igazgattatta, — végre **10** évi uralkodása után meghala vizkorságban **1141.** Február. **13.** és eltemetteték Székesfejérvárt, négy fiai maradván *Géyza*, *László*, *István*, és *Almus*.

65. §.

II. GÉYZA XII. magyar király 1141—1161.

II. vagy Vak *Béla* első szülött fia koronáztaték meg innepélyesen Február **16**-án, és így harmadnapra atya halála után Székesfejérváratt **10** éves korában, mellé adatván segédül a' nádor *Belus*, Ilona királyné rokona; Géyza mindjárt következő **1142.** évben Erdélyben a' királyi földre, — mellyen hajdon *gothok*, *hunok*, *gépida*k, *longobárdok*, *avarok* azután pedig *blakkok*, *bissének* st. dulakodtak egymással, és ezen sokféle dulakodások közt néptelen vala jobbára, — *Flándriából* és a' Rajnamelléki tartományokból — a' mai derék *szász nemzetet* bételepité — különös kiváltságokkal felékesitvén azt, hol Isten kegyelméből mind e' mai napig honol — azutáni években *Borikkal* következők ügybaja, ki csakugyan mint állítólag *Kálmán király fattyu fia*, jogát aka-

a) Némelly történetírók ezen gyűlést a' Borikkali had utánra teszik **1136.**

rá követelni a' magyar trónhoz, 's **III. Konrád** császártól segítettve Po'sonig be is jött vala; 's azt is *Julian gróf* árulásából megvevé; de csak hamar kivereték az országból, és Gélyza Austriába is felnyomula utána, és azt dulá. — Ezután a' görög császárral *Emmanuellel* avatkozáék hadba *Bachin* szerviai fejdelemért, ki Héléna királyné testvére levén, a' görögöktől hozzá pártolt vala, és egész öt évig hadakozék; mialatt a' császár ingerléséből a' *Vak Béla fiait*, 's egyszersmind saját testvérei *László*, és *István* ellene pártot ütven, a' görög császár pártjára átmenének a' trón reménye alatt, kiket *Manuel* hathatóson pártolt is — Gélyza azonban a' császárral békét kötö 1160. ezen hadban *Borikis* elveszett, mint *boszniai 'Supán*, kit arra **II. Gélyza** tett vele kibékülte után. Halt meg húsz évi dicséretes uralkodása után 1161. Jun. 30.-kán, 30 éves korában, és temettetett el Székesfejérváratt, maga után hagyván négy fiakat: *Istvánt*, *Bélát*, *Arpádat*, és *Gélyzát*, 's 4. leányakat: *Ilonát*, *Erzsébetet*, *Odolát*, és *Margitot*.

66. §.

III. ISTVÁN, XIII. magyar király 1161. — **II. Gélyza** legnagyobb fia koronáztaték meg innepélyesen Székesfejérváratt 1161. szép rendel és bölcsen kezde uralkodni, 's mindig az ország békeségét igyekezék fentartani; de még azon évben *Manuel* császár ingerléséből, ki Magyarországot függésbe akará hozni a' görög tróntól, *László* herczeg a' *Vak Béla* fia elvivé orozva a' koronát, és némelly pártos főrendek segítségével őt kiüzé az országból, ki is Po'sonba vonván meg magát, ott várá a' dolgok változását. —

67. §.

II. LÁSZLÓ XIV. magyar király 1161. *Manuel*

görög császár mesterkedése által még azon évben trónra segítettén, hat hónapi országlása után meghalt a' nélkül, hogy valami nevezetes tette maradt volna emlékezetben. —

68. §.

IV. ISTVÁN XV. magyar király 1162. *Vak Béla* harmadik fia, ki miután bátyja kora halála után a' Bizántzi császár eszközzésére pártossai által trónra emeltetett, és megkoronáztatott **1162. Febr. 11-kén**, azonban **III. Istvántól** véres csatában tönkre veretvén, a' bitorlott hatalmát már öt hónapra elveszté, és Magyarországot elhagyni kényszerítetett (m. h. Zimonyban **1165.**) melly események után **III. István** a' királyi széket viszont elfoglalván, azt holta napjáig meg is tartá. — Ugyan azon évben megbékéllék *Manuel* császárral is olly fel-tétellel, hogy *Béla* herczeg **III. István** testvére, mint korona örökös, neveltetés végett *Konstanczi-nápolyba* küldetnék — kinek *Mánuel*, fi gyermeke nem lévén, mint kinézett korona örökösének leányát *Máriát* száná el, herczegi birtokául pedig *Dalmátország* adatnék által *Mánuel* kezéhez; de ez utolsót a' magyarok ellenzven, a' béke **1163.** újra felbomlék, és a' háboru a' görögökkel **III. István** egész uralkodása alatt folyt — végre meghala **1172.** birodalmának **11-ik** évében, temetteték el *Székesfejérvár*ra, hol **II. László** teste is temetve volt, **II. László** és **III. István** némellyektől nem tartatnak törvényes magyar királyoknak. —

69. §.

III. BÉLA XVI. magyar király 1173—1196. különböző pártok alakulának a' hazában **III. István** halála után. — Özvegye *Agnes*, *Henrik* austriai

herczeg leánya várandós volt — Géyza a' király öccse minden erővel törekedék magát a' trónra emelni — legnagyobb volt azonban a' *Béla* a' megholt király Bizánczban nevelt, és most is ott létező testvére pártja, melly végre ki is vivá kedveltje választását, és haza hívá az országba, kit *Mánuel* midőn udvarából elbocsátana, maga hűségére fel eskete, 's maga leánya helyett, minthogy nekie is *Elek* fia született az alatt; csak *Raymund antiochiai* fejdelem leányát *Annát* adá nőül, sem a' *Bélával* kezéhez jutott *Dalmáciát* vissza nem adá, hanem az 1150. tére vissza a' magyar koronához *Mánuel* halála után; de *Bánfi Lukács* esztergomi érsek, ki az özvegy királyné szülését akará bevárni, vonakodék *Bélát* megkoronázni, mi miatt csak 1174-ki Junius 10-én mehezte véghez az innepélyes koronázás *Székesfejérvár* a' *kárloviczi érsek által*. — *Béla* igen szelid és igazságos fejdelem vala, a' latrokat az országból kiirtotta — kikkel a' fennebbi zavarok alatt megtölt volt az ország, felállította azt a' gyakorlatot, hogy a' panaszok többé ne szóval, hanem írásban adatnának a' király elejébe, mirenézt két udvari író tisztet rendelt a' kérelmesek kérelmei megírására, és a' királyi válasz kiadására — honnan a' *királyi udvari kancellária* eredett, de a' magyarok közt is az írás kezdett divatosabban gyakoroltatni, — a' kiürült kincstárt helyreállította, szóval az országot régi fényére kezdé emelni, — alatta élt *Anonymus* a' király jegyzője, vagy koraltnoka, ki a' magyarok kijövetelét környületesen megírta; — meghallván majd nője *Anna Raymund antiochiai fejdelem* leánya, Fülep franczia király hűgát hozatá *Margitot* nőjéül. — *Gallicziát*, noha rövid időre, Magyarországhoz kapcsolá, 's annak fejedelmévé kisebb fiát *Andrást* tette, de kit a' lengyelek haza utasítának nem sokára, — végre ez a' derék ke-

gyes király 23. éveki dicséretes uralkodása után meghala 1196. Aprilis végén — és temettetett el Székesfejérváratt. Két fiai maradván *Imre* és *András*, ennek idejében 1192. I. László király a' szentek közé számláltatott.

70. §.

IMRE XVII. magyar király 1196—1204.

Imrét atyja még életében 1185. innepélyesen királyá koronáztatta volt Székesfejérvárt, — mely koronázás hogy trónra léptekor ismételtetett volna, nem olvastatik történetíróinknál, — mindazonáltal, hogy az megtörténhetett az ősi példákbl bizonyosnak találtatik a.) Rövid uralkodását nem szűnők nyugtalanítani *András* saját testvére, ki elvesztegetvén atyja által a' szent földi keresztes had indítására hagyott pénzt, bátyjától már Dálmáczsiát és Horváthországot sőt Bosniát is követelte; majd azzal sem elégedve meg, mivel ezen tartományokat éppen függetlenül akará birni — ellene nagy hadat támaszta, még több *hercegi harmadot* követelendő. — Imre király szembeszálla öcscsével, és levetvén fegyvereit, koronát viselve fején, és egy pálczát kezében, maga egyedül az *András* hadai közé bémene. — Királyhoz illő méltósággal felszóllalván, *miszerint meg fogná látni, ki merészlendené a' felkenetett királyra tenni kezeit*, és *Andrást* ön seregei közül saját kezével kihozván, fogságba tette, honnan mindazonáltal, nem sokára megbékélvén, kibocsátotta, és csecsemő fiának Lászlónak gyámjává rendelte. Miután a' jeles király nemsokára megholt 1204. Nov. 30-án birodalma 10-ik évében, eltemettetett Székesfejérvárt, nője *Konstántzia* volt, *Álfonzó aragoni* király leánya, kivel 1199. költ össze. —

a.) Magyar tud. társ. évkönyv. 1834—1836. I. 218—219.

71. §

III-ik vagy csecsemő LÁSZLÓ XVIII. magyar király 1204. koronáztatott meg Aug. 26-án még atyja életében, senkitől: még Andrástól sem ellenzette — e'szerint Imre király véghagyománya szerint is csecsemő fiának *Lászlónak* kell vala következőjévé lenni a' királyi széken gyámjai édes anyja és *András herczeg* alatt, mindazáltal András mind kettőt elúzvén, ezek az austriai herczegnél keresének menedéket Bécsben — hol a' csecsemő királyfi **1205.** meghala, 's most már Andrásnak egyenes út nyílt a' trónra. —

72. §.

II-ik vagy jeru'sálemi ANDRÁS XIX. magyar király 1205—1235. Felvévén tehát **1205.** Május 29-én az ohajtott magyar koronát II. András valamint horváth és dalmátországi herczeg korában, ugy a' trónuson is könnyelműségének némi jeleit mutatá — nem lévén állandó élvei a' kormányzásban, e' mellett a' királyné a' *kárinthiai Gertrud* a' kormány dolgaiba avatkozván, és a' főbb hivatalokat külföldiekkel töltvén be, nem kevés megalégedetlenség kezdé magát kiütni az országban, — melly utolsó okból, midőn a' király Galicziába ment volna, mint annak kormányzója és örököse **1213.** addig *Bank Bán bihari gróf* a' királynét megölé a' nélkül, hogy a' királytól ezen vétkes tette valaha megbüntettetett volna — a' fennebbi könnyelműség, és elvetlenség miatt annyira nevedék az *elégületlenek pártja*, hogy azok a' 9. éves *Bélat*, kit *András* **1214.** királyá koronáztatá a' bevett gyakorlat szerint — *Székesfejérváratt* ellenében trónra akarák emelni, mit a' pápa akadályozza meg maga közbenvetése által, azonban

illy viszonyok közt is Galicziát a' magyar koronához szerzé, és kisebbik fiát *Kálmánt* küldé igazgatására 1214. kit azonban a' lengyelek elutasítának. Most következik már II. Andrásnak, *keresztes had vitele a' szent földre*, melyre egy 10,000. válogatott magyar és szász sereggel, és több ezer külföldi keresztényekkel 1217. Augustus 23-kán el is indula; és Velenczénél hadait hajókra helyhezvén, *Ptolemaisba* érkezett; megszálla és megvévé a' *táborhegyi várat*, legyőzvén mind alatta, mind egyebütt a' *mahumedánokat*, azonban a' keresztény fejedelmektől elhagyatva, sőt valaki által titkon méreggel étetvén, miután felgyógyult, tanácsosabbnak látá Magyarországra visszatérni, 's útját Görögország felé vevén, midőn kis Azsiában az antiochiai görög fejedelem Laskaris Tódornál mulatna, annak jeles miveletű leányát *Máriát* maga fiának Bélának eljegyzé, és magával el is hozá. Nemkülönben frigyét kötö az armeniai királlyal is — 's így aztán mint egy győzelmi pompával Konstanczinapoly felől keresztes vitézeit haza vezérlé, több szent emlék jeleket hozván a' szent földön járta emlékeül 1218. elején.

73. §.

Itthon pedig az országban a' jó rendet csak nem felfordulva találá, hon nem léteben ugyan is a' hatalmas főrendek keveset gondolván a' képviselő ifjú királlyal, kit Andras maga helyett teljes hatalmu kormányzóvá rendelt volt — különféle pártokat, csel-szövényeket és erőszakos utakat koholván, szegények és gyengébbek elnyomására, a' királyi pénztár kiürítésére — és közjók magokévá sajátítására — midőn a' haza jövőendő királytól félnének, mindeneiket betöltének állintézvényeikkel, és pártoskodásaikkal. — Ezen rendetlen független állást nevelé a' ki-

rály azon tette, miszerint adókat, vámokat, harminczadokat felette felemelvén a' pénztári üresség kipótolhatása végett, — és azok felszedését 'sidókra és izmaelitákra bizván, — a' nép elégtelensége már a' legfőbb pontra hága — ide járult az is, hogy midőn némelly hatalmaskodókat, közjót-kobzókat, st. törvény eleibe idézne, azok mivel ügyeiket az ifjú király által elláttatnak állíták, a' király előtt megjeleni, vonakodának, — innen *András* király és *Béla* fia közt nem kevés viszály jöve létre, és így az egész birodalom szomoru helyzetet mutata — panaszlának a' magyar nemesek is, hogy szent Istvántól innepélyesen adott és elrendelt szabadságok sokképpen megsértetett és bántatott volna az utána következett királyoktól, mellyre nézt mind ezen sürgető fontos okokból **II. András** király **1222**-ik évben tartott országgyűlésen az ország és magyar nemzet sorkolatos ősi szabadságait rendbe szedte, és mind azokat egy *hitlevélbe* (*Diploma Andrea-num, aurea bulla*) foglalván, azt innepélyesen megerősítette, és örök erőben kívánta hagyni — a' magyar nemzet örök dicsőségére — melly arany bulla azután **9** évvel némelly pontjaiban felvilágosítván, és bővebben megmagyaráztatván, **7.** hiteles helyeken tétetett le, hét példányokban. **1.** a' királynál **2.** a' nádornál, **3.** és **4.** a' két Erseknél **Észtergominál** és **Kalocsainál**, **5.** a' Pápánál, **6.** **Jerusalem**ben a' templáriusoknál, **7.** ugyanott a' johannitáknál. — Ezután két évvel **1224.** adá az erdélyi derék szász nemzetnek is a' becses *Andreanum diplomát*, mellyben azon nemzetnek **II. Géyza** által adatott szabadalmi ujra megerősítettek — ezen emlékezetes király befogadta volt Erdélyben a' **Barczaságra** **1211.** a' német rendet (*ordo teutonicus*) de az a' királytól függeni nem akarván, ki utasította az országból **1224.** 's birtokait a' szász nemzetnek engedte, ezen események közt, *Bélavali* viszályai

ujra kiütének, ki fényes udvar tartása miatt atyától mind több jövedelmeket követelvén elhagyva nőjét, Leopold austriai herczeghez távozott, 's nem nyugvék addig, míg a' király Erdélyt is a' Tiszaig neki nem engedte, végre ezen nagy emlékü király, miután 30. évekig uralkodott, meghala 1235. és köz-bánattal eltemeték a' magyarok az egeresi kolostorban — első nőjétől nemzé *Bélát, Kálmánt* m. h. 1242. *Andrást*, kitől a' francia honi *Kroy* főcsalád származott a.) és *Erzsébethet*, második nőjétől *Jolántától*, ki Péter görög császár leánya volt. Jolántát Jákob arogoniai király nőjét, *harmadiktól Beatrixtól*, ki az esztei herczeg Aldobránd leánya volt *Istvánt*, kinek fia volt *III. András*. —

74. §.

IV. BÉLA XX-dik magyar király 1235—1270, ki még atya életében 1214. magyar királyá koronáztatott volt; de atya halála után második innepélyes koronáztatása is Székesfejérvárra a' rendek jelenlétében Robert esztergomi érsek által végben vitetett b.) magos és királyhoz illő jellemekkel volt a' teremtőtől felékesítve, lelke merész és rettenthetetlen nemes büszke, szoros igazságtevő; de bosszúálló; 's a' mit ember erő meg nem győzhet, szerencsétlen időkor királya; uralkodása kezdetén, hogy az elébbi időkben meggyengült királyi tekintetet helyre állítsa, megtiltá a' főrendeknek leül-

a.) Ez az András mint trón nélküli királyfi Velenczébe vette lakását, hol egy gazdag nőt vévén, nemzet-e *Márk* nevű fiát, ki nagy kincseivel együtt Francia honba ment lakni, és ott eredetet adott a' *kroy* herczegi családnak, mellynek ivadéki ma az *areMBERGI* herczegek. —

b.) Rogerii Cannen miserab Cap. IV.

hetni a' király előtt, kivéven a' királyi hercegeket, világi főméltóságokat, érsekeket, és püspököket, — és a' főrendek rendes ülszékeiket a' tanácsházból kitétetvé, és összerontatá — a' bándérista vagy zászlós uraktól a' hajdoni királyok által ajándékozott felettebbi jóságokat visszavette — az atya pártján voltakát üldözé. — Ezen okokból ellene egy hatalmas párt keletkezék, melly *Fridrik* austriai herceget hívá meg trónra helyébe; de *Fridrik* kit Béla maga is ál-levelével ösztönözött a' bejövetelre — csak hamar visszaveretett, és nagy pénzen szerze Bélától békeséget. —

75. §.

Most következik már Magyarország veszélyes időszaka, mellyet semmi emberi erő el nem fordithata rolla — *azsiai Tatárországból* t. i. a' Dsen-giskán következői, kik közt fő volt *Batu Khan* alvezérek: *Kajdán*, *Koakton*, *Fejczán*, *Petha*, *Hermes*, *Cheb*, és *Okadár*, hódoltatás és dulás végett Európára rontván, már eldulák a' *Volga*, *Meotistó*, és *Boriszthenes* közti nagy, és kis *Magyarországot*, melly azóta nagy és kis *Tatárországnak* hívatik, az europai *kunokat is* országokból kiűzék minden családastól. — Ezek királyokkal *Kuthennel* együtt 40,000. családdal öszvesen Bélától lakhelyet esdekelve, és nyerve Magyarországra jövének, és a' nagy kunságot nyerék lakul 1239. azon feltétel alatt, hogy keresztényekké lennének; de nem sokára dulásokat követvén el a' földnépen, azzal néha vérontó csatába elegyedének — végre midőn a' tatárok Magyarországbán már ben valának, oda mene ki a' dolgok, hogy a' nép azzal vádolván őket, mint-ha a' tatárokat ők hozták volna be — Béla parancsából *Kuthen* sok fő kunokkal együtt Pesten megöleték; mi okból a' kunok dühös indulatra ger-

jedvén a' tatároknak elejekbe mentek, és nekik utvezérek lévén, velek együtt dulának.

76. §.

Beérkezének már t. i. a' tatárok Galiczia felől a' Kárpátokon, 1242. 500,000-en kiket *Hédervári Dénes* a' nádor 15,000-ed magával vitézül fogadván, megvereték, és maga vivé meg a' királynak a' tatárok beérkeztét. *Béla* is nemsokára, minnekutána házanépét Austriába küldötte, az ország vitéz népeivel, és némelly német segédekkel a' Sajó mellett Borsod-vármegyében Mohinál megütközék velök, hol noha 35,000. veszének a' tatárok közül, mindazáltal a' király megvereték, még néhány ízben megütközék velök *Kálmán* herczeg a' király öccse; de mindig szerencsétlenül; végre minden népét elvesztvén, 's maga is nehéz sebet kapván, Zágráb felé futtában megholt — a' király pedig *Posonba* futa, utjába *Boleszló* lengyel királyt is a' vejét találván, ki a' tatárok elől futott, — de az Austriai herczeg II. *Fridrik* ötet Hainburgba csalván, elébb barátságosan fogadta; azután minden kincseiből kifosztá — honnan az adriai szigetekre szaladott — az alatt pedig a' tatárok feldulák egész Magyarországot — csupán *Székesfejérvár*, *Esztergom* és *Pannon* hegye maradván meg dulásoktól. Két évekig dulák a' tatárok Magyarországot 1243-ig midőn ázsiai honukban kiűtött belháborura visszahivatva *Horváth*, *Toth*, *Szervia* és *Bolgárországokon* nagy dulással átmenve, a' Feketetenger mellett hazájokba vissza menének — *Bélát* pedig a' rhodusi keresztes vitézek és *Frangepán* urak, nagy sereggel visszahozák Magyarországra. —

A' mi ez alatt Erdélyt illeti; ide *Radna* felől omlának be a' tatárok *Anstald* radnai bíró vezérletéből — a' vármegyék elpusztítatának általuk — a'

székelység pedig hegyeit és erdeit annyira oltalmazá várak helyett, hogy a' tatárság oda be nem hatolhaték — sőt a' kézdiszéki vitéz székelyek Torda és más vármegyék oltalmára kijöven, sok ezer rabokat szabadítának meg tőlük, melly vitézségökért V. István király nekik a' Torda vármegyéből kiszakasztott Aranyosmelléki részt örök lakul ajándékozá Aranyos-szék nevezet alatt. A' szász nemzet pedig az időnek és szükségnek szolgálván, magát megadá, miokért váraiba kevés kárt vallott.

77. §.

Visszajöven Béla a' pusztult országba telyes erővel azon törekedett, hogy azt romlásából újra fel emelné, az elszéledt magyarokat haza hívta — Budát megépítette, a' tatároktól eldult királyi adomány levelek helyett újakat adott, polgári és egyházi kormányokat helyre állított, mindent is megtett a' mit jó és bölcс fejdelemtől várhatni — külföldi népeket hozott be a' pusztá helyekre, és a' kunoknak is több népesség' tekintetéből bocsánatot ada — szóval birodalmát újra teremteni igyekezék, miokért ötet méltán lehet Magyarország újra alkotójának nevezni, alig álla helyre az valamelly részben, legottan II. Fridrik ellen indula, kit Neistadtnál megvere, és el is ejte, és az általa elfoglalt felső magyarországi városokat visszavevé. — De ez által azt nyeré, hogy annak halála után Austria rendei nem ötet, noha előbb hajlának hozzá, hanem a' vitéz Ottokárt a' cseh királyt választák herczegjékké, *Styria* azonban és *Kárinthia*, 's *Kárniolia* az ő fiát Istvánt választván, innen heves hadba keveredék Ottokárral 1260. de népe kevés volta miatt megvereték, és ezen tartományokat elveszté. István Styria helyett Erdélyt kapá a' kunsággal együtt. — Ezen szerencsén, de egyébaránt magos lelkü, nagy emléke-

zetü király meghala 1270. birodalma 40 évében, 's temetteték Esztergomban a' cseri barátok zárdájába, maga után hagyván Istvánt, Erzsébethet *Henrik* bájos herczeg nőjét, *Margit* szent életű leányát, kiről Margitszigete, hol klastromi életet élt, és kiről a' *Margit* napi innep is vették eredetöket — *Kingát* (Kunigundát) a' szemérmes Boleszló lengyel király nőjét, *Hélénát* Veszprémben apácza fejdelem asszonyt, öszvesen nyolcz leányi voltak, de kik közül némellyek előtte elhaltak, a.) valamint nője Mária is. —

78. §.

V. ISTVÁN *XXI-ik magyar király 1270—1272.* ámbár IV. Béla még életében 1267-ben a' rendek kértére megkoronáztatta volt Istvánt, mindazáltal 1270-ben Székesfejérvárt újra innepélyesen megkoronáztaték, b.) sőt nője Erzsébeth is a' veszprémi püspök által a' veszprémi templomban nyomban megkoronáztatott, ki uralkodása kezdetében *Styria*, *Kárinthia* és *Kárniolia* felett *Ottokárral* megvíván, általa meggyőzeték, és *Ottokár* neki benn az országban szaba elébe békepontokat 1271. Hadakozott még a' bulgárok fejedelme *Uros István* ellen is, és fővárosokat *Bodont* megvévén, a' fejedelmét adozóvá tette, és országát a' magyar koronához kapcsolta — rövid országlását bevégzé 1272. Aug. temetteték el a' *Nyulak-szigetén*, — hagyott maga után egy fiat *Lászlót*, és egy leányt *Máriát*, kit *Sánta Károly* sziciliai királynak adván férjhez, szülte *Martell Károlyt*, kinek fia volt *Robert Károly*, majd magyar király, nagy anyai ágon jogos

a.) Szegedi vitae Regum Hung. sub Béla IV. 11. 1110. és 112.

b.) Magy. tud. társ. évkönyv. 1834—1836. I. 235.

a' magyar trónhoz, V. István nője némellyek szerint Erzsébeth a' megöletett kun király *Kuthen* leánya volt. —

79. §.

IV. LÁSZLÓ XXII-ik magyar király 1272—1290. — atya halála után koronáztatott meg a' szokott innepéllyel **1272.** Aug. fogytán, 's mivel még csak **12** éves volt, gyámok igazgatták nevében az országot, — kik is **I. Rudolf** habsburgi házból választott r. császár és austriai főherczeg által az **Ottokárrali** hadra szólíttatván fel, **Ottokárt** megverték, maga is a' vitéz király azon viadalba elesék. — Mihelyt felszabadult a' gyamság alól, legottan a' kun asszonyok társaságában vesztegeté magát és idejét, honnan a' kunok és magyarok újra összeháborodának — a' kunok erőszakos merészségök miatt — kik mindent szabadon dulának a' föld népe közt, sőt nőiket és leányaikat is elragadták, 's a' felett pogány vallásokra is visszatérének. — **Hiába** inték a' főrendek a' könnyelmű királyt, hiába **Filip** a' pápai követ, firmiai püspök **1279.** mindannyiszor visszatére elébbi buja életére, ekkor az ország rendei ötet tisztességes őrizet alá tévék, és neki az **Árpádházból** akarának nőt adni, hogy azon ház ki ne halna, mirenézt onnan nem sokára kiszabadíták, felfogadá ekkor a' király hogy megjobbuland, és a' kunokat is keresztényekké fogja tenni, de a' kunok ellenszegülének ennek, kiknek megzabolázásokra a' király nagy haddal ment személyesen, és **Oldemir** nevű fejedelmeket megverte; ezután újra bemerüle nemtelen gyönyöreibe, minek következése a' lett, hogy a' tatárok senkitől sem tartva, újra beütének az országba, és egész **Pestig** dulának, de visszaűzetének. — Azonban a' kunok merészsége annyira növekedék, hogy az országot elfoglalandók,

ellene összeesküvést alakítanak, mellynek következtésébe midőn *Körösszegnél* sátraiban bujálkodva időzne, azok által megöleték **1290. Jul. 10.** Alatta annyira elnyomorodék a' föld népe, hogy iga vonó barmok helyett maga voná a' kétkerekű taligát, melyet azóta **Kun László** szekérének neveztek, magát pedig a' királyt **Kun Lászlónak**, a' fennebbi buja életéért — holt meg örökösök nélkül, mivel holtig nőtelen volt, — némellyek szerint pedig nője volt **Izabella I. Károly** sziciliai király leánya; de kit a' nyulsziget apácza monostorban zárva tartott — temettetett el **Székesfejérvár**ra.

80. §.

Velencei vagy III. ANDRÁS XXIII-ik magyar király 1290—1301. István hercegnek **II. András** fiának, ki **András** harmadik nőjétől **Esztei Beatrix**től Velenczében született és neveltetett; fia, *a.)* midőn már az **Arpádi** királyi házból fiuágon senki más nem volna, az ország' egy része által trónra meghivatott, és bejövén, **Székesfejérvár**ra innepélyesen megkoronáztatott **Aug 4-én 1290.** kinek innepélyes koronáztatása alkalmát szépen leirta **Hornekki Ottokár** német rimes kronikájában; *b.)* jól folytatta

a.) Velencei **András** nemzedékét így kell megérteni: **II.** vagy jeruzsálemi **András**nak halála után, **Eszthei Beatrix**től született otthon bátyjánál az **Eszthei Márk** Grófságban, **István** fia, ez vette nőül egy velencei nemes főember leányát *Thomázia Mauroczenát*, kitől nemzette **III. Andrást** — **III. András**nak voltak két női egymás után, első *Fénéuma*, második **Agnes Albert** római császár leánya, fi gyermeke egyiktől sem maradt; de igen az utolsótól **Erzsébet** 9 évü leánya, ki anyjával együtt apáczává lett nem sokára.

b.) Magy. tud. társ. évkönyv. 1834—1836. I. 220—221. 234—235.

az uralkodást, voltak mégis a' főrendek közül felesen, kik ellene IV. Miklós pápa sürgetéséből Martell Károlyt akarák behozni a' trónusra, annak pedig holta ufiát Robert Károlyt VIII. Bonifácz pápa unszoltára, kihez Horváth és Dalmátországok legottan hozzá is állanak. — Mellyből eredt pártos zavarok miatt bánatjában, mások szerint méreg által 1301-ik évben, birodalma 11-ik évében megholt, temettetett el Székesfejérvárt, és benne az Arpádi uralkodó ház fiu ágon kihala. —

III. C Z I K K.

*Erdélyi herczegek az Arpád uralkodóház alatt
888—1301-ig — 's azok közt vajdák is.*

81. §.

I. Herczeg TUHUTUM, ki Arpád engedelmeből Erdélyt elfoglalta 895. és az oláhok fejdelmét Gélut az Almás vizénél megvervén és elejtvén, azokat Esküllőnél hódolatra feleskette a.)

II. HORKA, kinek tettei homályban vagynak, Tuhutum fia.

III. I. GYULA, kinek két leányai voltak Károlda, és Sárolda Szent István király édes anyja — I. Gyula és Bulcsu 945. Konstánczinápolyban megkeresztelkedtek, 's onnan Hierotheus nevű barátot (erdélyi püspöknek iratik) hozván magával háza népét, és sok magyarokat görög szertartásu k. válásra térített. —

IV. ZUMBOR, I. Gyula testvére, kinek tetteit homály fűdi. —

a.) Anonym. Belae R. Not. Cap. XXVII.

V. II. vagy kisebbik GYULA, Zumbor fia, ki Szent István ellen szegülvén a' latin szertartásu keresztény hitért; meggyőzetett és fogva Magyarországra vitetett, két fiával *Buéval* és *Buknéval* együtt, 's többé vissza sem bocsátatott 1002.

VI. ZOLTÁN, Szent István nagy bátyja igen öreg korában tétetett II. Gyula helyébe herczeggé, ki alatt az Erdélyiek a' keresztény vallásra tértek 1010-ig — ez után más herczeg nem fordul elé 1049-ig — ekkor *b.*)

VII. BÉLA, Kopasz László fia, ki I. Béla név alatt magyar királyá lett, lásd fennebb.

VIII. GÉYZA I. Béla fia, ki 1072. magyar király lett I. Géyza név alatt. —

IX. LÁSZLÓ I. Béla fia, ki 1077. I. László név alatt magyar király lett.

X. ALMUS, Lámpert fia, Vak Béla atyja 1091.

XI. LÁSZLÓ II. vagy Vak Béla fia, majd II. László név alatt magyar király 1161.

XII. ISTVÁN II. vagy Vak Béla fia, IV. István név alatt magyar király 1162.

XIII. BÉLA II. Géyza fia, III. István király testvére, III. Béla név alatt magyar király 1173.

XIV. ANDRÁS, majd jeruzsálemi András név alatt magyar király 1205.

XV. KÁLMÁN, IV. Béla testvére majd gallícziai király 1207.

XVI. BERTHOLD 1208. Gertrud jeruzsálemi András nője testvére kalotsai érsek, még 1249-ben éltnek iratik aquiléai pátriárkaságában.

XVII. IV. Béla 1235. II. András Erdélyt a' Tiszaig IV. Bélának engedte. *c.*)

b.) Fr. Fasching nov. Duc. p. 106. et sequentibus Balia nemzeti törvény könyv I. Rész lap 160—161.

c.) Szegedi Decr. et vitae Reg. Hung. sub Bela IV. pag. 173. Jos. Benkő Transylv.

XVIII. Csák István, Pusa fia vajda vagy hercegi helytartó **1252.** a' fényes Csáki család ős atya.

XIX. István IV. Béla fia **1260.** **V. István** név alatt magyar király **1270.** Ezen hercegek mellett léteztek alvajdák is többnyire, kiknek azonban nevök nem tudatik, ezek ismertetnek csak. 1.) *Leustak* III. Béla alatt Manuel görög császárnak segítséget vitt a' török ellen, 2.) *Mihály*, 3.) *Gyula*, Leustak fia, 4.) *Lőrincz* IV. Béla alatt, 5.) *Máté*, egyszersmind Zolnoki ispán is **V. István** alatt, 6.) *Miklós* IV. László alatt magyarországi tárnok *Moricz* fia, 7.) *Borsai György*, és 8.) *Róránd* III. vagy velencei *András* alatt — egyéb tetteiket homály födi. —

III. IDŐSZAK.

ERDÉLY KÜLÖNBFELE HÁZAKBÓL VÁLASZTOTT
MAGYAR KIRÁLYOK ALATT. 1301—1541.

87. §.

VENCZEL XXIV. magyar király 1301—1305. II. Venczel cseh és lengyel király fia *Annától* IV. Béla legidősebb leányától, — nőül volt neki jegyezve III. András király egyetlen leánya *Erzsébeth*. Ezen indító okból, az Árpádi uralkodó fi ág kihalta után a' magyar karok és rendek **II. Venczelt** az atyját hívák meg az üres királyi székre. Főbb oka mégis ezen meghívásnak az volt, hogy az ország szabadsága és függetlensége a' királyválasztásra nézt az által fentartatnék, melyet veszélyezni láttaték a' r. pápa VIII. Bonifác által a' magyar nemzetre királyul adatandó *Károly Robert*. — **II. Venczel** azonban nem fogadván el a' magyar koronát, maga helyett 12. éves fiát **Venczelt** ajánlotta, — ki is az apjától derék cseh hadseregtől kísértetve bejött Magyarországra, és Székesfejérváratt *László* név alatt megkoronáztatott a' hajdoni gyakorlatok szerint a' kalocsai érsektől *Jánostól*; mivel az esztergomi *Csényi Gergely* Károly Robert pártján állá, — a' r. pápa azonban a' **Venczel** koronáztatását semminek nyilatkoztatván, azt kíváná, hogy mind Károly R. mind **Venczel** jogköveteléseiket követek által terjesztenék a' pápa eleibe véghatározat véget, — mi meglévén **1303.** Károly R. jogszerinti magyar királyá határoztaték, **Venczel** követőire pedig egyházi átok

mondatek, — értvén az atyja **II. Venczel** mind ezt, mind pedig az ennél veszélyesb mozdulatokat, és pártokat Magyarországon, a' **K. R.** bóját az országba, sőt éppen a' bakonyi monostorban tartozkodását, 's pártja naponkénti növekedését, mely **Dalmat**, **Horváth**, és **Tóthországokat**, és a' **Dunán** tuli vidéket már elfoglalta, sőt **Budát** is megszállva tartotta, — némelly hatalmasok pedig, mint **Trencsenyi** (**Csáki**) **Máté**, 's többek egészen függetlenekké tették magokat a' királyi pártoktól, — bejőve tehát **1304.** szép hadi sereggel **Pestre**, és fiát általhiván **Budáról**, a' budai bíró **Verner Lászlóval** együtt, koronástól, és minden királyi diszjellestől haza vivé **Prágába**, — hol **1305.** atyja helyébe cseh királyá koronáztatott, — a' következő **1306.** pedig, midőn magát lengyel királyá koronáztatandó **Olmützig** érkezett volna, megölettetett, 's benne a' csehországi uralkodó ház kihalt. —

83. §.

OTTO (*bajor*) **XXV. m. k. 1305—1308.**
Henrik bajor herczeg fia **IV. Béla Erzsébeth** nevű leányától. — Erre fordíták a' magyarországi **Karok** és **Rendek** szemeiket a' **Venczel** elmente után, — miközben **Robert Károly**, és frigyesse **austriai Rudolf herczeg 1305. 50,000.** emberrel hatának be **Csehországba** lemondásra, és a' korona visszaadására kényszerítendők mind két **Venczelt**. — Atyja halála után az ifjabbik **Venczel**, **III. Venczel** nevezet alatt cseh király legottan egyezetre lépék **Ottóval**, mellynél fogva lemonda a' magyar koronáról, és a' korona visszaadására kötelezé magát bizonyos pénzmennyiségért. — **Otto** azért kereskedő alakjában **Csehországba** ment titkon, és átvéven a' koronát, azzal Magyarország felé siet — a' **Dunán Fischamentnél** át akarván menni észre-

vette, hogy a' koronát, melyet egy borkulacs forma tokban hozott magával, elvesztette; melly csakugyan az úton a' Dunairévtől egy mértföldnyire megtalálztatván, Sopronyba érkezett vele, onnan pedig a' Károly elleni párt által Székesfejervárra vezettetvén, megkoronáztatott Dec. 6-án *Benedek* veszprémi, és *Antal* csanádi püspökök által *V. Béla* nevezet alatt. — Azonban *Rudolf* Károly frigyes társa Csehország ellen vivén minden erejét, azt magáévá teendő, *Károly* magára hagyatva Dalmátország felé visszafordult. — 's hogy még jobban megerősítne magát *Otto* királyi székén, a' függetlenül parancsoló erdélyi vajda *Apor László* leányát *Agnest* kéré nőül magának, — mire *Apor László* a' királyt személyesen megjeleni kívánván, Erdélyben — a' király 1307. ezt is megtette, és mindenütt koronát viselve fején, útjában midőn Gyulafejervárra érkezett volna, *Apor László* által elfogatott, elzáratott, és addig el sem bocsáttatott, míg a' m. koronáról végképen le nem mondott. 1308. tehát lemondván arról végképen, *Galliczián* keresztül *Slézsországba* ment, hol a' glogaui herczeg leányát *Beatrixet* nőül vevén, visszament Bajorhonba, míg élt *Trencsényi Mátéval* R. Károly ellen egybekötötetésben volt, m. h. 1312. holtig magyar királyi czimmel élvén.

84. §.

ROBERT KÁROLY XXVI. m. k. 1308,—1342.
kiről ezeket jegyezzük meg: *V. István* m. k. leánya *Mária* nápolyi király *Sánta Károlynak* (az Anjou házból) nőül adatván, szülte *Martell Károlyt*, ki III. vagy Velenczei András idejében IV. Miklós pápa ösztönözéséből, a' magyar trónt követelte, — ez meghalván 1295. maga után hagyta fiát *Robert Károlyt*, ki VIII. *Bonifác*z aka-

ratjából hasonlólag követelte azt, és 1300. Zág-rábban Csényi Gergely esztergomi érsektől magyar királyá is koronáztatott. — Ugyan attól a III. András halála után Esztergomban 1301. ujra valamely koronával megkoronáztatott, — a' való-ságos magyar korona az ellenfél kezében lévén, melly *Venczelt* választotta volt királyá, mialatt csak Dalmát, Horváth és Tóthországokban, és némelly Dunántuli részeken ismertetett királynak, — így álla pártja *Otto* alatt is, ennek az erdélyi vajda által lett tömlöczbevetetéséig. Miután az hatalmasab-bá kezdett lenni, kivált hogy *Otto* pártjára Rómában egyházi átok mondatott. — *Otto* eltávozta után derék hadseregtől, és *Gentilis* egyházi bibornok, mint pápai követ által kísértetve *Budára* jött 1308. November elején, és November 27-kére a' Rá-kosmezőre országgyűlést hirdete, — ezen az ország-gyűlésen, melly a' Duna partján, szabad ég alatt tartatott; de a' mellyen *Trencsenyi Máté*, *Apor László*, és más főrendek is jelen nem voltak. — *Gentilis* hatalmas ékesszólásával mellyben Károlyt, kit maga mellé helyezettett magos és mindenektől látható trónra, — királyi erényeiről magasztalva, — ajánlá, annyira bírá az ország Rendeit, hogy azok Károlyt nagy felszóval királynak kikiálták; de mid-
dön — élve a' kedvező hatással — figyelmeztetné a' Rendeiket, miszerint illy derék fejdelmöket fo-gadnák el a' r. pápa kezéből, — annyira elrontá az ügyet, hogy a' magyarok szabadválasztási jo-gukat féltőleg szinte megfordíták a' Károly királyá létét, — ekkor az ékes szavallatu *bibornok* sze-lidítvén kiejtett szavait, és azokat felvilágosítván, legottan elfogadák Károlyt, és hódolatuk jeléül ma-gosra felemelvén, a' szabad *király választást* ősi gyakorlat szerint véghezvivék, azután pedig 1310. Augustus 27-én az *Apor Lászlótól*; a' pápai kö-vet egyházi átka következéséül, mellyet a' koronát

megadni nem akaróra mondott — visszaadatott koronával *Székesfejérvár*ra innepélyesen megkoronáztatott, mely is már negyedik koronáztatása *Károlynak*, mivel királyá választatásakor is 1309. Julius 15-én *Budán* egy újonnan készített koronával megkoronáztatott volt, — de ennél törvényesebbnek ítéltetett a' *Székesfejérvári* koronázás, és azért teljesített is. —

85. §.

Megvolt már a' király hatalma alapítva *Magyarországban*, és mindenek meghódolának neki *Trencsényi Mátén kívül*, ki a' vágvidéket mely *Mátyus földének* nevezetett elfoglalván, magát a' királytól független állapotba akará helyheztenni; több pártos főemberekkel együtt, sértve érezvén magát mint palatinus, hogy *Károly* az ő akaratján kívül lépett volna a' magyar trónra, — másfelől pedig mivel a' mint tetteiből kitűnik (*Bonfin*, és *Turoczinál*) bizonyos hitfelekezeti pártnak is (a' *Valdinak*) feje lévén annak *Károly* király általi elnyomatását tapasztalta. — Sokáig harczola vele a' király sikeretlenül; míg végre 1314. *Kassánál* nagy erős harczal, és népének szörnyű veszélyével megveré, kivel együtt harczolának ellene az *Omode*, vagy *Zákh*, és *Aba* fiak. — *Trencsényi* illy veszte után is kegyelmet nem kérve a' kárpát hegyekbe vonult, és onnan járt le követőivel dulni a' szent egyházakat, ölni papokat, és zárdabeli szerzeteseket, míg végre pápai átok alá vettette, minden megtérés jele nélkül meghalt. — *Máté* halála után visszafoglalta 1319. *Milutin* serb fejdelemtől a' *Machovi* bánságot, elnyomta *Németújvári András* *Sopron* és *Vasvármegyei* ispány támadását. — A' királyi hatalom, és tekintet emelésén munkálódott alkalom adván magát erre a' *Zákh Feliczian* merészlete; ki mint *Trencsényi Máté* követője — 's mint tetteiből kitűnik a' valdi

hitszer pártolója, Károlynak pedig alattomban ellensége, — noha udvari tisztségben, és különös kedvességben volt nálla, — valamint Klára nevű leánya is Erzsébeth királynénál mint udvari kisasszony. Mindezek ellenére **1330. Apr. 7-kén** midőn a' király Visségradon házinépével ebédelne, az ebédlőterembe belopodzott, 's hirtelen kardot rántva a' királynéhoz vágott, kinek négy ujjait elvágá, a' király oltalomra nyújtott karján is sebet ejte, azután a' kisdud király fiakhoz Lajos, és Andráshoz akara vágni; de ezek növelői testeikkel fedezvén a' királyfiakat, magok is sebeket kapának, míg végre Cselén János asztalnok által földre rántatván, egy csákánnyal agyon veretett, 's a' berohanó örök által kontzról kontzra daraboltatott, — egy fia, és a' szép Klára, kinok közt végzék eltöket — *Séba* leány testvére *Léván* nyakasztaték le — sőt azon évi szent György naputáni országgyűlési határozat következéséül *Feliczián rokonsága* harmadizig hohér pallosa által végezteték ki. — Történetíróink ezen merészletnek különböző okait hozzák fel, némellyek Klárának, a' királyné testvére *Kazmér* — mások *Feliczián* szép nőjének, ugyan *Kazmér* általi elcsábítását és *Felicziánnak* ezérti felbőszülését adják okául vétkes tettének. — Ugyan ezen évben segédhadat küldé *Ulászló* lengyel királynak a' német vitézi rend ellen, melly a' porosz földet bírá, 's a' lengyelekkel háboruban volt, maga pedig a' *Szécsi Tamás* erdélyi vajda álvádlására havasalföldi vajda *Bazarád* ellen indula, ki avar vádoltaték, hogy magát a' király hatalma alól kihuzni akarná, — hijába bizonyítá ez magáról az ellenkezőt, hitel neki nem adatott; de ki által lesbe kerítetve sok embereit vesztette el, 's maga is csak bajjal tudott haza verekedni. — **1333.** elvitte kissebbik fiát *Andrást* *Nápolyba* férjül jegyezni őt a' nápolyi korona örökösnek *Johannának*, hazatérte

után sogorának *Kázmér* lengyel királynak kitűnő segédet adott a' tatárok ellen. 1335. — Ugyanazon évben békítő bírónak választatván *Kázmér* lengyel és *János* cseh királyjoktól, azok Visegrádon előtte megjelenének; ki is úgy határozá el köztök az ügyet, miszerint *Kázmér* maradna l. király, *Jánosnak* pedig fizetne 500. márka aranyat a' helyett, — ezérti hálás indulatjából *Kázmér* azt fogadá a' királynak, miszerint kieszközlendene, hogy az ő halála után a' király, vagy valamelyik fia következne a' lengyel trónra, mi megis történt. — Ezután legidősbik fiának Lajosnak jövedőjét tette leginkább gondjai tárgyává, eljegyezte neki 1338. mórvaországi végőrnagy leányát, *Margitot*; 1339. pedig elérte azt, a' mire régóta törekedett, hogy *Kázmér* magtalan voltára nézve a' lengyel rendek' határozata által *Lajos herczeg* biztósíttatnék a' lengyel korona felől, bizonyos kötmények mellett.

86. §.

I. Károly országlása több tekintetekben örök emlékü a' magyar nemzet előtt — 's elég okot ada arra hogy választatását soha megne bámnák, alig volt előtte bölcsebb, serényebb, és tekintetesb királyuk a' magyaroknak — a' romlott becsü pénzeket eltörölvén, azok helyett jobbakat veretett, garasokat, forintokat, melyek liliom virágokkal jeleltettek, 's innen (a' latin flossól) is kapták nevöket — a' régi törvénykezési szövevényes rendszer helyett, a' maít alapította, a' tüzesvas próbát valamint a' forróvíz próbát is eltörölte, — úgy a' *szent László* koporsójára esküvést is, melly addig nagy divatban volt — a' pénzverés hasznát bérletbe adta, 'shogy a' bérlő a' megalapított pénzbecstől elne távozhatnék, két pénz ört rendelt melléje, kiknek *egyiket* az esztergomi érsek, *másikat* a' tárnokmester küldené min-

denkor Kőrmőtzre 's a' felügyelet jutalmául pénz
 ör díjt szabott mindkettőnek, 's e' helyett hozta bé
 a' jobbágyok' adózását, a' honi egyháziakat jöve-
 delmekre és hatalmokra nézt szűkebb határok közé
 szorította, — a' meghalálózott egyházi nagyok e-
 gész hagyományát magának fogta, a' megürült ér-
 seki és püspöki jószágokat húzomason maga szá-
 mára használtatta — az igen kétséges esetekben
 a' tüzesvas és forróvíz próba helyett csak az ite-
 viadalt engedte meg. Divatba hozta a' nemesi cí-
 mereket — országgyűlést nem örömet tartott —
 házasságra három ízben lépett. 1.) 1307. Máriá-
 val Kázmér tescheni herczeg leányával, ki 1317.
 magtalan halt meg. — 2-or) Beatrixal VII. Hen-
 rik római német császár leányával, ki már 1319.
 kimult gyermek szülésben. 3-or.) *Er'sébettel* Lok-
 jetek Ulászló lengyel király leányával, kitől három
 fia maradt *Lajos*, *András* és *István*, volt még
Kálmán nevű természetes fia is *Pray* szerint 1338.
 győri püspök, halt meg ezen nagy emlékezetű ki-
 rály 1342. Jul. 16-kán Vissegrádon, és temettetett
 el fényes és addig szokatlan innepélyel Székes-
 fejérváratt, miután 34. évi dicső országglása alatt
 a' magyar birodalmat nagy dicsérettel kormányozta,
 terjesztette, és mívelte.

87. §.

I. vagy NAGY LAJOS XXVII. magyar ki-
 rály 1342—1382. I. Károly Robert legnagyobb-
 bik fia koronáztatott Székesfejérváratt 1342. 17.
 éves korában; de nagy tulajdonai, magos elméje,
 és olaszföldi mivelete élet korát felyül mulni láta-
 tának — honnan később *Nagy Lajosnak* nevezte-
 tett — a' magyar birodalmat olly nagygyá nevelte,
 millyen nagy sem előtte, sem utánna nem volt, —
 mindjárt uralkodása kezdetében 1343. a' pártos-

kodó erdélyi szászokat engedelmességre téríté, —
 kiknek pártütésre okot adott volt a' királyi tisztek'
 törvénytelen bánása velök, adózásra, és egyéb ter-
 hekre nézt. — Erdélyből pedig vette útját havas-
 alföldre *Bazarád* ellen, kinek menetelén *Bazarád*
 annyira megrémült, hogy nagy ajándékokkal sieté
 elejébe a' királynak, örökös hűséget, és adót ígér-
 vén a' királynak — mire nézt vajdaságában meg-
 hagyaték. — Erdélyben pedig vajdává téteték *Ist-
 ván* a' király öccse, azonban *Dalmátzia* és *Hor-
 váthország* némelly részeit elfoglalván a' *Velen-
 czeiek*, a' király nagy haddal ment ellenök, kinek
 legottan minden városok, némelly tenger mellékieken
 kívül meghódolának, mikor pedig azoknak is meg-
 hódításával foglalkoznék hirül hozák *András ha-
 lálát Nápolyból*.

88. §.

Nápolyi Robert ugyanis végintézetében azt
 hagyta volt, hogy *András* csak 22. éves korában
 venné által az ország kormányát — de *Johánna*
 gyámnokok alatt mindjárt kezdene uralkodni, azon-
 ban a' házasság az előtt is vitetnék tökéletességre,
 — de *Johánna* nem szeretvén *Andrást* a' veleegy-
 bekelést sokáig huzta halasztotta, csak ugyan vég-
 re a' pápa parancsolatára az megesett; már most
Johánna nem csak uralkodó társává nem akarta
Andrást felvenni, hanem annyira ment arántai gyű-
 lölsége, hogy *Averszában* fogadott vér-gyilkosok
 által 1344. Sept. 18-kán ágyában megfojtatta, 's
 testét az ablakon kivettette — ezen borzastó tett
 hírére annyira felgerjede *I. Lajos*, hogy minden e-
 gyéb dolgait félre tévén annak megtorlására sieté
 Nápolyba — *Johánna* pedig az alatt — mindjárt
 az *András* megöletése utáni nap, temetetlen hagy-
 va férje testét *Averszából* Nápolyba szaladt, 's

nemsokára *Tarenti Lajossal* párös életre lépett, *Andrástól* született fiát *Károlyt* pedig némelly rossz embereknek adta ki növelésre, férje gyalázatjára — e' mellett *Máriát* a' néniét, ki *I. Károly* harmadik fia *Istvánnak* volt már régtől fogva eljegyezve, *Dirákhi Károly* herczeg által elragadtatni engedte, mind ezen tettei által olly bűnössé tévé magát, hogy *I. Lajos* a' pápa ellenzetére is **1347.** egy roppant erős hadsereggel Németországon által benyomula éppen *Nápolyig*, és azt is megvévén, *Johánna* a' király kezeibe esett, honnan mindazáltal megvesztegetvén az öröket, *Aveniöba* szökött, *I. Lajosnak* hagyván a' nápolyi országot.—

89. §.

Elfoglalván *I. Lajos Nápolyt*, onnan *Averszába* ment, azon teremben szállván meg, hol testvére *András* megöletett; hódulatra megjelenének a' nápolyi főrendek, 's azok közt *Dirákhi Károly* is, ki az érsek által *András* megöletésében a' király előtt gyanusnak adaték fel, — vacsora közben tehát *Dirákhi Károly* elfogatók, és más nap lenyakoztatók, ugyan ezen sors érte a' többi részes bűntársakat is, 's így *András* fiát *Károlyt* nápolyi alkirálynak, *Laczkfi Istvánt* pedig főkormányzóvá hagyván maga helyett **1348.** Budára győzedelmesen visszajött. — Mihelyt megérté *Johánna I. Lajos* visszatértét, *Tarenti Lajossal* együtt *Avenióból Nápolyba* ment, és *Laczkfi Istvánt*, noha vitézül oltalmazá a' várost, mindazáltal kevés magyar had lévén mellette annyira szorongatá, hogy ez hazajövetről gondoskodék, — minek hire, midőn *I. Lajos* fülébe hatott volna **1350.** ujra **10,000.** magyar huszárokkal és **4000.** német gyalogokkal *Nápoly* ellen mene, mindenek meghódolának előtte *Nápolyon* kívül; mit megértvén a' pápa maga köz-

bevetésével annyira vivé a' dolgot, hogy a' *király* és *Johánna* közti ügy rábizatnék elítélés végett, — minek következésül *Johánna* a' pápa által ártatlannak hirdettetvén *I. Lajosnak* hadi díjul **300,000** aranyok fizetésére köteleztetett; de a' magas érzelmű király ne láttassék pénzért folytatni hadat, ezen mennyiséget is neki hagyta a' nápolyi országgal együtt, — s győzedelmes, de sikertelenül küzdött hadait visszahozá Magyarországra. Nem volt azonban minden haszon nélkül ezen had-folytatás nevezetesen a' magyar leventákra nézt, kik külföldön szép építményeket, kerteket, szőlő-ültetvényeket látván, sőt éppen firmiani szőlőcsemetéket hozván hazá magokkal, itten azokat utánozni, tenyészteni el nem mulatták, ekkor vették eredetöket a' híres to-kaji szőlőtők olaszthoni tőkéktől.

90. §.

Ezen hadi munkálatai után *Kázmér* lengyel király által **1351.** segedelemre szólíttaték fel a' *lithvánok* ellen, kik veres Oroszországot, Lodomér és Halics tartományokat, mellyek már némileg a' magyar birodalomhoz tartoztak megtámadták, — megveretvén ezek *I. Lajos* segéd hadával és lengyelekkel, a' *lithvánok* a' tatárokat hívák segédjökre, kik csakugyan megveretének ujjanon is, és *I. Lajos* győzedelmesen jöve vissza országába; **1354.** Megcsendesité a' Boznyák, Szerb, és bulgarországi zavarokat *Kont Miklós* nádor, és *Miklós* esztergomi érsek által, a' bolgarok fejedelmét *Stramert* pedig, ki az adót megadni nemakará elfogatá és *Budára* viteté, — majd a' *velenczeiek* ellen hadakozék, kik *Dalmát* és *Horváthországot* tölle elpártolni ösztönözék, — mellyeket a' magyar korona alá hódita vissza **1358.** hadat vitt továbbá a' havasalföldi vajda *Vlegyik* ellen, kit *Gara Miklós* ve-

zérlete alatt erős csatával engedelmességre hajta. — Végre hódolatra hajta a' pártos moldvai vajdát *Bogdánt is Osztfi Domokos és Gara Miklós* által **1359.**, ez időben költözének ki Magyarországból a' maramarusi részekről sok oláh családok a' jobbára pusztá Moldvába, Bogdán vezérök alatt. — Illy győzedelmes hadai után *Kázmér* halálával *Krakkóban* **1370. nov. 17.** lengyel királyá is koronáztatván, annyira megnevekedék a' magyar birodalom, hogy az *adriai* tengertől a' *fekete* tengerig terjede, és Görögországtól fogva *Lithvániáig*, millyen nagyságot sem az előtt, sem azután többé soha nem ért, — a' tudományokat nevezetesen csillagászatot felette kedvelte, honnan *Pető*, vagy *Zrinyi Miklós* szerint ördögös Lajosnak neveztetett a' köznéptől, tudóskat pártolt, Pétsen legelőbb ő **1360.** nyitott közöskolát Magyarországon, II-ik nője Er'sébeth bosniai bán leányától született leányát *Máriát* még életében *Zsigmondnak IV. Károly* császár fiának jegyeztette el. — *Hedvigát* pedig később *Jagello László*, lithváni nagy herczeg vette nőül. — Ezen dicsőséges nagy emlékezetű király miután **40** évekig nagy dicsérettel, és méltósággal uralkodott, megholt **Sept. 11-kén, 1382.**, kit a' magyarok nagy gyásszal eltemetének Székesfejérvárt. Ez a' nagy király építette Stáyerországban a' máriaczeli kolostort, és *szent-egyházat* nagy Boldogasszony tiszteletére, hová a' király maga sarkantyuját, a' királyné pedig szoknyáját ajándékozta, egyéb nagy számu drágaságokkal, — országlása alatt a' *valdiakat*, és *zsidókat* is kiüzé Magyarországból.

91. §.

I. MÁRIA XXVIII. magyar király asszony 1382—1395. I. Lajos király második leánya, született **1370.** nőül jegyeztetett már **1373.** *Zsig-*

mondnak IV. Károly római német császár, és cseh király fiának, kit atya, miután legidősb leánya Katalin meghalt — fiu gyermeke nem létében, országának örökössévé kívánt tenni, — 's meg is koronáztatott mindjárt I. Lajos elhunytá után az ország rendjei által 1382. Sept. 16-kán Székesfejérváratt a' gyakorlott innepélyel, mivel pedig akkor még csak 12. éves volt, az annya Erzsébeth országglott helyette. *Gara Miklóst* a' nádort rendelvén az ország melléje főkormányozóul, kinek tanácsából cselekedék mindent mind az özvegy királyné, mind leánya *Mária*. — Valának azonban az ország nagyok közt, kik egyfelől az asszonyi uralkodást megvetve, másfelől *Gara Miklós* nagy hatását, és tisztikörét irigyelve, — némellyek pedig egyenes hálátlan indulatból, — noha I. Lajos által véteték fel főhivatalokra csekély sorsból, — a' királynék ellen pártot forralva — az I. Lajos által Áverszában megöletett *durazzói Károly herczeg* testvérének Lajosnak fiát *Károlyt*, kit Kis Károlynak neveztek, — akarták behozni a' királyi székre, a' pártfők valának: *Pál zágrábi püspök*, erdélyi vajda *Latzkfi István* és *András* ennek testvére; *Horváth János* horvátországi bán, *Keresztes János* auraniai perjel, kiket I. Lajos mind alacson állapotból emelt volt főméltóságokra, — ezek tehát behívák az országba Nápolyi Károlyt a' trónusra.

92. §.

II. vagy Kis KÁROLY XXIX. magyar király 1385 Dec. 31. — 1386. Febr. 6-ig. — Erről előlegesen azt jegyezzük meg, hogy Turótzai által hibásan iratott ez I. Lajos testvére *András fiának*, — ezt ugyan I. Lajos még nápolyi táborozása alkalmával több királyi rokonaival együtt Vissegrádra küldötte volt; de ki ott esztendő múlva meg is holt. —

II. Károly pedig fia volt a' fenérintett *durrazói Lajosnak*, csakugyan **I. Lajos** közeli rokonának. — Ezt is **I. Lajos** neveltetés véget Magyarország-ra hozván, miután felnövekedett **1368.** horváth- és dalmátországi *bánná* tette. **1379.** a' nápolyi trónusra haza bocsátotta **10,000** fegyveres néppel, ki ott **1382.** *Johánnát* egy kápolnában imádkozás közben — mivel ötet a' nápolyi birtok örökösödéstől férjhez mente által megfosztotta, — megfojtatta, — sőt **VI. Orbán pápa** által, mivel azt mint vendéget jódarabig magánál fogva tartotta, — egyházi átok alá vettetett, — **1384.** a' királynék elleni párttól megtalálva elfogadta a' magyar trónt, és nője siránkozása, és könyörgése ellenére is olasz haddal utnak indult és a' pártosoktól fogadtatva *Budára* jött **1385.** — a' királynékkal azon évben a' trónusról lemondaván, Dec. **31**kén Székesfejérvárt megkoronáztatott hadi öltözetben, a' két siránkozó királyné jelenlétében, — a' szentegyházbóli kijövetkor az ajtó boltozatba ütődött a' zászló rudja, 's annak hegye letört, melyet a' köznép rossz jelnek tartta. — Együtt lakék Budán a' királynékkal a' királyi teremben olosz vitézekről körülvéetve, és biztos látogatásait gyakran tevé nálok. — **1386.** pedig Febr. **6**-kán érdekes közlemények ürügye alatt a' királynéknál megjeleni kéretve, — belépék estvéli alkonyatkor hozzájuk olosz őreitől kísértetve, kiket Er'sébeth királyné kértére legottan eltavoztata, — mig a' királyné némelly költött beszédek és iratok foglalataival figyelemre függve tartoztatná a' királyt; azon pillanatban *Forgács Balás* homlokát a' szeméig villámló kardjával behasítá. — *Gara Miklós*, a' nádor pedig az olosz testőrököt a' teremben és várban levágatá, a' megsebzett király Vissegrádra vitették, hol nem annyiban sebei veszélyes nagysága, mint ápolás nélkül hagyatása miatt meghalt Febr. **24.** **1386.** — Teste, mivel pápai átok alatt végezte életét, te-

metetlen enyészett el, — maradt egy 10. éves fia *László*, és egy leánya *Juliánna*.

E' szerint az ország kormánya ismét *Er'sébeth* és *Mária* királynék kezeikbe ment vissza, kik miután az irt eset után fél évvel *Gara Miklóssal*, *Forgács Balázsszal*, és csak az udvari néppel *Diáko várba* menni igyekeznének szent Jakab napján *Horváth János* horváthországi bán által, — ki *Kis Károly* pártján volt, megtámadtatának, *Gara* és *Forgács* levágtatván, a' királynék a' novigrádi várba vitetének, hol *Er'sébeth* leánya szemeláttára megöletett *Horváth János* által, *Mária* pedig életben tartaték *Kis Károly* nőjének elküldetés végett. — Így állának a' dolgok Magyarországon, midőn *Zsigmond* azokról értesítették Csehországban.

93. §.

ZSIGMOND XXX-ik magyar király 1386—1437. December 9-ig — már 1377. egyháziilag összeadatott volt *Máriával* I. Lajos király 7. éves leányával — ez időtől fogva tehát Magyarországon neveltetett a' királyi udvarban — Magyarországon megkoronáztatott ugyan *Mária* 1382. de *Zsigmondra*, ki akkor mint I. Lajos helytartója Lengyelországban tartzkodék, csak „*Tutor Regni Hungariae*“ czímet ruháztak a' magyarországi Rendei, kis Károly közeledése hírére 1385. az egybekelés *Zsigmond* és *Mária* közt legottan megesezt; miután töstént Csehországba ment pénzt és katonákat kérni a' bátyjától *Venczeltől*, — kiknek elején; értesítette már előre *Mária* hitvesének a' nápolyi párt kezei közt léte felől; csak 1386. vége felé jelenheték meg Magyarországon, *Budához* érkezve, a' várba akadálytalan bebocsáttatott. Az elébb már odagyült ország Rendei által magyar királynak ismerteték, és következő 1387. böjt más-

havában Székesfejérvárt meg is koronáztaték. — Meghallván *Horváth János* bán *Zsigmond* király jövetelét, *Máriát* megesketteté, hogy férje előtt neki kegyelmet eszközölné, — ezután a' horváth főrendekből sokakat rendelvén melléje, elbocsátá férjéhez *Zsigmond*hoz, kinek a' király fényes kísérettel eleibe menvén zágrábig, nagy örömmel Budára vivé. — *Mária* kiszabadulta után új fényes menyekzöt tartta vele a' király Budán, — a' királyné pedig úgy egyezék férjével az ország kormányra nézt, hogy egymás tudtával és egyezetével igazítának mindent, és adnának ki minden okleveleket. — Következő években *Tvartkó* a' boznyák fejdelem ellen vive hadat *Zsigmond*, kit mint a' nápolyi párt fejét, meg is győze, — ezen had alkalmával *Dokor* vár mellett fogaték el *Horváth János*, ki Pécsen kinosan végezteték ki, — azalatt *Hedvig* és *Jagjel* elfoglalák a' magyar koronától *Veres Oroszországot*, és meg is tarták, — de a' moldvai és havasalföldi vajdákat *Zsigmond* a' lengyelek szövetségétől elállani, és neki hódolni kényszeríté, megvervén őket nagy erős ütközzettel. —

94. §.

Azonban *I. Bajazet* török szultán ellenséges mozdulatai arra bírák a' királyt, hogy két ízben menne ellene nagy haddal, 1392. és 1395. a' Bolgár földre, hol midőn hadat folytatna, hírét vevé *Mária* haltának, mi 1395. Május 17. történt, — ezen kedvetlen eset után több olly változatok adák elé magokat, mellyek a' király trónját rengeték. — *Hedvig* t. i. testvér nénje kimultával jogot tartá a' magyar trónhoz, és férje *Jagjel* nagy haddal üte be Magyarországba; de *Kanisai János* a' Kárpártokon útját elállván fegyvernyugotra kényszeríté, — testvére *Vitold* pedig Moldvát elfoglalá és meghó-

ditá, — Dalmát és Horváthországok felől pedig *Konth István* főpártossága alatt a' nápolyi párt, melly *Lászlót* a' megöletett Kis Károly fiát akará trónra emelni — megújult, — *Zsigmond* azért hazatérvén, *Vajdafi György* által elfogatván a' pártfőket, Budán őket számszerint, *Konth István* fegyvernekével *Csókával* együtt; 32. kivégeztete, — azalatt *Bajazet* mind inkább szorongatá Konstan-
czinápolyt, — mire nézt *II. Mánuel* paleolog által felszólítatva, az európai hatalmaktól erőt és segedelmet kére a' török elleni hadra, — jövének *francziák, németek, csehek* a' nagy magyar táborba, kik Budára érkezvén nyár elején 1396. a' király elmeré mondani: *Ha az ég szakadna is seregére, Kopja hegyén megtudná azt tartani,* — hozzájárulának majd a' havasalföldi vajda *Mircse*, és Orsovánál, az adriai tengeren kiszállott, és aztán útját szárazon folytatott francia seregosztály, és így 130,000. haderejével *Nikopolyig* lenyomult, hol September 28-án 1396. hajnalban a' francziák, kiknek az első csata jeleltetett volt ki, tisztelet díjul, — megtámadák a' *Bajazet* seregeit, kik miután vitézül harczolva a' jancsárság sánczáig, és kereszt karozatáig bényomakodtak volna, — ottan lo-
vaikról leszökdösvén, gyalog vitézkedének derék-
képpen, — körülfogatván azonban a' lesben álló törökök által hátulról, — lovaik viasszaszaladának, e' mellett a' magyar seregek is oldalba vétetve, egy liget mellett erős tűzben állának, — a' liget mellett viaskodók e' látványra vélvén, hogy a' francia sereg egészen odaveszett, elveszték lelki erejökét, és szaladásra bomlának, — 's innen az egész ha-
di sereg rémültsége, és futása keletkezék. — a' királyt *Czillei Herman* több fő- és alvitézek, kik közt legkitünőbb volt *Cserei Balázs* erdélyi szé-
kely vitéz, ki majd a' királyt kidörzsölt búza fő szemekkel élteté vándorlatában, — a' Dunán álló

élelemhordó hajókra vezettek, melyekkel előbb *Konstánczinápolyba* verekedett, onnan pedig megkerülvén Görögországot Raguzánál partra szállva 1397. elején Magyarországra visszaérkezett, — Bajazet pedig Bolgár és Szerbországot elszakasztá a' magyar koronától. — Magyarországon a' király hon nem létében *Laczkfi István* volt erdélyi vajda, a' király titkos ellensége, a' nápolyi pártot élesztetni igyekezett, *Lászlót* meghívá a' magyar trónra, sőt ennek a' szultán pártfogását is kieszközölte, — ennek leányát kéretvén neki nőül, — azonban *László* honi bajai miatt bé nem jöhetett, *Bajazet* pedig *Timur Khán* mongol fejedelemmel hadba keveredvén, tőle szörnyen megveretett, 's elfogatván egy vaskaliczkában végzé életét. — A' nikapolyi hadvész után ismét megújula azon párt; 's bár a' nádor és esztergomi érsek bocsánatot eszközölének annak a' királynál; de a' király nem feledé *Laczkfi* pártos tetteit; mire nézt Horváthországban *Körös-Udvarhelyt* 1398. tartott országgyűlés alkalmával, megfogatá őtet, és ítélet nélkül töstént kivégeztetvén, testét pártos társai elejébe a' terem ablakán kivetteté, mire azok hasztalannak tartván már az ellentállást, lecsillapodának. Azonban *Zsigmond* külföldi több ügyekbe elegyedvén, és azok miatt több izben távol lévén az országtól, e' mellett búja életével is, annyira ingerlé az elégedetleneket, hogy elállának tőle addig volt párthivei is, — annyira mene a' dolog, hogy 1401 Aprilis 28-án számos országnagyok felgyűlve a' királyi házba Budán a' királyt *loronavesztettnék* nyilváníták, és *Siklosra* a' Gara nemzedék várába küldék fogságba, mig érettebb megfontolás után ügyét ellátandának, — a' nápolyi *László* pártja annyira terjede, hogy a' nép és papság csaknem egészen ahoz csatlakozék, — illy veszélytől csak *Czillei Hermán* tudá megmenteni

a' királyt, ki is titkon olly egyezésre lépett a' két ifju *Garával*, hogy 18. héti fogság után szabadon bocsáttaték a' király, már tehát szabad lévén, a' királyi hivek bevivék Budára. a' nápolyi párt pedig ennek hírére meglankada, kivált mivel *László* pénz szűke miatt még ki nem indult volt Olasz-
honból Magyarországra, és visszaállították a' ki-
rály ismét székébe. —

96. §.

Ezután *Zsigmond* kül ügyekkel foglalkozék többnyire; testvérét *Venczelt* Prágában elfogta és Bécsben őrizet alá tette; de ki onnan majd kiszabadult, — ezen viszonyok közt nápolyi *László* eljött ugyan Dalmátorszáig, és ottan *Zarában* királyá koronáztatott, a' vele jött pápai követől; de *Zsigmond* csak hamar haza jöven, *László* honába visszatakarodott — 1403. — nemsokára 1409. alkotá a' *sarkantyu rendet*, királyi széke megerősítésére 22. tag sarkantyu vitézekből. — 1411. német birodalmi királyi méltóságot nyert választás útján, — ugyan azon évben *Erzsébeth* leányát koronaörökösnek ismerteté a' magyarországi Rende-
kel, és nőül jegyzé *V. Albert* austriai herczegnek; 1412. méltóságánál fogva, a' kereszténységben támadt *három pápai* egyházi szakadás lecsillapítására menendő lévén, a' lengyel királynak 13. szepességi városokat vete zálogba és 3. városokat 740,000 forintokban, békét köte 5. évre a' velen-
czeiekkal, — és így békében hagyva országát 1414. Novenber 1-sőjén *Kosztnitzban* megnyitá a' nagy egyházi gyületet, — ugyanazon év és hónap 9-én pedig *Akbenben római királyá* felkoronáztaték, — a' gyűlés folyta alatt Párizsba, onnan Londonba utazék, melly utakra költségül nagy pénzmennyisé-
get vett lel *Zsigmond* több helyekről — így bejárván

Europa miveltebb országait **1419. 6. évi** távolléte után visszatért Magyarországra, — azalatt *Borbála* királyné *Czillei Hermán* leánya kivel **1406.** kelt össze, vitte a' kormányzást az országban, — — kit bűja élete és hivalkodása tettek emlékeztessé, — haza jövéen a' király azon évben a' török ellen győzedelmesen harczola *Nisza* és *Nikapol*y közt **October 4-én Szerbországban**; de *Gulambotznál* ugyan ott megveretett.

97. §.

A' kostnitzi egyházigyület után, mellyen *Hussz János* és *Prágai Jeronim* a' római királytól, mint állíták, adatott hitlevél ellen elevenen égettettek meg — legottan kiüte a' hussziták hada is Cseh és Morvaországokban, — *Zsigmond király* Prágánál megvereték általuk, 's többször vonultak vissza hadai előttök megveretve, — csakugyan egyezkedés útján oda vitte a' dolgot, hogy **1437. Februarius 11-kén Borbála** királynéval együtt cseh királyá koronáztatott, — azalatt pedig a' törökök Erdélybe becsapának, és **1421.** az egész Brassai tanácsot fogva elvitték. — **1426.** szerviai fejdelem *Lázárévits István* a' töröktől féltében *Zsigmond* védelme alá adá magát, de nemsokára Szerbország ismét elszakasztaték Magyarországtól *II. Murád* török szultán által — kivel aztán fegyvernyugtót kötött **1432,** — ugy a' velenceiekkal is **5. évek-re, 1433.** Május **31-én** pedig Rómában római német császárrá koronáztaték, — ezen tul élte végéig Prágában lakott, — **1437. II. Murádszultánt** Szerbországból kiverte *Hunyadi János*, ki ekkor lépek fel nyilván dicső pályájára. — Erdélyben pedig egy paraszt had, mellynek vezére *vajdaházi Nagy Pál* volt lecsillapittatott. Egyetlen leányát Erzsébetet összeadá *V. Albertel*, és nekik

szánta a' *magyar és cseh koronát*, — de ennek ellene dolgozván *Borbála* királyné, ki azt a' *Jagjel 13.* éves fiának szánta azon remény alatt, hogy az ötet majd nőül venné el — mire nézt a' királynét elzáratá, és vejének őrizetébe adá, végre elérkezék Zsigmond életének végőrája *Znaymban 1437. Dec. 9-kén* életéuek *70.* uralkodásának *51.* évében, temettetett el N. Váradon *Mária* hitvesse mellé, — nagy pártolója volt élteben a' tudományoknak, és szép miveknek. Budán *egyetemet* állita *Sigismundea* név alatt — a' *husszitákat* fegyverrel üldözte, de ki nem írhatta országaiból, ő építtette Budán a' *csonka tornyot*, egy be nem végzett *királyi palotát*. Hidat a' Dunán Buda és Pest közt, melly tökéletességre nem ment, ő alatta terjedtek el a' magyar, és német földön a' czigányok, alatta találtatott fel Németországban a' könyvnyomtatás — *királyi udvara* Budán olly fényes volt az időben millyen egy sem Európában — hol Zsigmondot *1423. Paleolog Manuel* görög császár, *Ulászló* lengyel király, *austriai, bavariai, és sziléziai* hertzegek, sőt *Amurat* követe is, *1424.* pedig a' szent földre menő *dán király Erik* és a' portugalli *korona herczeg* meglátogatták tiszteletből. —

98. §.

ALBERT XXXI. magyar király 1437—1439. — német császár, és austriai herczeg (született *1397.*) Zsigmond király halála után (*Dec. 9-kén 1437.*) kilenczednapra magyar királynak az ország által elismerteték, 's már *Jan. 1-sőén 1438.* meg is koronáztaték, hadakozást kezdé a' csehországi hussziták ellen még azon évben, kik cseh királynak elismerni nem akarák, azonban béke útján oda vitte dolgát, hogy azon év' *Jun. 29-kén* csehországi királyá koronáztaték, — honnan esztendő

végével Magyarországra visszajöve, mivel a' török ellen készülleteket kelle tennie, kik Erdélyt feldúlták, **1438.** Juniusban, és Juliusban, — és Ráczországot is elfoglalván már *Szendrőt* vívák; azonban mig hadai gyülekezének addig Szendrő török kézre került, 's midőn a' király a' Dunáig érkezett, már vissza is tértek Bosnyákország felé, — emellett a' magyar táborban is békétlenség, és vérhasbetegség támadván, melyek miatt a' had is oszlani kezdett, 's maga a' király is vérhasba esvén Budára visszatért, hol betegségét a' dinya mértéktelen ételle által súlyosítván, *Neszmélynél* Bécs felé folytatott útjában a' halál elérte **1439.** Oct. 27. szelid, kegyes, vallásos, és vitéz király volt — hogy pedig husszitákat és zsidókat birodalmából kiűrtani igyekezett inkább időkorai hiánya volt, mint sajátja, temettetett el Székesfejérvárat; — magzatát életben maga után nem hagyta; hanem özvegye Erzsébet királyné, tőle terhben maradván egybehívá az ország nagyokat, és nekik állapotját kijelentvén, szabadságokra hagyá királyt választani, — azon feltétellel mellett, hogy ha gyermeke születendik, azt illesse a' királyi korona, — az ország rendjei pedig megfontolván a' török' növekedő hatalmát, királyá választák Budán *Ulászlót* a' lengyel királyok közt ezen nevezeten II-kot, 's az özvegy királynét is arra vették, hogy választásokat helybehagyja, 's *Ulászlóhoz* menjen férjhez, de az országnagyok' egy része Erzsébettel tartván, annak biztatására a' királyné szavát Febr. 12-én visszavonta, Febr. 22-én pedig Komáromban szülte fiu gyermekét *Lászlót*, a' *méhbe hagyottat* (posthumus) 's Május 15-kén Székesfejérvárt meg is koronáztatta, innen nemsokára a' fiával, és koronával Posonba felment, onnan majd *Bécsbe III. Fridrik* római német császár oltalma alá, kinek is *Sopront*, 's *némellyszébeli várokat* átaladván, a' koronát is 25,000. ara-

nyokban zálogba adá, 's fiának gyámnokává kéré, — mit azután noha megbánt; de meg nem változtathata.

99. §.

I. ULÁSZLÓ vagy **LENGYEL LÁSZLÓ XXXII. magyar király 1440—1444.** I. Ulászló vagy Jagello lengyel király 1424. Oct. 30-án született fia, a' magyarországi rendektől meghívatra, olly kötelezvény mellett, hogy az özvegy királynét nőül vegye, 1440. elején bejött Magyarországra, Budára — 's jollehet a' rendes királyi korona az özvegy királynénál volna, mindazáltal 1440. Jul. 17. azon koronával melly szent István feje maradványát ékesíté, koporsójából kivétettetvén Székesfejervárt innepélyesen megkoronáztatott, azonnal két pártra szakada az ország, egyik párt Erzsébeth jogait védé, és terjeszteni törekedék a' magyar honban, másik az *Ulászló* részén álla, — megindula tehát az országban a' polgári háboru, Erzsébeth pártját *Giskra* vezeté a' Magyarországbán duló hussziták fővezére, kinek a' királyné *Zolyom várát, Kassát*, és a' *Bánya városokat* keze alá bocsátá, kinek duló népei szörnyü pusztítást, és öldöklést követének el az ellenpárti földnépen, — másfelől a' királyné pártját tarták *Gara László, Filepesi János, Both András*, és több fő és al-rendek — az Ulászló pártjának pedig vezére volt a' derék *Hunyadi János*, ki a' királyné pártját szorongatá, és vitézül csapdosá — megbékélt ugyan Ulászló *Erzsébet*tel 1442. Györöt, de *Erzsébeth* nemsokára Dec. 24-kén meghalván, **III. Fridrik** és **Ulászló** közt a' háboru ujra kiüte, — melly mind addig dult, míg **III. Fridrik**kel 1443. két évre, *Giskrával* pedig azon évi Sept. 1-én hadszünet kötöttek.

100. §.

Illy belháboruk közt is *Hunyadi János* — ki már *Albert király* alatt lépett fel fényes hadipályájára, és hősi vitéz tetteiért érdemdíjúl *Vajda Hunyadot* nyerte, és a' *szörényi bánságot* — *Ulászló* által pedig *erdélyi vajdává* nevezteték ki, úgy hogy a' *szörényi bánság* is meghagyatnék nálla, 's hogy hatalmasb erőt fordíthatna a' török ellen *temesi gróf-fá* és *Nándorfejérváriparancsnoká* is téteték. — Ezen állásában már 1441. Szendrőig visszaverte a' szerbországi *Tsák basát*, — 1442. elején pedig *Mezet Béget Erdélyben*, ki az egész europai török lovassággal tört oda be, *Lepes György* erdélyi püspökkel együtt *Gyulafejérvárnál* megtámadá, de vesztességgel veretvén vissza, és *Lepes György* maga is a' csata helyen elesvén, megújított haddal újra megtámadá *Mezet Béget a' szent imrei téren*, és ott, miután a' hős *Kemény Simon* magát fővezéré életéért, nemes lelküleg feláldozta, — ötet népe nagy veszedelmével megverte, és minden hadát semmivé tette, — ugyan azon évben *Sak Abedin* török basát, ki 80,000. törökkel ütött be vaskapunál egész hadával megverte, és temérdek zsákmányt küldött fel szekereken Budára a' királyhoz, — megverte ismét *Rácországban* az *Amurat* török szultán hadát, és a' natoliai basát *Karant* elevenen elfogta, és *Ulászló királynak* Budára küldötte. —

101. §.

Amurat látván *Ulászló* fegyverének illy szerencsés villogását, — egyéb aránt is más részről, mind Európában *Skanderbéggel*, epirusi fejdelemmel, mind Azsiában a' *karamani basával* háborukba lévén bonyolodva, követe által *Ulászlótól* békét kére. — *Brankovás György*, és *Hunyadi Já-*

nos javallatára tehát Szegeden 1444. Aug. 1-én 10. évekre fegyvernyugat kötteték, a' magyarok megesküvének a' szent evangeliumra, a' törökök pedig a' *Koranra*, hogy a' fegyvernyugtat sértetlenül megtartandják, — azonban mind több europai fejedelmektől, mind a' pápai követ *Julian* bihornok hatós előterjesztéseitől ösztönöztetve, Hunyadi János ellent mondása mellett is azután 4 nappal megszégék a' magyarok a' frigyét — mellynek megszégését mihelyt hallá *Amurát Azsiában*, legottan megbékéllék a' *Karamani basával*, 's megvesztegetve aranyokkal a' Görögtengeren horgonyozó génuai hajósokat, hadait hajókon sietve, és véletlen által tévé Európába, — azalatt a' király mintegy 15,000 ezerből álló hadisergével leindula Szervian, és Bolgárországon, — gyámolittatva még 4000. lovassággal, mellyet *Drakula* havasalföldi vajda fia vezérsége alatt küldé a' király mellé — megvévé *Sophiát*, és *Nikopolyt*, és már *Várnához* közegete győzedelmes seregeivel, hol *Amuráttal* megütközhvén Nov. 10-kén — noha mind a' király, mind *Hunyadi János* csodákat tévének villámló fegyvereikkel — egész magyarhad megverettetett, 's maga *László* is, uralkodásának 4-ik évében vitézül harczolva elesett, kinek fejét *Amurát* egy kopja végébe szurattván, midőn azt a' magyarok látták volna, mindnyájon futásnak eredének, elvesze itt *Julian bihornok*, több főrendekkel együtt, a' török részéről pedig az egész lovasság, és gyalog hadnak jobb része — miokért *Amurát* kénytelen volt diadala közt megvallani, *hogy illy győzedelmet ellenségének sem kíván*. *Hunyadi János* Oláhországba vette útját, hol ötét *Drakula* foglyul letartoztatá, — a' vert had csapatjai Szerb, és Oláhországfelől veredének haza.

102. §.

V. László (méhbenhagyott) XXXIII-ik magyar király 1453—1457. 's alatta Hunyadi János Magyarország főkörmányzója.

Félelem, és kétségek boriták Magyarországot a' várnai veszedelem hallására, soha nem volt nagyobb szükség az elmék egyességére, mint jelenen, illy indító okoktól vezéreltetve **1445.** Májusban az ország rendei egybegyülenek Pestre, és ott mindnyájan megegyezének abban, hogy László (a' méhbenhagyott) királyá választassék, és *Fridrik* császártól a' koronával együtt lekérteessék — a' hadsereg vezérletét pedig Hunyadi Jánosnak adák által, akkor erdélyi vajdának, legottan követek küldetének a' császárhoz, de sikeretlenül, — *Hunyadi* pedig bosszutelve a' várnai szerencsétlen csatáért, nem nagy, de vállogatott hadat gyűjte össze a' *Szárvaig* feljött duló törökökre csapván, azokat annyira megverte, hogy a' várnai veszélyt nem csak megboszulta; de a' törököt Magyarország széleitől vissza is rezzentette, — onnan *Drakula* ellen indult, kit a' törökhöz pártoltáért, nagyobbik fiával együtt megöletett, kisebbik fiának pedig szemeit kitolatta.—

103. §.

A' jövő **1446.** ismét országgyűlés tartaték *Rákosmezőn*, hol Hunyadi János Magyarország főkörmányzója nevezteték ki legfelsőbb hatalommal, addig mig *László* felnevekednék, 's meghatároztaték, hogy fegyverrel is kicsikortatnék a' császártól, e' véget Hunyadi *Austriába* felnyomult, és azt valamint Styriát, és Kárinthiát pusztított, ezt tevé **1447-**ben is, midőn abban egyezének meg, hogy a' *királyfi* maradjon ugyan még a' császárnál, jövedelméül adjon az ország **24,000** aranyat éven-

ként. Győr adassék vissza az országnak, a' többi várak maradjanak a' császár kezénél bizonyos ideig, — az ország békéjét most a' török ellen használá Hunyadi, felszólítá fegyverre az európai hatalmakat; de segédet sehol nem találván 1448-ben 40,000 vállogatott vitézeivel Bolgárországba indulva, hol *Amuráttal*, kinek hada 80,000. álla a' *Rigómezején* Oct. 18-kán megütközék, első nap győzelmesen forgaták a' magyar hadak fegyvereiket, másodnap estvefelé nem bírván a' sokasággal, elhullván sok jeles vezérek — megveretének, és futásnak indulának, — maga a' főkormányzó is futásnak eredt, — és két haramiától elfogatott, de hősi bátorsága által utat nyitván szabadulására, ismét ráczországi Deszpot György fogságába esett, kitől nem másként, mint saját fiát *Lászlót* hagyva maga helyett kezesül — szabadula meg. —

104. §.

Haza verekedvén az országba, irigyeinek rossz indulatával is el nem rettentve a' közjótól, legottan a' honban duló *csehekre* ment — azután *Deszpot György* ellen vitte fegyverét, bosszuállólág; de ki kezes fiát hozva elejébe attyának, és azt megengesztelvén visszatére országába, azután *Giskra* ellen vitte hadait; de az ország' több nagyaitól, és hűtlen honfiaiától elhagyatva *Losoncznál* megvereték 1451. A' következő 1452. évben pedig királyát akará ismét visszahozni az országba, ezokért felnyomula nagy sereggel Austriába — hol *Neustadtban* az austriai és csehországi követek 's egyszersmind a' *főkormányzó* kíváratára megigére a' császár, hogy a' jövő évben haza bocsátandáná a' királyfit Magyarországba. — Igazgatókká pedig addig is rendeltének Magyarországba *Hunyadi János*, *Austriába* *Czillei Ulrik*, Csehországba pedig *Podiebradi*

György. — Hunyadi pedig ezuttal noha a' király előtt letevő főkörmányzói tisztét, az nála meghagyatott és a' mellett beszterczei grófsággal megajándékoztatott a' király által.

105. §.

1453. tehát *V. László*, ki minden lelki és testi szép tulajdonokkal felvala ruházva; fényes kísérettel a' magyarok nagy öröme közt, 17 éves korában lehozaték Pozsonba, és ott letette a' rendek gyűlésében a' koronázási esküt, és innepélyesen megkoronáztatott, 's ugyan ekkor Hunyadi is letevő dicséretesen vitt főkörmányzói hivatalát a' király előtt; ki azután visszatért *Bécsbe* Czillei Ulrikkal együtt, maga rokon gyámnokával, hol *Ulrik* nem szűnt meg a' királyt, mind Hunyaditól, mind több jó honfiaktól idegeníteni, sőt Hunyadi megöletésére is unszolni. *Hunyadi* mindezeket értvén, feloldoztatva a' király által magas hivatalától, Beszterczére vonult, és ott élé érdemtelyes napjait. — *Ulrikot* ellenei majd kitudák ejteni a' király kegyelméből; de a' töröktől félelem ismét szükségessé tévé a' király melletti létét. — *Hunyadi János pedig az ország fővezérévé nevezteték ki a' király által.*

106. §.

II. Mahomed ugyan is 1453. megvevén Konstánczinápolyt, és a' görög birodalomnak véget vetvén, felfuvalkodva a' magyar birodalom ellen indula 200,000 török és tatár haddal; 1456. Juliusban és ostrom alá fogá *Nándorfejérvárt*, szárazon és vizen, az ifju király ennek hírére Czillei Ulrikkal együtt Budát odahagyva Bécsbe vonulának, és az országot magára hagyák — mit látván Hunyadi János, noha már a' főkörmányzói tisztet le-

tette volt, maga mellé szólítván régi vitézeit, mintegy 40,000 számmal, — kikhez hozza még *Kapisztrán János* is 40,000 kereszteseket — a' török hajókra rohant, és azokat részszerint elmerítvén, részszerint széljel vervén, a' várban rekedteknek erősítésükre Nándorfejérvárba bement — és Jul. 21-dikén estve kezdett, és 22-diki estvéig szakadatlan folytatott ostromot visszavervén, végre estve felé utóljára kiverék a' várból a' törököket, és magát II. Mahomedet is egy nyíllal mejbe lövén, 'se-miatt elájulván — az egész török táhort megüzék, és futásnak indíták, kik közül 40,000-en esének el, és 300 ágyut vesztének, — illy diadali nap ritkán tűnt fel a' magyarokra. — De Hunyadi azon évben Aug. 11. Zimonban nagy lelkét átadá az égnek 66 éves korában felettébbi munka által kapott hideglázban, — nem sokára követvén őt hős barátja *Kapisztrán* is Oct. 23-kán. Hunyadi teste Gyulafejérvárt temetteték el. —

107. §.

Hunyadi János szármozását különbözőleg adják elő történet-íróink. a.) *Heltai Gáspár* és *Zrínyi Miklós* kronikájokban ezen dicső emberét a' magyar honnak *Zsigmond* király szerelem gyermekének írják *Mar'sinai Erzsébeth*től Marzsina névű bojár leányától — ki midőn Budára felmenve a' királynak bemutatta volna kis fiát, kit *Jankulnak* nevezett, a' király nemcsak magáénak ismerte, hanem *Hunyad* várával, és *Hollós* (latinul *Corvinus*) névvel meg is ajándékozta. b.) Hunyadi Jánosnak oláh születést tulajdonít *Bonfin* — kinek atya volt *Bud* nevű előkelő oláh, anyja pedig a' görög császári házból származott volna, 's következőleg Mátyás királynak hízelve felvivé eredetét épen a' római hajdoni *Corvinusokra* — oláh eredetet tulaj-

donita neki *Aeneas Sylvius, Turóczy*, oláh *Miklós és Pray*. — c.) *Hunyadi Jánost* Lengyelországból származtatja *Cornides*, a' lengyel honi régi *Corvin* nemzetségtől — még pedig *I. Lajos* király felesége, *Erzsébeth'* természetes fiának állítván, — kielégítő adatok nélkül. — d.) *Hunyadi Jánost Székely atyától, 's egyszersmind Székely nevet is viselőtől* hozzák le *Aranka György, Kazinczy Ferencz, Kercselits, Kribel*, — és *P. Tewrewk József*, (l. *Hunyadi Székely Jánosról* kiadott értekezését Pozsony 1825). — Mindezen véleményekből észrevehetni, hogy ezen halhatatlan hős' eredete bizonytalan, ennyit még is, mint bizonyosbat, a' többenél elfogadhatni, miszerint t. i. *Marsina'i Erzsébeth háczegvidéki nemes leányzó férjhez ment elsőben Hunyadi Hollós Jánoshoz, ki — mivel hajdon azon vidéken több székely gyarmatok léteztek, lehetett mind eredetére, mind nevezetére nézt székely, — ettől született 1390. Márt. 29-kén* (Gvalter János kronikája szerint) *János nevű fia, — a' hős Hunyadi, első férje elholta után (mh. 1400) egybekelt nemes oláh Buti Vojthal, kitől születtek fiai László és Sandrin, — harmadszor is férjhez ment Csalnakosi Jarislóhoz, kitől négy fiai születtek: Dán, Vajk, Péter, és János, — az a' más Székely János pedig, kit Turóczy a' kormányzó testvérének ír — Hunyadi János testvér huga fiának iratik, hiteles történetírók által, — azonban a' jövőendő törekedésének hagyatott Hunyadi János igaz származatát nap fényre hozni. — Testalkatára nézt Turóczy szerént, középtermetű volt, széles vállu, magas nyaku, gesztenyeszín göndör haju, nagy szemű, vídám tekintetű, piros arczu, 's helyes test idomu, — lelki jellemeire nézt: ellenség előtt bátor, és derült, felülhaladó erőtől soha előre nem rettegett, — kevés sereggel, temérdek haddal mert szembeszálni, és azt*

többnyire megtörte; ha pedig vigyázó szeme veszve látta a' csatát, felhagyott a' viadallal, és magát megtartani fő gondja volt, — egyenes lelkű annyira, hogy néha kifoghata rajta az álnokság, és irigység, tanultsága csekély; de értelme, és érzete tiszta, és józan, 's feltaláló. *Vitéz János*, és később fia *Mátyás* folytaták helyette a' hivatalos levelezéseket latin nyelven, vallásos, kegyes, 's néha hajla valamennyire a' buzgalmi előítéletekre, — jámbor, emberiséget és hont lángolva szerető — haragja engesztelhető, gyanuja oszlatható, bosszuja nemes lelkű, kiről *II. Mahomed* azt vallá halála hírét vevén, — *miolta a' világ fennáll soha egy fejdelemnek sem volt még ilyen embere!*

108. §.

A' fenn leírt csata után lejött a' király Bécsből Czillej társaságában Magyarországra 's országgyűlést tartá Futaknál — azután meglátogatta *Nándorfejérvárt*, bámulta a' harcz helyét, és a' rémitő ostrom nyomait, de itt egyszer'smind megszabadula gonosz tanácsadójától *Ulriktól*, kit *Nándorfejérvárt Hunyadi László*, Hunyadi János nagyobbik fia maga házához meghíva együtti beszélgetésre, holott is ez *Ulrikot* fegyvertelen, és felfedett fővel fogadá — ki nála fegyveresen jelenék meg, rövid egymásközi közölmények után *Hunyadi László* kiáltására berohanának vitézei, kik is *Ulrikot* kivont karddal lelven, Hunyadi Lászlót pedig vérrel sinórozott karral, *Ulrikot* mint megtámadót megvagdálák és fejét vevék, — a' király ennek hírére megborzadva elhagyá *Nándorfejérvárt*, és *Temesvárra* mene, hol *Szilágyi Erzsébeth* Hunyadi János gyásza ba öltözött özvegye fiának a' királytól kegyelmet esdekle, 's az kegyelmével biztatá az esdeklő anyát, és annyává fogadá — osztán felmene Budára, ho-

vá majd a' két Hunyadi *Lászlót* és *Mátyd*st felviteté. *Hunyadi L. Budán a' fris palota előtt* hóhér által végezteték ki **1457. Martius 16-án 24-ik** évében, *Mátyás* pedig az ugynevezett *Csonka toronyba* záráték több elfogatott főemberekkel együtt, kik közül többen titkon szöktek el fogságokból, *Mátyás* pedig Bécsbe felviteték szoros őrizet alatt, — azonban a' megkeseredett anya és párttársai az országban nagy zúdulást támasztának, mellynek lecsendesítésére a' király Pozsonban **1457. Julius 13-kán** országgyűlést tartá, melly békülést kívánt szerezni a' Hunyadi felekezettel, — de czélját el nem érheté, — azután követeket küldé a' király **VII. Károly** francia királyhoz, nőül kérni magának leányát Margitot, — mig a' követek oda voltak, Bécsben Podiebrád csehországi kormányzó rábirá a' királyt, hogy lakodalmát Prágában tartaná, — elment a' király oda, magával vivén *Mátyást is*, kit a' *Guttensteini várba* zárata; **November 21-kén** a' pápai követnél vacsorála, **V. László** és éjfélig tölté idejét cseh kamarásaival, másnap pedig — minden orvosi ipar ellenére, kimult az életből **November 22-én** éppen azon napon, mellyen esztendővel azelőtt bocsánatot engedett a' Hunyadiaknak. Halálát némellyek mérgesített almának tulajdoniták, mellyet Podiebrád nője nyújtott volna nékie; hihetőbb mindazáltal, hogy azt mértékletlensége okozá **17. éves** ifju korában.

109. §.

I. MÁTYÁS XXXIV. magyar király 1458—1490. — Hunyadi János kisebbik fia, született Kolozsvárt az **O-várban**, egy szász szőlőmives házánál **1443. Martius 27-én** reggeli **3. órakor** (Heltai szerint). Liszt János jegyzéke szerint keresztattya egy *Thuz János* nevű keresztelt zsidó

volt, ki azután tóthországi bánságot viselt 1480. — Nevelője volt *Vitéz János* n. váradi püspök, ki ötet latin, és görög nyelvekben, klasszikai írók, történetek, 's egyéb tudományok gyakorlatában rendkívüli előmenettel oktatta, annyira, hogy attya helyett már nevendék korában a' levélváltásokat latinul folytatta, — hallván a' magyarok V. László király halálát, a' nádor *Gara László* kötelessége szerint legottan összehívá az országnagyokat *Budán* jövő 1458. Januarius 24-én tartandó országgyűlésre. — *Szilágyi Erzsébeth* pedig és bátyja *Szilágyi Mihály* erdélyi vajda, már nemcsak a' Mátyás kiszabadításáról, hanem királyi trónra emeléséről gondolkoznak, — e' czélból *Vitéz Jánost* Podiebrád cseh királyhoz küldék szabadsága kieszközlése végett; ki Mátyást legottan ki is ígére adni 40,000 arany váltságért, sőt e' mellett saját leányát *Kingát* is néki nőül ajánlá, és a' trónra léphetésre hatás segédét. — Az országgyűleti idő elérkezvén, *Szilágyi* nem egyedül, mint kell vala, hanem 20,000 erdélyi vitézek fokán jelenék meg arra, mellyre másfelől 20,000 csehek is érkezének. — Budán már elkezdődének a' tanácskozások a' kitűzött napon; *Szilágyi* a' zajló Duna miatt Pesten állítá meg fegyveres kíséretét, által nem mehetvén Budára; de azon éjjel Januarius 8- és 9-dike közt befagyván a' Duna a' nagy hidegtől, megjelent már a' budai gyűlésen, *Szilágyi* által vezérelvén fegyvereseit a' jegen, és ott rábirta a' Rendekeket, hogy Rákos mezőre tennék által a' gyűlést, úgy nyilatkozván, hogy fegyveresei csak a' tanakodás szabadságát volnának fentartandók, 's közbántatlanságot fogada, — 's így az országgyűlés általtakarodék legottan a' Rákosmezőre — hol *Szilágyi* kivítva legelebb azt, hogy magyar választassék királynak, — azután Hunyadi János, és Mátyás dicséretére ereszkedék ki, — de a' nádor

és több főrendek ebben ellent tartának félvén a' Hunyadi háztól, és annak bosszujától a' László megöletéseért, — meghajlott vala már a' nap délután midőn még mind folyának a' sokféle ágozott tanácskozatok, midőn a' temérdek fegyveres és fegyvertelen nép, melly a' Duna jegén, és a' város utczáin tolonga, nagy robajjal kikiáltá Mátyást királynak, melly hangos felkiáltás legottan egyetértést eszközle a' gyűlésben, és így Januarius 24-én **MÁTYÁS magyar királyá választatott** bizonyos kikötések mellett, hogy t. i. Hunyadi László megöletéseért bosszut soha senkin nem fogna állani, és hogy, mivel még csak 15. éves volna, mellette 5. évekig Szilágyi Mihály lenne kormányzó, — mindenek, még Gara László is megegyezvén. — Közörmel kikiáltaték, kinek királyá választatásán még a' gyermekek is *b. Székely István* kronikája szerint annyira örvendének, hogy Budán amaz akkor divatozott dalt zengék mindenfelé: *MÁTYÁST mostan választotta mind az ország királyának, kit az Isten marasszon meg jóhírére magyaroknak.*

110. §.

Legottan az ország Rendei követeket küldének *Podiebrádkhoz*, kik megvinnék neki *Mátyás* királyá választatását, és szabadságba helyeztetését kérnék, — jószívvvel hajlék *Podiebrád* az ország kívánatára, és általadására helyet és időt határozának. Mind két felek tehát 1458. Febr. 7-kére Straznitzra jövének Morvában *Podiebrád* ugyan Mátyással együtt; — a' magyarok pedig a' főrendek nagy seregével, kik közt valának *Szilágyi Erzsébeth* és *Szilágyi Mihály is*, — Itt az ország letevén Mátyásért *Podiebrádnak* a' 40,000. aranyat, mellyhez *Szilágyi Erzsébeth* még (Liszthi szerint bátya *Szilágyi Mihálytól* szinte veréssel kénrtetve)

20,000. ada, — miután nagy örömek közt Budára hozaték Mátyás, hol letevé királyi esküjét, és a Rende is hódulati esküjüket, és hozzá kezde gyám-noka alatt a' kormányzáshoz, — Februarius **16**-án, bámulás hatá meg nemsokára a' magyar nemzetet, midőn a' fiatal **15.** éves király azt nyilvánítá, hogy neki kormányzóra nem volna szüksége, és Szilágyit rövid idő telve Erdélybe küldé, 's beszterczei gróffá tette, — 's egyszersmind, hogy magát a' nála nélkül szabadtott választási kötvények alá kötelezettnek nem tekinteni jelenté, — pünkösöd után tehát Pestre új országgyűlést parancsola, mellyen új vállalku köttetett a' király és nemzet közt, és az előbbi kormány mód módosított; de a' király mégis némileg megszorított; mi ellen Mátyás egész életében küzde. — Szilágyi tehát nemcsak hogy elvala mellőzve, hanem a' beszterczei grófság átvétekor a' szászok ellen elkövetett kegyetlen erőszaka következtül azok panaszára *Világos várba is záratott*, — melly tette a' királynak nem kevés félelmet okozta a' Hunyadi ház elleneinek, nem is ok nélkül. —

111. §.

Jövő **1459.** ugyanis Szegeden országgyűlést tartván a' király és rendek, *Gara Miklós* a' nádorságtól, *Ujlaki Miklós* az erdélyi vajdaságtól megfosztatának, kik is több főemberekkel együtt legottan Austriába *Németujhelyre* vonulának, és *III. Fridriket* római német császárt meghívák a' trónusra, ki is azt elfogadván, ugyanott **1459.** Martius **4**-én a' régóta nála lévő koronával meg is koronázzák. *Fridrik* azért német hadsereget indita a' magyar földre *Mátyás* ellen, mellynek két szárnyát a' felkelt magyarok tevék *Ujlaki* és *Szentgyörgyi Zsigmond* alatt, — ezekkel megütközék Vasvármegyében

Körmöndnél a' királyi hadsereg *Nagy Simon* vezér alatt, de *Ujlaki* heves megrohanta által futásra kényszerítettet, ekkor maga a' király jelent meg a' csatamezőn tartalék seregeivel, megállítá a' szaladókát, és a' magyar vért kimélve, a' német seregeket rohaná meg, mellyeket legottan szét is vert, *Fridrik* seregei megveretve visszavonulának Németujvárbá, — a' r. pápa *Aeneas Sylvius* közbevetését elfogadák, *Mátyás* és *Fridrik* 's fegyvernuygotra lépének nem sokára, 's hogy a' pártos főrendeket is hódulatra bírná, *Mátyás* *Garának* visszaigéré nádori hivatalát, *Ujlakinak* az erdélyi vajdaságot, egyszersmind bosniai királyság reményével is biztatván, — *Szilágyi Mihályt* pedig, ki azalatt módot lelt világosvári fogságból szakátsa segítségével által elillanni, 's kegyelmet is nyerni, — az ország déli részein a' török ellen főkormányzóvá tette, — 's így a' mit erővel véghez nem vihete, azt ésszel kivívá az éleslátásu király, és az első zivatart magáról szerencsésen elfordítá, azután *Giskra* ellen küldé *Rozgonyi Sebestyén* derék vezérét, ki azt *Sárospataknál* megverte, és engedelmességre kényszeríté 1462. — így lévén a' dolog a' pártos főrendek is megtérének a' király hűségére, — a' *III. Fridrikkel* indított alkudozás azonban többszöri félbeszakasztás után csak 1462. vége felé kötötték meg, mellynél fogva *Sopronyt* és a' koronát a' császár 60,000 aranyokért visszaadni tartoznék, a' magyar királyi czímmel azután is élne, — *Mátyás* magvaszakadtával pedig fimaradéka számot tarthatna a' magyar királyi székre, — melly béke azon évi budai országgyűlés által elfogadtatott, 's a' karok és rendek a' 60,000 arany korona váltságot nagy örömmel magokra vállalák, a' *Fridrik* pártján lévő *Giskra* pedig 25,000 aranyokkal magát kielégítve vévén, a' keze alatti várakat még azon évben a' királynak átadá, — kö-

vetkező 1463. évben egybekelt Mátyás Podiebrád cseh király leányával Kingával (Kunigunda) de ezen nevet nem szeretvén Mátyás *Katulinná* változtatta, 's a' váltság pénz letétele után a' korona is Budára lehozott III. Fridriktől, 's e' szerint, hogy magát megkoronáztatná, semmi egyéb nem hátráltatá mint a' török elleni elkerülhetetlen háboru.

112. §.

II. Mahumed ugyan is már az előtt, míg a' belviszonyok tartának, és a' Fridrikkeli versengések folytak, nem mulatá el a' magyar birodalom határait csipkedni, Oláhországot noha kétszer verezett vissza, elfoglalá, 's már *Alibéget* Magyarországra küldé pusztítani, ki 17,000 rabokat vivén haza magával, visszatérő útjában szeremi bán Szokolli Péter által végveszedelmig megveretett. *II. Mahumed* ezen veszélyt 1463. megboszulandó nagy sereggel Bosnyákországot megtámadá, — és azt csak hamar el is foglalá; *Mátyás* tehát félretévén a' koronázási gondokat egyenesen ellene ment, *Jaitzát* 30 városokkal együtt megvette, és olly sebessen visszafoglalá az országot, mint azt *II. Mahumed* elfoglalta volt, melly győzedel által *Mátyás* méltóvá tette magát a' bekövetkező koronázásra. — Mindjárt tehát következett 1464. Mart. 29-kén letévén esküjét az országnak, valamint az ország is hódolatát a' királynak, *Székesfejervárt* a' szokott innepélyel megkoronáztatott. — Jelen voltak e' fényes koronázaton a' fő és alrendű számtalan magyarokon kívül, a' császár, r. pápa, velencei köztársaság, és csak nem minden európai fejedelmek követei, *egyfelől* Mátyás diadalának, és országlásának idvezlete végett, *másfelől* pedig ötet a' török elleni had folytatására serkentendők, — 's alig is telék el a' koronázati innepély *Mátyás* legottan *Bozniába* repült

II. Mahumed ellen, ki oda újra berontván azt elfoglalta, kinek jövetelét halván Mahumed, legottan odahagyá egész *Bozniát*, és kitakarodék belőle. — Haza térvén Mátyás győzedelmes hadait az éjszaki Magyarországon dúló csehek ellen fordítá, kiknek *Szevha* nevű vezéröket 300. magával elfogván *Kosztolány*nál azokat felfüggeszteté, — annyi csapás mindazáltal éré Mátyást 1463. hogy mialatt *Bozniában* táborozna, *Katalin királynő* szerencsétlen szülésben meghalt. — 1464. pedig *Szilágyi Mihály Lábatlan Gergely* együtt kevés haddal *Bolgár* földre csapott zsákmányolni; de ottan *Ali* és *Szkánderbégekkel* megütközvén elfogatott. *Istambulba* hurczoltatott, 's ott lenyakaztatott, nője volt *Bátori Margit*, gyermekei nem maradtak, kinek halálát mind a' király, mind az ország igen fájjalák.

113. §.

Rövid csendességét arra fordítá most Mátyás, hogy az ország belügyeit vegye jó rendbe, — felállítá a' *fekete serget*, melly akkor Európában legvittezbbnek tartatott, — 's annak tartására rendelte az adozó nép *tizedét*, — a' tudományokat és művészeteket terjeszté és ápolá — költségén állítá fel 1467. *Vitéz János* a' po'sonyi akademiát (*Academia Istropolitana*), mellynek tanítószékeire jeles külhoni tudósokat hívott meg; de a' melly *Vitéz János* elhaltaival majd alább szállott, azután pedig elenyészett, — ezen akademiát, ugy látszik, hogy a' király *Budára* akará áttenni, mivel *Heltai* szerint *Budán* alól egy roppant épület alapját vettette volt, mellyben 40,000 tanuló (?) megférhetne; de halála után abamaradt, a' budai várban egy könyvtárt állíta, melly 50,000-nél több darab nyomtatott, és kézirat munkákat foglala magában, könyvek leírására 30. irnokot tartott nagy költségen, ugyanott *könyvsajtót*

is állított, melly azelőtt nem soksal találtatott volt fel Güttenberg által *Mainczban*, székes tanítókon kívül, több tudósokat, mivészeket hívutt be külföldről, kiket gazdagon fizetett, 's általuk a' nemzeti miveletet terjesztette, *Bonfin Antalt* királyi költségén tartá udvarában a' magyar történetek megírására. — Ezek 's több hasonló jótékony intézetei *Mátyás* hírét fénylővé tevék az europai uralkodók sorában, a' nemzet előtt pedig felejtethetlenné, sőt halhatatláná.

114. §.

Két évi csendét az országnak megzavarák valamennyire az *Erdélyiek és Oláhországiak 1466—1467*. Erdélyben lázzadást gerjeszte farnoki *Veres Benedek* az adózás sulya miatt, 's számos pártossaival arra vevé a' vajdát *Szentgyörggyi János grófot*, hogy magát függetlennek nyilvánítná, csak a' brassaiak, és kolozsváriak maradának hívek a' királyhoz, — értésére esvén ez Mátyásnak **1467**. Erdélyben terme hadával, 's annyira megrettenté Kolozsvárnál a' pártosokat, hogy legottan letennék a' fegyvert, a' vajda a' király lábaihoz borulva menté magát, miszerint rá a' pártosok erőszakkal ruházták volna a' *királyi nevet*. Kegyelmet nyert ugyan; de hivatalából elmozdított, a' töredelmeseknek is megbocsáta a' király, a' vakmerőket kinoson büntette meg, mint nevezet szerint a' szebeni királybirót *Geréb Pétert*, *Veres Benedek* Lengyelországba szadlott. — *Erdélyből* Moldvába vitte hadait *Mátyás*, hol *István vajda*, más két testvérét elnyomván török segítséggel, — *Mátyástól* elpártola, és a' törökhöz hajlék, — a' király tehát **40,000**-i fegyveres erővel nyomula *Moldvába*, *Moldvabányán* háltában rá üte éjjel *István vajda*, 's nagy zavarba hozta seregeit; de Mátyás csak hamar rendbe hozta hadait, és az égő házak világánál nagy veszteséggel verte vissza az oláhhadat, ekkor hátába egy nyilvessző lövetvén, an-

nak beletört vasát csak 4. évek mulva vehették ki onnan, — a' király mellett jelesen harczolának itt *Ország Mihály* a' nádor, *Csupor Miklós*, *Pongrácz János*, *Báthori István*, *Bánfi Miklós* és többen is, — a' vajda mindjárt más nap egész országával meghódola a' királynak.

115. §.

Végezván a' király ezen hadait 1468. magát a' csehországi 10. évekig tartott sikertelen hadakozásba avatá. — *Podiebrád*, t. i. mint *Hussz követője*, 1466. egyházi átok alá vettetvén II. Pál pápától, a' pápai ítélet végrehajtására Mátyás szólitaték fel, jutalomul néki *Podiebrád* minden birtoka, a' háboru folytatásra pedig 50,000 arany ígértetett, illy csábító ígéretek végre rábirták Mátyást, hogy volt ipjának hadat üzenjen, azon magyar hadi vezéreket, kik ezen háboruban a' királyi táborban vitézkedtek, a' hajdoni Trója alatt harczolt vezérekhez hasonlítá az akkori szellem: *Ország Mihályt* a' nádot *Nesztornak*, *Zápolya Istvánt* *Agamemnonnak*, *Zápolya Imrét* *Ulisszesnek*, *Magyar Balást* *Ajáxnak*, *Csupor Miklóst* *Diomedesnek*, *Kinisi Pált* *Herkülesnek*, magát a' királyt *Akhillesnek* nevezvén el, hogy pedig ezen háboru országegyvetértésével esnék 1468 elején *Egerbe* meghívá a' karokat és rendeket tanácskozás végett, e' tanácsban háboru végeztetett *Podiebrád ellen*, és így a' magyar sergek a' király vezérlete alatt Csehország felé indulának, a' két első táborozás, melyben némelly apró csaták, és ostromokon kívül egyéb nevezetes nem történt; szerencsésen ütött ki, *Morva* és *Szilézia* meghódolának a' királynak *Lusátzal együtt*, 1469. többre nem mehetett Mátyás a' szemes, és követői által izmoson pártoltatott *Podiebráddal*, — sőt midőn már Csehországba vezetné se-

regeit, szintén veszedelembe esett mind maga, mind egész hada; — a' csehországi hegyek aljában ugyan is *Eisenbergnél* bevágott, és véletlen ledöntetett rop-pant fákkal annyira berekesztették elől és hátul a' szoros uton, hogy egyfelé sem mozdulhatna, — ezen veszélyből nem egyéb, hanem csupán azon ígérete által menekedheték ki, melly szerint *Podiebrádinak* azt fogadá, hogyha szabad visszatértet enged, soha többé fegyverrel nem háborítandja; engedett a' hiedékeny *Podiebrádi*, de *Mátyás* fogadását nem állá meg, mivel az alól a' pápa által feloldoztatott, és így **1469.** magát cseh királyá koronáztatta *Brünben*, a' hozzáhódolt cseh rendek által.

116. §.

Annyira megsértve érzé magát *Podiebrád* ezen tett által, hogy maga kárával is *Mátyást* a' cseh tróntól igyekezék végképpen elzárni, — noha ezt csak *saját fia*i kizárásokkal eszközölheté, sőt szinte a' magyar koronától is elejté a' királyt. — **1469.** t. i. a' prágai országgyűlésen kivitte azt, hogy halálával egyenesen *Ulászló* Kázmér lengyel királynak — *Erzsébettől*, a' méltbehagyott, vagy *V. László* magyar király hugától született fia választatnék cseh királyá, mi által nemcsak Lengyelország erejét, hanem Magyarország főrendinek is nagy részét *Mátyás* ellen gerjeszté. — Mi annál könnyebben esheték meg, mivel többen a' magyarok közül a' cseh hadat elejitől fogva nem hagyták helyben, — másfelől a' *török is* nagy előmentet tett Magyarország szélei ellen, — sokan meg is unták volt a' hosszas hasztalan hadakozást, — e' mellett, a' mi legnagyobb súlyt adott a' viszonyoknak, *Mátyás* **1470.** az országgyűlésen újra nagy és terhes adót kívánt volna, annyira ment a' békétlenség, hogy az ország nagyrésze — nevezetesen *Vitéz János* már esztergomi

érsek a' királytól elpártolának, és — mivel *Ulászló* Csehországban léteze ekkor, — attyát *Kázmért* hívák be, — ki *Nyitra* felé vevén útját nagy haddal, Mátyásnak hazajöhetését elzárá, ezen fergeteget csak serény feltalálása által fordíthatá el Mátyás *éjjel* ugyan is titkon, és a' *Nyitránál* települt lengyelektől észrevétlen, szélsébséggel *Budán* termett, és legottan *országgyűlést* tartá, hol meglepő ékes szólásával annyira vitte ügyét, hogy a' pártosok legottan visszatérének hűségre, és örök hódolatot fogadva *katonákat*, és költséget ajánlának, — 's nem sokára 18,000-ed magával *Nyitra* felé indula *Kázmér* ellen, kit ottan annyira megszoríta, hogy más út szabadulására nem volt, mint a' királynak bocsánatért, és szabad hazamenetelért esedezni, miket megnyert ugyan a' királytól; de szükséggel küszködő hadát a' feltámadt földnépe jobbára leverte, — azután *Ulászló* ellen indula Csehországba; de későn, mert ez már cseh királyá koronáztatott, kit cseh királynak *III. Fridrik* császár Mátyásnak adott szava ellen legottan elismere, — innen tehát 1479. békét kötö *Ulászlóval* azon feltételek alatt, hogy Mátyás maradna birtokában az elfoglalt Morva, Szilezia és Luzátzországoknak — *Ulászló pedig Csehországnak*, mindketten élnének cseh királyi czímmel, ennyi gyümölcse volt a' hosszas cseh háborúnak — az arra fordított hadi erőt tanácsosb lett volna törtenetírók észrevétele szerint, a' török ellen fordítani.

117. §.

II. Mahumed ugyan is látván a' keresztény fejedelmek egymásközi versengéseket *Boznyákor-szágot* elfoglalá ujjanon, 's nemcsak Magyarországot, hanem Németországot is ottan ottan dulatá, 1475. ugyan az egyesült magyar- és oláhországi hadaktól megveretett *Bozazinnál Szkänderbég*, és

maga is a' harczon megöletett *Jaksits* által, ugyanazon év végén maga a' király fekete sergével *Szabács* várát visszavevé, és *Szendrőből* kiűszte a' törököket, — 1479. pedig *Ali bég* 60,000 törökkel Erdély ellen indula, ki is egészen Gyulafejervárig elrablá az országot, kinek *Bátori István* erdélyi vajda az erdélyi ezredekkel October 3-kán ellene állván, már már közel vala a' meggyőzethoz, 's maga is 6. sebek miatt a' holttestek közé lefekünni kénytelenített; midőn *Kinisi Pál* temesvári bán, és *Jaksits* a' rácz hadakkal megérkezvén két tűz közé szoríták a' törököket; 's olly vésszes erővel fogyaszták, mind *Kinisi*, mind vitézei, 's a' csatát újra kezdett erdélyiek, hogy azok közül 30,000. vesztvén el, a' rabokat megszabadították, 's *Ali bég*et maradék népével az országból nyakra főre kiűzték, a' király hadából is 8000. vesztvén el. — Ezután is a' derék hős *Kinisi* 1482-ig számos csatákban megverte a' törököt, és a' hol érte ostorozta.

118. §.

Ennyi viaskodásai valának Mátyásnak a' törökkel, 's még is nem fordíthatá egész erejét az ellen — mivel *III. Friderik* császártól sok sérelmei keletkeztek, mellyek közt nevezetesebb az vala, hogy a' császár Mátyásnak adott szava ellenére *Ulászlót* a' *cseh trónra* segítette, és királynak el is ismerte, — ehez járult az is, hogy a' császár leányát nőül kértvén magának, azt tölle megtagadá a' császár, *öt újj embernek nevezvén*, 's letanácslá a' lengyel királyt is Mátyásnak adni leányát, — 's majd midőn nápolyi király *Ferdinánd* leányát *Beatrixet* hozatta volna feleségül — kivel; 1476. végén, — miután *Beatrixet* Dec. 12. Székesfejevratt megkoronáztatta, ragyogó innepel tarta me-

nyegzőt; *Fridrik* prédáló hadat küldte a' menyegző alatt Magyarországra, — Mindezen okokból 1477. Jun. 12-kén Mátyás hadat izent *III. Fridriknek*, és rövid idő alatt, *Bécs*et és *Lintz*et kivévé, egész Austriát tölle elfoglalá. — *Beatrix* által békét esz- közle ugyan Mátyás előtt *Fridrik*, melly azon feltétel alatt kötötték meg *Lintzben* 1477. hogy *III. Fridrik* a' magyar korona aránti követeléséről mondjon le — hadi költségül 100,000. aranyokat fizetne Mátyásnak, 's emellett cseh királynak avatná fel; de ezen feltételeket *Fridrik* nem telyesíté, mirenézt 1482. ismét fegyvert foga *Fridrik ellen*, Haimburgot megvette, 's már *Bécs*et akará ostrom alá venni, — a' császár a' r. pápát, és *Beatrix*et vevé fel ismét közbenjárókul; és igireteit ujitni nem mulatá el; azokat azonban nem telyesítvén ezuttal is, — Mátyás *Bécs*et ostrom alá fogá, és éhséggel megvévén, *III. Fridriket* egész Austriától megfosztá, — újra békét próbála el Mátyással; de Mátyás ezuttal 700,000. aranyokat kívánván hadi díjjul, — azokat pedig *III. Fridrik* megadni nem akarván, míg élt Mátyás, Austria az ő birtokában marada, 1490-ig, kit az austriai ország rendek is kedvelének. — Örömet békét ad vala azonban Mátyás a' császárnak, ha fényes családjából nőt adott volna fiának *Hollos (Corvinus) Jánosnak*, kit a' boroszloi polgármester leányától *Krebsz Máriától* nemzett, csehországi táborozása alkalmával, (kinek anyja monostorba lépett Mátyás házassulása alkalmával) de ez tölle megtagadtatott. — Nem sikerülvén ezen terve, a' majlandi herczeg *Galeazzo* leányát *Blánkát* kéreté fiának feleségül, ki oda is adaték azon feltétel alatt, hogy utánna fia légyen magyar király. — Ezután egész erejét arra fordítá, hogy fiának a' királyi trónt biztosítná, a' magyarok előtt ez könnyen kivihetőnek látszék, mivel azok Mátyáshoz igen hajlandók valának, sőt főegyházi

személyek még életében megesküvének neki, hogy ezen tervét sikeríteni törekedendnek. — Hogy pedig a' csehek előtt is megtörje erre az út, elébb morvai és szleziai végőrnagyá, — azután pedig toth és horváthországi bánná is tette. —

119. §.

Illy tervezetei közt meglepé Mátyást a' halál — 1490. ugyan is virágvasárnapján isteni tiszteletről hazamenvén, figékkal kívánta enyhíteni ehét; de azokat régieknek, és férgeseknek találván, inasának nagy indulattal visszavetette — 's ezen hevéltének eredménye guttaütés lett, 's nagy lelkét *Beatrix, Corvin János, Zápolya István, Orbán püspök*, és több főrendek' jelenlétében kiadá Aprilis 6-kán reggel, nem azon gyanú nélkül, hogy méreg által történt volna halála. Teste lehozatott Székesfejérvárra, hol a' nemzet, és minden más népek nagy fájdalomával eltemettetett, — életének 47. — dicsőséges országlásának 32-dik évében. — Testi minőségére nézt: középtermetűnél valamivel magosb, széles vállu, sárga haju, fekete szemü, diszes, és szabályos artzu, nagy sima oru volt Mátyás. — Lovag nállánál csak kettő volt jobb Európában — vidám, nyájos, elmés; de gerjedékeny és hirtelen haragu, azonban kegyelemre hajló, mint uralkodó akaratos, és önhatalmas, a' főrendeket korlátoalta, a' köznépet szerette, és álruhában azt véletlen többször látogatta meg, igazságos, és egyenes annyira, hogy ellent nem állván a' sok rendbeli terhes adózás közmondattá válék utánna, mai napig: *meghalt Mátyás király, 's oda az igazság.* — Országos dolgokat illető levelei latinul kiadattak Kassán 1743. IV. részben, tulajdonittatik neki egy versezet is latinul t. i. *Carmen ad Antonium Constantium Poëtam*, a. 1464 — melyet látni ezen munkában: *Delici-*

ae Poëtarum Hungaricorum, Regis Mathiae Corvini, 1727. Mátyás a' magyar nyelvet is az időhöz kepest pártolta; de nem csoda, ha a' latin nyelv országlása miatt, azt elé nem mozdithatta, 's könyvtárában kevés magyar könyv találtatott.

120. §.

II. ULÁSZLÓ XXXV. magyar király 1490 — 1516. egyszersmind csehországi király — első szülőtte **II. Kázmér** lengyel királynak, **Albert** magyar király, és római német császár leányától **Erzsébet**-től (szül. 1450.) I. Mátyás király halála után, özvegy királyné **Beatrix, Doczi Orbán** egri, **Prosznitz János** nagyvárad püspökök, és **Zápolya István** főhadivezér 1490. Maj. 15-kén tartott budai országgyűlésen azon törekedésnek, hogy **Korvin János**, — és több trón követelők u. m. **Albert** lengyel király, **Ulászló** testvére, **Maximilián III.** Fridrik császár fia, és **Nápolyi Ferdinánd** **Beatrix** atyja — elmellőzésével **Ulászlót** emelnék a' magyar trónra, 's végre is hajták szándékjokat, miután **Bátori István** erdélyi vajda, ki előbb **Albert** pártján volt, hozzájuk állott. — Eszerint meghívták **Ulászló** a' magyar trónra, ki legottan 10,000. lovag, és 5000. gyalog cseh haddal bejött Magyarországra — Posonvármegyében **Farkaslakán** aláirta az elejébe terjesztett vállkötvényi pontokat, hogy t. i. az ország szabadságát, és törvényeit megtartaná, semmi rendkívüli adót a' népre nem vetne, Csehországot a' magyar korona mellett megtartaná, és lakát Budára venné, — miután Székesfejervárat 1490. Sept. 18-kán a' magyar koronával, melyet **Korvin János** Vissegráddal együtt a' rendek kértére legottan kiadott, nagy innepélyességgel megkoronáztatott. — A' koronázás után legottan megindulának mindenfelől a' hadak Ma-

gyarország ellen; *Maximilián* Austriát, és Bécsset is már azelőtt Aug. 29-én *Zápolya Istvántól* otthagytott 400. vitézek erős ellentállás után megvette volt, jelennen pedig *Székesfejérvárig* hata be, és azt is feladásra kényszeríté, Nov. 19-kén innen Budához közelite hadaival, — kivel miután *Kinisi Pál* az elfoglalt magyar várakat mind visszafoglalta, *Posonban* 1491. Nov. 7. olly békét kötö *II. Ulászló*, mellynél fogva *Maximilián* visszakapjon 34. várost, és várat *Austriában*, és *Styriában*, elengedtetvén a' Mátyás királynak tartozott 700,000. arany is, egyszersmind *Ulászló* magva szakadtával, kinek még ekkor nője nem volt, — *Maximiliánra*, 's maradékira szálljon a' magyar korona; de ezen pontot ekkor a' magyarok el nem fogadák — *Albert* lengyel király pedig *Kassaig* nyomula be, ki *Zápolya Istvántól* noha megveretett, mindazáltal *Ulászló* annak részére lemondván a' lengyel koronáról, és 3000. ftokat adván neki, — azután visszament, — midőn ezen békekötésekért nevezetesen pedig a' *Maximiliánnali* béke azon pontjáért, mellyben rá, és maradékira szállandónak nyilvánítá a' magyar koronát — az ország rendjei neheztelnének; azzal vigasztalá azokat, hogy rövid időn olly feleséget fogna venni, ki neki örököst szülvén, azáltal az érintett béke pont megsemmisítették, — e' tekintetből a' terméketlennek ítelt *Beátrixet*, kinek egyébiránt kezét ígérte volt — elmellözte; ki azután *Nápolyba* haza ment, és *Aenaria* szigetén magánnyában végzé életét 1508. de más nőről is gondolkodni nem vala ideje *Ulászlónak*. —

121. §.

A' törökök ugyan is több felől támadák meg a' birodalom széleit, nevezetesen 1493. Veres-toronynál *Alibég* becsapa Erdélybe, és ott szörnyű

dulást követte el, — kinek erdélyi vajda *Drágfi Bertalan* az erdélyi székelyekkel ellene állván, azt megverte, és minden zsákmányától megfosztotta, — szerencsésebb volt *Alibegnél Jakup* basa, ki *Horváthországot*, *Styriát*, és *Karinthiát* dulá, kinek viszámenő útjában *Bányalukánál Derencsényi Imre* horváthországi bán, és *Frangepán Miklós* elejébe állván, derék harczat tartának vele; de meggyőzetének 5077. ember vesztéséggel, mind ketten elfogatának, fiának *Frangepán Jánosnak*, és *Blatkovics Györgynek* fejöket vevék a' törökök. — Ezen vesztések megboszulására 1494. *Kinisi Pál* 10,000. magával *Nándorfejérváron* alól a' *Dunajegén* általmenvén *Szerviába*, nagy rablást vitt véghez ottan, és gazdag zsákmánnyal tére meg, — ugyanazon évben másodszor is *Kinisi Pál* *Drágfi Bertalan*nal együtt a' szeremségre lemenének 14,000. emberrel, és ott 15. napokig dulának, és annyi zsákmányt gyűjtének, hogy egy rácz asszonyt 4. leányával együtt 18. pénzen adának el. (*Zrinyi Miklós* kronikája.) Ugyan ezen évben meghala *Kinisi Pál* guttaütés következtében magtalanul. — *Kinisit Mátyás* király egy malomból molnárlegényi allapotból vette volt fel katonai szolgálatba, — nagy ereje tekintetéből, — legelőbb *Magyar Balás* alatt gyakorlá magát a' vitézi pályán, ki előtt vitézsége, embersége által az egyébiránt tanulatlan ember, olly kedvességhe esett, hogy saját leányát *Benignát* adá neki nőül, azután *Mátyás* által jeles tetteiért *temesi bánságra* emeltetett, 's holtig hősileg védé az országot, és királyt mindennemű ellenek ellen, — temtetett el *vásonykön*, másfelől *Korvin János is*, kit *Ulászló* horváth, és tothországi bánná tett 1491-ben — látván, hogy a' török *Boznyákországot* újra elborította, és már annak fővárosát *Jaitzát* valának ostromlandók, nagy sereggel rájuk mene 15,000. és a' vár alatt megveré a' tö-

rököket 's azt ostrom alól felszabadítá és *Budára* diadali menettel ment fel a' király elejébe, nagy zsákmánnyal együtt; sőt őseinek dicső nyomait követve **1502.** beütött *Szerviába*, Viddint megvette, és *Nikapolyig* lenyomult győzedelmesen, — nem sokára **Korvin János 1504. 35 éves** korában meghala Tothországban, 's temetteték el *Lepogláván*, — ő a' horváth és tothországi bánságot hercegi czimmel csak nem független hatalommal bírta, a' király, és ország ajándékából, — temérdek javait és várait a' magyar és horváth urak közt felosztá; mivel egy fia *Kristóf*, ki neki *Frangepán Katalintól* (mivel Galeozzó máylándi herceg leányát Blánkát nem adta volt neki nőül) született, még életében megholt.

122. §.

A' Kinisi és Korvin által nyert győzelmek arra bírák **II. Bajazet** török szultánt, hogy **II. Ulászlótól** békét kérne, mely **1503.** hét évekre meg is kötöttet. — Az időt **II. Ulászló** használva házaságra adá elméjét, 's **1502.** hozatá magának nőül *Franciaország*ból a' *Candauli gróf* leányát *Annát* már **50 éves** korában, ki neki következő évben szülé *Annát*, két évvel azután *Lajost*; mely szülésben a' királyné életét be is végzé, mely kedvetlen esemény a' királyt elébb mély bánatba, azután csak nem egész gondatlanságba és munkátlan visszavonultságba taszítá, felejtve az ország ügyeit a' királyi lakban magányban tölté napjait, — szükségét is néha szenvedve, mind ő maga mind körülette valói — az elébe terjesztett akármily sürgető ügyeket részvétel nélkül halgatván, felelete ez volt: *jólvan!* cseh nyelven: *dobse!* mely nevet a' köznép majd a' király kereszt neve mellé tévén azt *Dobse Lászlónak* nevezte. — A' pénztár felette megszűkülé, és a' király csak nem mindig pénz szükében élt, melynek

egyik szomoru következménye a' lett, hogy a' Mátyás fényes uralkodásának legbiztosabb oszlopa a' *fekete ezred* elenyészett, mert fizetésöket nem kaphatván, Szeged tájekán ragadozásra valának kényszerítve, 1492. már a' király parancsolatjából *Kinisi Pál* azokat megverte, és eloszlatta, 1493. királyi határozatnál fogva széteszlattatott az egész ezred, — melly többnyire 6000. szálas, bar-na, munkához törődött, fekete öltözetű vállogatott vitézekből állott, 's *fekete vagy halál regementnek neveztetett*, másik sajnos eredménye a' király részvétlensége, és pénzétlenségének a' török elleni hadnak derékképeni nem folytathatása, — miután nevezetesen *Kinisi Pál és Korvin János elhalálnak*. — Több ízben kérék az országnagyok II. Ulászlót királyi kötelessége telyesítésére; de sikeretlenül, — mirenézt 1505. a' rákosmezei országgyűlésen azon határozatot hozák, *hogy soha többé idegen ne választatnék magyar királyá*, melly határozatot egy érsek, 10 püspök, 40 bárók, és 180 követek irának alá — a' király erre is nem sokat ügyele — ellenben a' vitéz *Maximilián* ellenesze-gült, Po'sonyig lejtött, a' rendeket az előbbi békepont megtartására kényszerítendő, — azok pedig noha erőhatalommal igyekezének neki ellentállani, mindazáltal azt nem tehetvén, érdeklett határozatjokat visszavonák, — maga a' király, és többen úgy vélekedének, hogy azon határozat csak *Zápolya János erdélyi vajda* kedvéért hozatott volna, kinek pártja ötet magyar trónra emelni titkon törekedett — sőt maga *Zápolya* is ezen terve kivitelére a' király leányát *Annát* kéré nőül magának; de ki tőle megtagadtatván; az ezen egy ügyben állhatatos király által Po'sonyban *Maximiliánnal* egyezkedés kötteték legottan, melly szerint: *Anna* Maximilián valamelyik unokájának — *Lajosnak* pedig *Mária* Maximilián leánya jegyeztettek el, — azonban *Zá-*

polya' büszkeségét ez meg nem töré, de sőt egy nevezetes esemény azt még nagyobbra emelé. —

123. §.

Szélím török szultán t. i. **II. Bajazet** következője — attyát méreggel megölvén, testvéreivel véres hadba keveredék, — ezen belhadat a' török megzabolázására legkedvezőbbnek látván **II. Ulászló**, Bakacs Tamást esztergomi érseket Romába küldé **X-dik Leo Pápához** pénzt kérni a' hadra; de a' pápának pénze nem lévén ekkor, egy *keresztes bulát* ada, mellyben a' török ellen vitézkedőknek teljes bünbocsánat ígértetett, **1514.** a' rákosmezei országgyűlésen közhírré tétetvén ezen *bul*la. — **Telegdi István** országi pénztárnok ellentmondása mellett is elfogadtatott, és az országban kihirdettetni határoztatott — temérdek mindenféle nép gyülekezék össze rövid időn Czeplédnél, mintegy **40,000**-ig való, kiknek fővezérekké az érsek makfalvi székely **Do'sa Györgyöt** tette, ki azelőtt **Belgrádnál**, egy vágással egy török' fejét lováéval együtt levágván, kapitánysággal ajándékoztatott volt meg; — de a' földes urak midőn szolgálkat és jobbágyaikat erőszakkal is visszavinnék a' keresztes táborból — **Mészáros Lőrincz** nevű czeplédi pap, a' jobbára parasztságból álló keresztesek előtt a' földes urak ellen heves beszédet tarta, mire azok neki esének a' földes urak majorjainak, lakjainak, és azokat szörnyen dülák, és a' földes urakat öldösék. **Pest külvárosát** felgyújták, és már **Szegednek** vevék útjokat, hol **Bátori Istvánt** a' *temesi bánt*, ki ellenök nagy haddal jött, megverték, — **Telegdi Jánost** felakasztották, 's több illynemű kegyetlen tetteket követtek el, azután **Temesvárt** vevék ostrom alá, miután **Do'sát** királyokká kikiálták, — és azt **Bátori Istvánra** erősen vitták; nem vala más mód ö-

ket lecsillapítani, mint *Zápolya Jánost* az erdélyi vajdát ellenök felszólítani; ki is Temesvár alá men-
vén az erdélyi hadakkal, ottan az egész *keresztes
hadat* erősen megverte, magát *Dó'sa Györgyöt* ele-
venen elfogta, és megtüzesített vas koronával, tüzes
vas királyi székbe ültette, és megkoronáztatta, 's így
nagy kínok közt végeztette ki öccsével *Dó'sa Györ-
gyel* 's több pártos társaival. *Lőrincz pap* futás által
menté meg életét, — ezen tettiért *Zápolya* olly nagy
kedvet tudta nyerni a' nép előtt, hogy az neki mi-
helyt alkalom adodnék rá a' királyi trónt általadni
ígéré, sőt maga is azt már biztosabban reméllé —
kevéssel ezen támadás után országgyűlés tartaték
1514. Oct. 17. Budán, mellyen a' parasztok sza-
bad költözése eltöröltetett, és ezen néposztály új ter-
hek és megszorítások alá vettetett, *innen az örö-
kös jobbáqyság eredete*, — ugyan ezen országgyű-
lésen *Verbőczy István* ítélőmester a' rendek elejé-
be terjeszté azon törvénykönyvet, mellyet az **1498**-ki
országgyűlés megbizásánál fogva készített. Melly
ekkor megvizsgáltatván, mind a' rendektől, mind a'
királytól helybenhagyatott, és *Tripartitum* nevezet
alatt mind e' mai napon törvénykönyvül tartatik Ma-
gyarországban és Erdélyben. — Ezután **II. Ulász-
ló** felment Bécsbe Maximiliánhoz, tartva a' *Zápolya*
párt törekedésétől, — és ott **1515.** megerősített
mindkét részről az előleges po'sonyi egyeztet *Anna*
és *Lajosra nézt*, — egyszersmind pedig mindkét
részről kihalás esetére kölcsönös örökösödés állapít-
taték meg az austriai és magyar uralkodó házak
közt, különösön *Lajos herczeg* magtalan kimultá-
nak esetére *Anna* jövődő férje (a' császár hatá-
rozata később **I. Ferdinándra** esett) jelettetett ki
a' magyar korona örökösévé. Kevéssel ezen alku-
kötés után **1516. m. h. II. Ulászló** Budán **61.** é-
ves korában, ki alatt alákezde szállani a' magyar
nemzet hajdonkori dicsősége; de elenyészte később
történék.

124. §.

II. LAJOS XXXVI. magyar király 1516—1526. ki még atya életében 1506. cseh királyá, 1508. pedig magyar királyá megkoronáztatott volt. — **II. Ulászló** holtá után 1516. trónusra ülven, a' budai országgyűlés azt határozá, hogy a' 10 éves király maga uralkodjék a' kormánytanács segédelmével, személyére 's nevelésére pedig különösen *Brandenburgi György II. Ulászló* huga fia, és *Bornemissza János* viseljenek gondot; az első azonban mindennemű mulatságban, vigalomban, hangászok, játékosok, *alakosok* időtöltéseiben tölteté a' nevédek királlyal kedvét, a' nemzet nagy kárára komolyabb foglalkozás, és tanulás elmellőzésevel, — így folyának a' dolgok Budán a' királyi udvarban, midőn **II. Szolimán** török császár 1521. elején követet küldé a' magyar királyhoz, az atya *Szelim'* idejében kötött fegyvernyugvás meghosszabbítására nézt, meg is nyerte azt, mivel segedelem háborút kezdeni sehol nem léteze — a' kormánytanács pedig eléget vélé tenni az ország becsületének az által, hogy a' török követet, mint kémeket *) a' tatai tóba fulasztattá — megértvén ezt *Szolimán* nagy sereggel legottan *Belgrádig* jöve fel — és azt erős ostrom után megvevé 1521. Aug. végén, — mindazáltal netalán az egész kereszténységet maga ellen lázítsa visszatére *Konstanczinápolyba*. — **II. Lajos** pedig hallván *Szolimán* törekedését legottan az országot *Bácsba* fegyveresen megjelenni felszólítá; de ott olly kevesen jelenének meg, hogy — *Szolimán* is azon közben visszatérven — a' megjelenteket is haza bocsátá; **II. Szolimán** pedig *Rhodus* szigete ellen fordítá erejét, 's egy darabig ment volt tőle Magyarország. Most azért behozaték a' király jegyese

*) Ez egy *Berghám* nevű drága kőekkel kereskedő zsidó volt.

Mária az országba és 1521. Székesfejérvárt megkoronáztatott Decemb. 11-kén, mely napon Lajos is letette a' koronázási esküt, 's az 1508-diki határozat szerint általvette a' telyes uralkodást, 1522. elején egybekelt a' királynéval 15 's $\frac{1}{2}$ éves korában, **Prágában** is feleskütt Lajos cseh királyá azon évi Majus 9-kén, és **Mária** megkoronáztatott Jun. 1-sőjén cseh királynévá. — Magyarországot pedig a' király 10 hónapi hon nem léteben **Bátori István** a' nádor kormányzá; de ő a' nemzet előtt gyűlölt lévén, nem hogy csillapodtak volna alatta az ellenpártok, hanem még nevedtek, kivált a' **Zápolya** párt, azonban mind inkább terjede az országban **Luther Márton tudománya**, **Brandenburgi György**, és **Turzó Elek**, sőt némellyek szerint a' királyné által is pártoltatva, — annál inkább iparkodék annak elnyomásában **Szalkán** (Szalkai) **László** esztergomi érsek, és több főrendek, — minek következése lett az 1523-diki rákosi országgyűlés kemény végezte, hogy a' király minden Luther követőket élet, és jószágvesztéssel büntessen; de a' mely törvénynek, hogy keresztény országban sikere nem lett, senki nem csodálhatja. —

125. §.

Azonban egyéb veszélyes belviasszátkodások is ütéki magokat az országban, — melyek nyilván kitörének 1525-ki Majusban a' **rákosmezei országgyűlésen**, hol **Verbőczy István**, — látván az ország' veszélyét a' nádor **Bátori István**; erdélyi vajda **Zápolya János**; esztergomi érsek **Szalkán László**; **Sárkány Ambrus** országbíró, és az ország több főrendei közt uralkodó egyenetlenségért — indulattelyes beszédet tartá az ország' rendeihez, 's annyira fellázzitá a' gyűlést, hogy az azoktól külön válva legottan általmene **Hatvanra**; az egész ország kormányi rendszert más alakba véendő; ott

legelőbb is letevék *Bátorit* a' nádorságból, és helyébe *Verbőczyt* állíták, és több törvényeket is hozának — Jul. 5-kén megjelenék hivatta a' király is az országgyűlésen, ki annak végzeteit semmisítvén, jövő 1526-ik évre más országgyűlést ígére összehívni, — meg is nyittaték 1526. szent György napján az új országgyűlés *Budán*; hol *Verbőczy* mint lázzító száműzetett, ki azonnal *Zápolya János* védelme alá voná el magát, *Bátori* pedig hivatalába visszatétt, a' török ellen országos felkelés és egyéb intézetek állítottak meg. —

126. §.

Illy veszélytelyes polgári belküzdések mellett is, még nem ment vala le végképpen a' magyar vitézi dicsőség napja, — mert *Tomori Pál*, ki előbb sokáig katona volt; de nője meghalván pappá lett, 's érdemei által *kalocsai érsekségig* emelkedett. — *Ferhát bozniai* basát a' Szeremségen dultában végveszéllyel megverte, és *Budára* diadali menettel tért meg — 1525.; — *Ferhát* következője *Usreff* 20,000 magával az előbbi vesztest helyrehozandó, *Jaitzát* vette ostrom alá; de őtet is *Frangepán Kristóf* horváthországi bán erősen megveré, és *Budára* 60. zászlókat, és sok foglyokat küldé a' királynak, — de éppen ezen győzelmek némelly magyarokat fellette magabizottakká tévének önkárokra, és vesztekre, — ugyan is *II. Szolimán*, ki önszemélyében szinte három évig nem háborgatá Magyarországot, azonban nem mulatá el a' magyarországi ellenviszonyokat ügyelni, sőt kémjei által jobban ismeré az ország állását, mint magok a' honbeliek. — 1526. tehát *Juliusban* 200,000-nyi táborral kiindula *Driinápolyból* Magyarország ellen, és sebesen hozzáhadt a' készületlen magyar királyt meglephetni, — hijába küldeték elejébe a' nádor nagy sereggel a' száváni általjótét akadályozni, — hijába a' *Drává-*

nál útján elállani. *Szolimán* jött, és Péterváradot megszállá, a' *nádor* pedig semmit nem tehetvén el-
lene, visszamene a' királyhoz. — Fegyverre szólí-
taték fel tehát újra legkitelhetőbb sebességgel az or-
szág, a' király által, és *Tolnára* rendelteték a' gyűl-
hely, hova a' király jó példát adni Jul. 20-kán ki-
indula maga zászlóival, — Jul. 22-kén Csepel szí-
gétén bucsut vett a' királynétől, kinek meghagyá,
hogy veszély esetére *Po'sonyba* venné magát, —
Földváratt tudósítást kapott *Zápolya Jánostól*, ki
Erdélyből 40,000. jól felfegyverkezett néppel indu-
la meg, hogy a' királyi parancsot, melly szerint a'
szultán háta megett Oláhország felől kell vala be-
ütni Törökországba, — nem telyesíthetné azért, mi-
vel az oláhországi vajda már Szolimánhoz pártolt
volna, — megváltoztatá tehát a' király rendeletét, és
Zápolyát is Tolnára rendelé, — Aug. 6-kán meg-
érkezék Lajos *Tolnára*, — útban volt mar Zápolya
János az erdélyi vajda fenemlített derék hadával,
ki előre megizente a' királynak, hogy addig ne üt-
köznék meg a' törökkel, míg ő is oda nem érkez-
hetnék, — útban valának *Frangepán Kristof* hor-
váthországi bán 15,000. horváthokkal, ugy szintén
Battyáni Ferencz, jeles haderővel, kik mindnyá-
jon a' mennyire lehetett sietének a' királyhoz — Tol-
nára, hova Aug. 14-kéig csak mintegy 20,000
fegyveres nép gyűlt vala össze, honnan az egész
magyar tábor *Mohácsra* szálla.

127. §.

Az alatt II. Szolimán 200,000. hadinépével,
és 300. ágyukkal naponként közeledék Mohácshoz,
a' király tudósítatva, hogy Zápolya már Szegedig
érkezett táborával, és maga a' vajda könnyű ko-
csin előre siet, vissza kívána vonulni, de *Bátori*,
és *Tomori* a' győzedelmi dicsőség hiu reményétől

elkapatva leverék őt ezen szándékáról **1526. Aug. 29**-kén szem előtt állá az egész török tábor, *Tomori Pál*, és *Zápolya György* fővezérségük alatt tehát, — miután a' király is csatára felkészítettett, 's *Drágfi János* országbíró erős véddel melléje rendeltetett, sarkantyuja leoldatván, — kiállának a' magyar seregek már délelőtt a' csatasikra; de az ellenség egész délutáni **3. óráig** semmi mozdulatot tenni nem láttaték, — ekkor indulának ki két csapatok a' török táborból, egyik egy halom megett a' magyar tábort hátulról bekeríteni, — másik egyenesen szemközt, — mellyet a' magyarok sűrű ágyugolyókkal fogadván, azt visszaűzék és vágák mindaddig, míg a' török ágyukhoz mintegy **10. lépésnyire** érkeztek volna, mellyeket midőn a' pattantyusok kilöttek volna, soronkint omolván a' magyarok, tovább nem állhaták a' vészt, és mindnyájan megfutamodának, — a' király is miután mintegy másfél óráig harczoltak volna, futásnak eredt követőjével együtt, és *Pécs* felé törekedék, — de futásközben egy seppedékes patakban, mellynek neve *Krassó*, vagy *Csele* pataka, midőn lova a' tulsó partra ágoskodnék, nem birva terhét, háttal a' posványba esett, és a' királyt is belé fulasztá életének **22-dik** évében, — kísérei közül csak lovászmestere *Csetrics* menekedett meg, 's ez vitte meg Budára a' szomoru hirt. — Elesének a' csatában *Szalkai*, *Tomori*, *Zápolya György*, *Perényi Ferencz*, *Drágfi János*, 's több egyházi, és világi nagyok a' **12,000** gyalogság jobb részével, elevenen mintegy másfél ezeren fogattak el, kiket *Szolimán* másnap sátora előtt rendbe állítva, lefejeztetett, — keveset hagyván meg életben, — a' futókat nem üzé *Szolimán* mivel a' délután esett nagy zápor őtet ebben akadályozá, a' futókat pedig segíté. —

A' királyné és a' budai népség meghalván a' veszedelmet, legottan hajókra rakván minden királyi

drágaságokat Po'sonyba felindulának, — Szolimán pedig más nap kibocsátá sergeit, melyek a' Duna, és Tisza közti vidékeket egész Gyöorig elrablá. — maga pedig hada nagy részével egyenesen *Budára* mene, melyet üressen találá, — a' királyi teremben meglátván *II. Lajos és Mária képeket* könnyeze rajtok. — 14. napok mulva feldulva elhagyá Budát és visszatére Törökországba 200,000. raboknál többet hurczolván magával. — Illyen veszély a' IV. Béla alatti tatár járástól fogva nem esett Magyarországon. Ezen szerencsétlen csata több polgári változatokat hozá mind Magyarországra, mind Erdélyre. —

Szegedig érkezett volt Zápolya János hadseregével, midőn hallá, hogy a' mohácsi csata megese, és *II. Lajos* is meghalt, — megállá ott egy kevéssé, vigyázva Szolimán mozdulataira, ki mihelyt kitakarodék az országból, legottan ira a' királynénak, és *Bátori Istvánnak*, hogy (ez mint nádor) az országot gyűjtenék össze *Rákos mezőre*; de azok gyanuval tele lévén Zápolya aránt, nem oda, hanem Po'sonyba hirdetének országgyűlést, — mirenezt Zápolya *Tokajba* hívá meg a' pártján lévő országnagyokat, kiktől ottan királyá választaték, — onnan Székesfejervárra sieté, hol *II. Lajos testét*, melyet egy halász a' Cselepatak partján elásott volt, — onnan kivétetvén és királyhoz illő módon felkészítvén eltemettette, — és mivel már *Perényi Pétert* a' korona őrt, részére hódította vala 1526. Nov. 11-kén a' magyar koronával meg is koronáztatott *Várdai Pál* által, kit Zápolya J. előre esztergomi érsekké tett meg, azon országgyűlésen.

128. §.

I. ZÁPOLYA JÁNOS XXXVII. magyar király 1526—1540. Nem sokáig birhatá békében a' ma-

gyar trónust Zápolya János, mert az özvegy királyné *Mária, Bátori István* a' nádor által Po'sonyba még azon évben más országgyűlést hirdetete, mellyen a' pártýáttartó országnagyok legottan kikiálták *I. Ferdinándot*, a' királyné testvérét, egy-szersmind *II. Ulászló* leánya' *Anna*' férjét magyar királynak, Zápolya választatását pedig semminek nyilváníták; miután Ferdinánd legottan nagy haddal jöve le Magyarországra, *Po'sonyt, Győrt, Vissegrádot, Komáromat, Budát* elfoglalá, és ottan országgyűlést tartván *Zápolya és Verböczy* pártosoknak hirdettetének, — majd pedig, miután *Perényi Péter* azon koronát, mellyet elébb Zápolya János kezébe játszott volt, átadá; 1527. Nov. 5-dikén, innepélyesen meg is koronáztaték *I. Ferdinánd* ugyan Várdai Pál esztergomi érsek által, ki azalatt *I. Ferdinánd*hoz hajlott. *I. János király* pedig Tokajnál maga is megveretvén 1528. Lengyelországba futott, — holott is — hasztalan szólítván fel védelmére több europai fejedelmeket; végre — többször ismételvén ama Virgili verset: „*Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo*“ — *Szolimánt* szólította fel *Lasczy Jéromos* sziradi nádor által *I. Ferdinánd* elleni oltalmára, mit a' kevély szultánnál annál könnyebben megnyere, mivel éppen akkor *I. Ferdinánd Belgrád*, és minden magyarországi várak visszaadatását sürgeté követei által; *I. János* ellenben örökös függést, és segedelmet — 's Magyarországon szabad átmentet ígére a' szultánnak, akármielly ellenségei ellen, — e' mellett némellyek szerint 40,000. arany évi adót, — melly ajánlatára a' szultán jó reménnyel is biztatá, 's a' következő tavaszon 1529. 300,000 néppel fel is jöve *Szolimán* másodszor Magyarországra, és Jánossal a' mohácsi mezőn szembe lévén, egyenest *Budának* ment, és azt *Nadasdi Tamás* vitézi oltalmazása mellett is megvén, Jánosnak kezébe bocsátotta, — onnan késedelem nélkül

Bécsnek indult *Szolimán*, és kemény ostrom alá vette azt; de egy hónap alatt 80,000. emberét vesztvén el, temérdek rabokkal visszament Konstanczinápolyba, II. János király mellé rendelvén kedvenczét *Gritti Lajost* kormányzóul, de kit a' *Czibak Imre váradi püspök* és *E. vajda* megölésiért az erdélyi bosszus népek megöltek *Medgyesen* 1536. —

129. §.

Alig távoztak el *Szolimán*, 1530. a' ferdinandi hadak legottan beütének Magyarországra; sőt *Budát is* ostromlák. — Erdélyben pedig, melyet *Bátori István* vajda, János hűségében megtartott, *Péter moldvai vajda*, ki I. Ferdinánd pártjára állott volt, minden évben — sőt egy évben négy ízben is dúla, — már 1528. a' székely földöt *Besztertzéig* pusztítá. — 1529. *Brassot* dúlá fel, megvervén alatta az erdélyi hadakat. — 1530. *Beszterczét*, sőt *Móses* oláhországi vajda is, ki hasonlólag azon a' párton vala, a' *Barcsaságot* elpusztítá — *Budát* azonban nem vehették meg a' Ferdinándi hadak, hadiköltség szüke miatt; hanem mind kétfél 5. hónapi fegyvernyugotra lépék, békét alapítandó ha lehetne; de az még nem akará meglátogatni Magyarországot; mert a' kevély szultán 1531. ismét *Bécs ellen* indula. *Karinthiát*, és *Styriát* megraboltatá; azonban V. Károly császártól, ki 200,000-nyi haddal közelge ellene, megijedvén, nagy veszteséggel ezuttal is visszatére; és I. Jánost I. Ferdinándali békülésre intvén, hazament Konstanczinápolyba, — azután tehát a' béke elpróbálták több ízben is, — fegyvernyugatok köttenének, újra felbontatának, és a' kétfél hadai által elpusztula, és elnyomoroda az ország; mig végre 1538. Febr. 24. Nagy Váradon a' béke megköteték, — ilyen feltételek alatt:

1.) Kiki a' mit elfoglalt maradjon birtokában, és mind I. János, mind I. Ferdinánd magyar királyi czimmel éljen.

2.) Egymást a' két király minden ellenség; de kivált a' török ellen oltalmazza, de ezen utolsó czikk titokban tartatott. —

3.) Horváth, Dálmát, és Tothország legyen I. Ferdinándé, — Erdély pedig és Magyarország a' Székesfejérvári részekig fel, I. Jánosé.

4.) Ha I. János magzatok nélkül halna el, egész Magyarország, és Erdély szálljon I. Ferdinándra, 's maradékira; — ha pedig Jánosnak fia gyermeke lenne, az fejedelmi czimmal, erdélyi, és magyarországi örökségeivel elégednék meg, mire nézt *Szepesvármegye* emeltetnék *herczegségre*.

5.) I. Jánosnak ha fia leend nőt magának I. Ferdinánd leányi közül kapjon, ezen béke végett vette a' két hont tiz évekig pusztított háborúnak, — *noha egyik fél által is soha ki nem hirdettetett*.

Most már Péter *moldvai* vajda is érezni kezdé bűne súlyát, mert I. János által feladatván Szolimánnak, az nagy haddal jöve rá — megfélemltet vala maga I. János is a' Moldvába benyomult ropant török erőtől, — melly ellen alattomban maga is kiállitá az erdélyi seregeket a' szélekre, — mit megértvén Szolimán neheztelve tudakozá okát Jánostól; ki a' veszélyt csak úgy hárinthatá el magáról, hogy Pétert Csicsó várában megfogatván, Szolimánnak elküldötte, — kinek azonban később Szolimán megkegyelmezett.

130. §.

Most már házasságra adá elméjét I. János, 's 50 éves korában hozatá nőül I. Zsigmond Auguszt lengyel király leányát, *Izabellát*, 1539; kit ekkor Febr. 16-án Székesfejérváratt megkoro-

náztatott, de mialatt Budán a' menyegző tartaték, Erdélyben *Májláth István*, és *Balassa Imre* pártot ütének ellene, és I. Ferdinándhoz hajlánek, — miokért legottan bejőve Erdélybe, és Tordán országgyűlést tartván, *Balassa* ugyan kegyelemért esdeklett, és nyert is; de *Májláth* Fogarasba zárkozván, ottan ostromlatott; *Tordáról* követeket küldde Szolimán' engesztelésére, kit I. Ferdinánd Jánosra haragitott volt, — onnan Gyulafejevárra ment; honnan betegsége miatt *Százvárosba*, hol 1540. Juliusban azon hirt vette, hogy Budán Izabella király-nőnek Jul. 3-kán fia született, ki *János Zsigmond* nevezetet nyert; örömében magát étellel megterhelvén elnehezedett; látván azért vége közeledését, *Martinusi Györgyöt* *Izabella* mellé, a' kis királyfi részére pénztárnoki felügyelővé; *Petrovics Pétert* a' királyné rokonát, belső ügyek' igazgatójává; *Török Bálintot* pedig hadak kormányzójává rendelvén, 1540. Jul. 21-kén 53. éves korában meghalt, — teste *Székesfejevárra* a' magyar királyok temetkező helyére felvitetett. —

131. §.

Izabella, mihelyt meghallá férje halálát a' mellette lévő főrendekkel legottan azon tanácskozáék, mint lehetne fiát az atya által biratott trónuson megtartani, — a' Ferdinándali kötés ellenére, — évéget *Májláth*, hogy az ifju fejdelem pártjára állna, a' fogarasbeli ostrom alól felszabadittatott. Követek küldetének a' lengyel és francia udvarokhoz frigykötés végett, *Verböczi István* pedig 100. ezüst, 10. arany poharakkal, és 50,000. forintokkal Szolimánhoz pártolás, és megerősítés végett — 's mihelyt I. János király' teste Aug. 14-kén Székesfejevárt eltemettetett. Aug. 15-kén II. János Zsigmond, a' csecsemő, magyar, horváth, és dalmátor-

szági királyá koronáztatott. — **I. Ferdinánd** pedig az **I. János** halálát hallván **Felsz** főhadivezérét legottan Magyarországra indítá, ki Vissegrádat, és Székesfejervárt megvette, és Budát is ostrom alá fogá, — azonban a' szultántól az ifju fejdelem számára kaftán, fejedelmi bot, és kard megérkezének, azon izenettel, hogy a' jövő tavaszon maga a' szultán is utnak indulna Budafelé. — **1541.** tehát Mártius végén meg is érkezék Szolimán Buda alá, és Rogendorfort egész hadával megvervén, Budát az ostrom alól felszabadítá, — azonban a' királyfit Izabellától magához, látás végett, kikérvén — mig az a' főrendek kíséretében, a' hatalmas szultán sátorában szinte estvefeleig tartatnék, az alatt különböző tanácsok folyának a' török divánban, — mellyeknek következésül a' törökök szép szín alatt, a' szultán parancsából, Budára csapatonként felvonulván, midőn elegendőn gyültek volna fel — a' várat elfoglalák, — alkonyat tájt a' királyfi visszaküldeték a' szorongó anyának, a' főrendek kíséretében, Török Bálintot kivéve, kit Szolimán holtigi fogságra vitt Konstantinápolyba; de Buda már török kézben volt, — mind ezek így történvén a' Szultán **Izabellát a' királyfival** együtt Erdélybe útastá. — neki adván Magyarország részeit a' Tiszáig — 's azután visszatére Konstantinápolyba. — **Izabella** pedig a' királyfival, és egész udvarával, elhagyva **Budát**, azon évben Lippára költözék le, — ott telelvén, tavasszal **1542.** Erdélybe költözék **Gyulafejervárra** — **Budára** pedig a' Szultán Basát rendelé az elfoglalt részek igazgatására, — és így Erdély egészen elszakada Magyarországtól **1541**-ben, 's azóta külön fejedelmek által kezde igazgattatni, — itt már mint csupán erdélyi történetíró, noha fájdalommal, kénteleníttetem dicső Magyarország történeteitől, a' *felséges austriai házból választott magyar királyok* alatti-

aktól megszűnni, — mellyek' tudása végett magyarországi derék, és hallhatatlan történetírók munkáira utasítom érd. olvasóimat; felső, és Austria közelében lévő magyarországi részek, úgy Horváth, Tóth, és Dalmátországok történeteikre nézt, mellyek azon dicsőséges házból származott magyar királyok által igazgattak; a' mi pedig Magyarország fővárosa *Buda*, és attól függő török birtok alatt nyögő részek történeteit illeti. Kik voltak azokban főkormányzó *basák*? és mint kormányozták azokat? azon honi történetíróink még szükséges adatokkal fel nem világosították, mire nézt ezen része honi történeteinknek mind eddig homályban van. —

II. C Z I K K.

Erdélyi vajdák a' különböző hazákból választott magyar királyok alatt. 1301.—1541.

132. §.

Ezen időszakban Erdélyt a' magyar királyok *vajdák* által igazgatták, a' *vajda* nevezet még a' magyarok III-dik kijövételek alkalmával már divatban volt. Constantinus Porfirogenita a' magyar vezéreket: *Bojbobáknak*, vagy a' görög B. betűt V-nek olvasva: *Vajvodáknak* nevezi, melly szó szláv, vagy orosz nyelven *hadivezéért* teszen, — azonban ezen főhivatal Erdélyben nemcsak hadvezérletből állott, hanem polgári főkormányzók is voltak egyzersmind a' vajdák, valamint a' *rabanbánok* eltöröltetése után *székelyek grófja* czimmal is éltek, 's néha *zonuki* vagy *szolnoki ispány* nevezettel is, — mikor t. i. a' vajda hatalma Külső-Szolnokvármegyét is magába foglalván egész a' Tiszáig terjedett, — mellettek *alvajdák* is léteztek, kik kö-

zül többek nevei fordulnak elő, — ezek a' fővaidáktól függőleg kormányozták az országot azok jelen nem létében, vagy valamely akadály esetében, — a' fővaidák a' vármegyékben főispányokat, a' székelyszékekben főtiszteket nevezhettek ki, — országgyűléseket tartottak a' király parancsolatjából, peresügyekben határozatot tettek, kik elől az ügy a' király elejébe hivatott fel, — hadakat folytattak a' király rendeletéből, vagy néha ellenség sebes bérohantakor magok is felköltvén az országot, azokkal csatákba ereszkedtek, mint ezt Bátor István példája mutatja; ki Kenyérmezőn a' beütött *Alibéget* Kinisivel együtt megverte. a.) — Országgyűléseken Magyarorszában, és a' király előtti tanácsokban — a' világi zászlós urak, vagy ország bárói közül első rangot és helyet tartotta a' magyarországi nádor, másodikat az ország bírása, harmadikat a' horváth-, tót- és dalmatországi bán, negyediket az erdélyi vajda — ki érdemeiért néha horváth-, tót- és dalmatországi bánságra is emeltetett; sőt *Hunyadi János* erdélyi vajdaságból választatott Magyarország gubernátorává, *I. Zápolya János* pedig magyar királyá.

133. §.

*Erdélyi vajdák ezen időszakban voltak egybe-
függve az előbbeniekkal:*

9. LÁSZLÓ, 1300. kit némellyek *V. István* fiának tartanak; azonban hiteles adatokból bizonyosb, hogy *Opor* vagy *Apor László* volt, ki *Ottot* a' koronától Erdélyben jártában megfosztván, tömlöczbe tette, és mindaddig el nem bocsátotta, míg a' ko-

a.) Bálya nemzeti törvénykönyve: 161. és következő lapokon.

ronáról végképen le nem mondott, — de **I. Károly Robert** számára sem akarván kiadni a' magyar koronát, egyházi átok alá vettetett a' pápai követől — melyet aztán megadott **1310.** és akkor **I. Károlyhoz** tért engedelmességre.

10. TAMÁS (Szécsi) 1322. körül, kinek vádlatára **I. Károly Bazarad** havasali vajda ellen nagy haddal ment, ki egyébiránt hív volt **I. Károlyhoz**; de a' had kimente nem igen kedvező lett, mert a' királyi had megveretett, és maga a' király is alig menekhetett meg a' veszélytől. — Ugy látszik, hogy **Tamás** nem sokára lemondott vajdai hivataláról — **1350.** jelen volt **I. Lajos** alatt a' nápolyi táborozásban, 's **Konth Miklós** fővezére alatt a' **Brentánál** megverte az olaszokat.

11. II. GYULA I. Károly R. alatt fő- vagy alvajda volt, nem tudatik.

12. ANDRÁS (Opor László fia, Latzkfi András) 1342. ki **I. Károlynak**, a' fellázadt szászokat engedelmességre téríteni hadat vitt. — **1345.** pedig az Erdélybe beütött tatárokat a' székelyek segítségével megveri, *Athlámot* a' tatár vezért elfogja, és sok zsákmánnyal együtt Budára küldi a' királyhoz, — maga pedig a' székelyekkel együtt a' tatárokat éppen kis **Tatárországig** kergeti. **I. Lajos** nápolyi táborozása alkalmával ötet apuliai alkirályá tette, honnan *Johanna* és *Tárenti Lajos* hadai által haza szoríttatván **1350.** — ismét erdélyi vajdává tétetett, — majd **I. Lajos** által *Kázmér* lengyel király segítségére küldetett a' tatárok ellen, kiket megvervén *Keystut* vezéroket elfogta, és **I. Lajosnak** küldötte.

13. ISTVÁN Opor László fia. 1347. **I. Lajos. 1350.** nápolyi táborozásakor szicíliai kormányozóvá tette, — azután apuliai alkirályá 's egyszerűs mind horváthországi bánsággal is megajándékozta, 's a' **Dráva** és **Száva** mellett több kastélyokkal.

14. HÉDERVÁRI KONTH MIKLÓS 1351. Olaszországban I. Lajos alatt magát vitézül viselte a' nápolyi várak elfoglalásában, azután magyarországi nádorrá lett, h. m. 1367. utána ismét *András* (Apor) volt erdélyi vajda, meddig? nem tudni.

15. II-ik MIKLÓS, ki I. Lajos alatt az oláhországi hadban elesett, *alvajda*.

16. DÉNES, (Marczal) — I. Lajos alatt 1360. 1402. székelyek grófja volt, alvajda lehetett, egyéb tetteit homály borítja. —

17. CSÁKI ISTVÁN, 1372. tájatt, I. Lajos alatt.

18. III. MIKLÓS, I. Lajos alatt.

19. SZOLNOKI LÁSZLÓ, 1384. I. Mária királyné alatt, *szolnoki ispány*.

20. SZÁSZ, I. Mária alatt, alvajda.

21. IMRE, I. Mária alatt.

22. DE'SŐ, I. Mária alatt.

23. LATZKFI ISTVÁN, — 1390. Zsigmond király ellen pártoskodott, minek következtében 1395. a' Körös-Udvarhelyt tartott országgyűlésen hová nagy haddal ment — megöletett, 's teste a' terem ablakán katonái közé levettetett, mit látván azok, lecsillapodtak 's szétoszlottak, — a' nikapolyi csata után behívta a' törököt Magyarországra a' Szeremségre, a' Dráva és Száva közti vidékekre, — ő volt első indítója a' Zsigmond elleni pártoknak, — 's ő hívta bé II., vagy Kis Károlyt apuliai királyt az országba, 's azután is annak fiát mindenképpen igyekezett Zsigmond ellen trónra emelni. — Az erdélyiek vajdájok halála után 1595. Zsigmond October 5-dikéről kibocsátott felszólítására visszatértek a' király hűségére. —

24. JÁNOS (Szántói Latzk) Zsigmond alatt.

25. JAKAB (Goroszlói Latzk) Zsigmond alatt, mind kettő Latzkfi István után, kettőre bizatván nagyobb bátorság okáért a' vajdai hivatal.

26. BALK, kiről nevén kívül egyebet nem tudni, Zsigmond alatt.

27. DRÁG, Zsigmond alatt.

28. FRANK, Zsigmond alatt.

29. STIBOR, 1409. vágyvidéki hatalmas főúr, lengyel eredetű, fia menyegzőjét egész évig gazdagon tartotta fel, annyira, hogy legtelhetlenebb vendégei is megunták, — a' köznépet huza vonással terhelte, és kegyetlenül bánt vele, — udvari bolondja emlékére a' Vág mellett *Beczko* vagy *Bolondvárát* építette. —

30. LOSONTZI ISTVÁN, 1415. oláhországi vajdát *Dánt* — Zsigmond parancsára megtámadja, de megveretvén maga is elesik, hada is tetemesen megveretik. *Bonfin* (Dec. III. Lib. III.) szerint ezen csatában, egy a' holt testek közt, meg nem halhatott fő végorájára papot, és utolsó készüléket kívánt magának, 's úgy adta ki lelkét.

31. HENRITI TAMÁSI JÁNOS, Zsigmond alatt.

32. MARTZAL, Zsigmond alatt.

33. NÁDASI MIHÁLY, Zsigmond alatt.

34. CSÁKI LÁSZLÓ, 1435. Erdélyben elfojtotta a' *Kis Antal* által indított paraszt hadat, — ugyan az időben elszorta egy *Márton* nevű által indított porhadat *Szamosközben*.

35. MATHISI, kiről egyéb nem tudatik.

36. CSÁKI MIKLÓS, Zsigmond alatt.

37. KUSALYI JAKS JÁNOS, Zsigmond alatt.

38. LOSONTZI DÉSÖ, Albert király, és Erzsébeth özvegy királyné idejökben.

39. KANI'SAI ISTVÁN, ugyan az időben.

40. HUNYADI JÁNOS, kinek tetteit fennebb V. vagy *Lengyel László*, 's VI. *László* királyok alatt elészámláltuk, — itt csak azt jegyezzük meg, hogy egyszersmind *beszterczei gróf is volt* és *magyarországi főkormányzó*, — mellyről 1452. lemondott ugyan; de a' czím nála tovább is megmagyartott, — 1453. pedig minden magyarországi hadak főparancsnokává tétetett VI. *László király* ál-

tal, legdicsőbb koszoruja hallhatatlan tetteinek *Belgrád felmentése* **II. Mahumed ostroma alól**, — melly viadalban a' szerfeletti munkától hideglázba esvén, *Zemlinbe* vitette magát, hol az ég számára megért lelkét kiadta. — **III. Kalixtus** r. pápa ezen győzedel emlékére Urszineváltozása innepét **Augustus 6-kára** tette által, — kőbe faragott képe fegyveresen pántzéloson; de megcsonkítatva több helyeken; láttatik a' k. fejevári nagy székes egyházban.

41. KUSALYI JAKS MIHÁLY, **V. László** alatt, alvajda.

42. PELSOTZI BUBEK IMRE, **V. László** alatt.

43. IKTÁRI BETHLEN DOMOKOS, Hunyadi János gubernátor alatt.

44. PETROVICS PÉTER, Hunyadi János gubernátor alatt, *alvajda*.

45. BELLUSI IMRE, kit Bonfin 1448-ra *Pelusinak* ír a' Rigómezei csatában, Hunyadi János alatt elesett.

46. UJLAKI MIKLÓS, elébb mákovi és tóthor-szági bán, Hunyadi János dicső tetteinek követője; de irigye is. — Társul adatott az országtól Hunyadi János mellé az erdélyi vajdaság folytatására, mig a' nagy hős egyebütt viaskodott az ellenségek ellen, — néha részt vett Ujlaki Hunyadi fényes diadalában is, és nagy dicsérettel vitézkedett mellette; — de annak halála után Czillei Ulrikkal a' Hunyadi ház megbuktatására kezét fogott, — nevezetesen ő eszközölte egyik a' Hunyadi László megöletését. **I. Mátyás király ellen is** azon pártosok közt volt, kik **III. Fridriket** Neustadthban magyar királyá koronázták, kinek miután a' király bosniai királyságot ígért, hűségére visszatért **1459**. — Egy volt Ujlaki azon válogatott követek közül, kik **III. Fridrik**től a' magyar koronát **60,000** aranyokban kiváltván, hazahozták. —

47. SZILÁGYI MIHÁLY (Horogszegi) Mátyás király édes anyja testvére, nevezetessé lett Belgrád várának II. Mahumed elleni erős védelmezése által, — melyet *Hunyadi László*, és több vitéz főemberekkel együtt *Hunyadi János* megérkezéig nagy elszántsággal oltalmazott 1456. ő eszközölte leginkább a' *Mátyás* királyá választását, — ki mellé 5. évekre gubernátorrá választatott volt; de azon hivataltól nem sokára a' Mátyás magánuralkodási elve által feloldoztatott; nem csak, sőt a' beszercei grófságra kineveztetése alkalmával az ottani szász lakókon elkövetett véres kegyetlensége, 's a' királlyal egyet nem értése miatt Világosvárra elzáratott; honnan mindazáltal, szakátsa által indított tüzi láрма alkalmával módot nyert kiszabadulni, 's Mátyásnak hálátlanságát szemére lobbantá izenetében; ki neki csakugyan majd megkegyelmezett, és vele kibékült, — 's majd Magyarország alrészrei főparancsnokává tette, mi közben egy csatában a' töröktől elfogatva *Bozázinnál* 1464. — Konstanczinápolyba vitetett, és ott lefejeztetett, — Hunyadi László testét ő hozatta Gyula-Fejérvárra Hunyadi János teste mellé.

48. DENGELGI PONGRÁCZ JÁNOS. 1461. az Erdélyben dült *Alibéget* Temesvárnál beérven megverte, és a' székelyekkel együtt a' Dunáig üzte. *Mátyás királyt* követte Oláhországba, a' *Blád* — felette kegyetlen vajda elleni hadra; mellyen *Bládot* elfogván, Budára viteté a' király, és 10. évi fogsága után haza bocsátván, visszatette vajdaságába, *Pongrácz vajda* m. h. 1476.

49. SZENTGYÖRGYI JÁNOS gróf (Bozini és Szentgyörgyi), kit Mátyás király III. Fridrik pártjáról az erdélyi vajdaság neki ajánlata által vont maga részére — 1466. Erdélyben *Veres Benedek* alatt az adózó nép a' sűrű adózás sulya miatt feltámadván, a' lázzadóktól királyá téteték aka-

rátja ellen is — de csak hamar Erdélybe érkezvén Mátyás király, neki kérelmére, és önkéntes hódolattára megengedett; de helyébe *erdélyi vajdává* öcsét *Szentgyörgyi Zsigmondot* tette, és monyorókereki *Elderbakh Bertholdot* osztott hatalommal, és a' tordai országgyűlésen a' pártosokat megbüntette — kik közt nevezetesek voltak *Geréb Péter*, *'Suki Mihály*, *Csericsh János*, mert Veres Benedek Lengyelországba szaladott.

50. *Szentgyörgyi Zsigmond*, János testvére, kit Mátyás battyával együtt **III. Fridrik pártjáról** vont el, jutalmul az erdélyi vajdaságot nyerte báttya után; de hogy bejött volna nem látszik nyoma. —

51. *Elderbakh Berthold* (monyorókereki) **1467.** Zsigmond vajda társa, az *Erdődi* fényes család' vagy *Bakács Erdődiek'* törzsök atya követte *Mátyás királyt* Moldovai István vajda elleni hadra, mellyen a' Moldvabányai véres harcz alkalmával vitézül oltalmazta a' királyt, és az oláhok közül **7000.** vágni le ő segített leginkább, visszajövéen a' király *Brassóba*, ott a' pártosokat maga elejébe idézte, és rájuk törvényt szolgáltatott, *Kólo'svárt* pedig kivégeztette azokat, holott is paraszt áruhában ezuttal kémlelődött, és a' városbíró huzavona gyakorlataért megbüntette, — *Berthold* erdélyi vajdaságát letévén — követte Mátyást az *ausztriai hadra* is, hol Neustadtba diadali menettel nyomult be a' király előtt, — ő volt egyik követ az ország részéről **II. Ulászló** király elfogadására, mikor az országba bejött, kinek hűségében késő venségeig megmaradt. —

52. **LÁBATLAN LÁSZLÓ**, **I. Mátyás** király alatt, egyszersmind székelyek ispánya, és kapitánya volt.

53. **ROZGONYI SEBESTYÉN**, egyszersmind székelyek' ispánya **I. Mátyás** király alatt, ki *Giskrát* Sárospataknál megverte — 's több csatákban tüntette ki vitézi és vezéri erényét. —

54. CSUPOR MIKLÓS, (Monoszlói) 1468. I. Mátyás király alatt — követte a' királyt csehországi hadára, mellyen magát jelesen kitüntette több ízben, a' király ötet *magyar diomedesnek* nevezte el, 's **1471.** a' *kutnai* országgyűlésre küldötte követül, hol is a' király mellett heves beszédet tartott; de mindamellett is *Ulászló* választatott cseh királyá — azután *Kázmért* lengyel királyt Magyarországból haza kergeté, — midőn pedig *Nagy Mihálynál* az országban dúló husszitákkal csatázna, egy ágyúból kilőtt kő által megöletett **1473.** —

55. BÁTORI JÁNOS — I. Mátyás alatt, és

56. BÁTORI MIKLÓS, ugyan I. Mátyás alatt. Spondanus irata szerint egyesülve István moldvai vajdával a' törököket megverték, 's **36** zászlókat nyertek, — a' zsákmányból ajándékot küldöttek a' *királynak* és *pápának*.

57. BÁTORI ISTVÁN, a' Várnánál elesett országbíró *Bátori István* fia, **1468. I.** Mátyás király által tétetett vajdává — ki a' csehországi hadban több érdem koszorukat nyert, ugy a' hussziták elleni csatákban is Magyarországon — **1470. Oct. 3-kán** pedig *Kinisi Pállal* és *Jaksival* együtt *Alibéget* a' Kenyérmezőn megverte 's **30,000.** vágván le a' törökök közül, a' többit az országból kiűzte — a' csatautáni estvét a' mezőn tölték holdvilágnál, hol a' győzelmes had tánczba elegyedve örvendett, *Kinisi* pedig két honya alá, két kezébe, és fogai közé is egy egy holt törököt fogva jár a' hies *Kinisi tánczat*, — kísérte Mátyást az austriai hadra — 's Neustadtba diadali menetet tart a' király előtt, gazdag fegyver készületben, és egyéb dísz jelekkel ékeskedve — jelen volt Mátyás király mellett végöráján **1490.** 's testét Székesfejervárra lekísérte **II. Ulászló** koronázásakor ragyogó drága köves öltözetben a' királyi pálczát vitte a' király előtt, — 's miután udvari főmesterré té-

teték a' királytól, melly hivatalában az új király koronázási pompáját erdélyi főrend ifjakból — 3000. parduczos lovagokkal és 3000. székelyekkel ékesíté — azután *ország főhadivezerévé* nevezteték ki, mikor is 40,000 főből álló sereggel, *Kinisi Pállal* régi hadi barátjával együtt a' *Maximilián* által elfoglalt magyarországi várakat olly sebességgel, mint elfoglaltattak volt visszavette — hadi dicsőségben Hunyadi Jánoshoz legközelebb emelkedék, h. m. 1493. temettetett *Nyir-Bátorban*, ez idők alatt *vizaknai Geréb Péter* volt vajda 1478.

58. MAGYAR BALÁZS, I. Mátyás alatt, jelen volt a' *cseh és hussziták elleni hadban*.

59. SÁRMASÁGI ANTAL, 1486. körül Bátorin hon nem léte alatt, *helytartó*.

60. VÁRADGYAI FERENCZ, együtt voltak vajdák I. Mátyás király alatt.

61. LOSONCZI LÁSZLÓ (Leleszi), I. Mátyás király alatt, jelen volt Mátyás király alatt *Bécs osztrómban* — egyszersmind volt *szolnoki ispány* és székelyek ispánya is, — *vele együtt volt vajda*.

62. DRÁGFI BERTALAN, kik alatt *Alibég* ujra beütött Erdélybe; de a' hirtelen egybegyűjtött székelyekkel, a' *két vajda* ötet erősen megveré, 's 8 napi zsákmányát is visszanyeré 1494. — Következő 1495. pedig a' két vajdaközti egyenetlenség miatt belzavarok ütven ki magokat Erdélyben II. *Ulászló* személyesen bejőve, és az egyenetlenséget úgy csillapítá le, hogy *Losonczt* maga főudvari mesterévé tette; *Drágfit* pedig vajdai tisztében meghagyta, — azután *Drágfival* és *Kinisivel*, ki erdélyi útjában a' királyt kísérte már guttaütött lévén, 's midőn a' király által vitézségeért dicsértetnék, szólni nem tudván, kardjával vagdalt mindenfelé jelentvén honáért és királyáért élni halni készségét, — *Bulgáriába* beütven 15. napokig dulata, és raboltata — *Drágfi* azután magyarországi

minden hadak fővezérévé tétetett a' királytól, ki őt Erdélyben *Csicsó* várával is megajándékozta 1496.

63. SZENTGYÖRGYI PÉTER (*szentgyörgyi és bazini gróf*) udvari főmester, *székelyek ispánya, és szolnoki gróf is egyszersmind* — **II. Ulászló** alatt, jelen volt 1504. a' rákosmezei országgyűlésen, mellyben több főrendekkel együtt ellene mondott *Morva, Szilezia és Lusátziának* a' magyar koronától elszakasztatásának, mellyeket **I. Mátyás** király kapcsolt volt ahoz — 's azon határozatot, hogy soha többé más nemzetbeli ne választassék magyar királlyá, ő is elfogadta. *Ezen vajda idejében* a' székelyek *Lajos herczeg* születésekor nem akarván megadni a' királyfi születésekor általuk adatni szokott *ökör-adót*, mivel az előtti időkben a' királyoknak fiai már régtől fogva nem születvén, attól elszoktak volt — midőn a' királyi biztosok erőszakkal vennék el ökreiket, ők fegyvert fogván azokat elkergették, sőt némelleyeket meg is öltek — miokért a' király **Tomori Pált** küldé a' lázzadók lecsillapítására, kit a' székelyek csakhamar megverének; újra tehát megerősített sereggel **Tomori** ellenök jöven **M. Vásárhelyenél** őket megverte, és leültette, 's a' király számára járandó ökröket Budára felhajtatta, 1508. pedig **Ráduly** oláhországi vajda **II. Ulászlóhoz** hajolván, *szentgyörgyi vajda* által fényes kísérettel felkisértetett *Budára* Erdélyen által, kitől *Al-Diód* várával ajándékoztatott meg.

64. UJLAKI LÖRINCZ, Ujlaki Miklós *bosniai* alkirály fia, *szeremi és bosniai alkirály, temesi bán*, **I. Mátyás** kedves embere — kinél Budán **Ulászlót** még akkor cseh királyt egy királyi vendégség alkalmával, olly drága, és fényes magyar öltözetben fogadá, mint fővendég mester, hogy a' csehek és lengyelek bámulatát magára voná. *Mátyás halála* után fiát **Korvin Jánost** akará királlyá választatni; de sikertlen — **II. Ulászló** ellen pártos-

kodván, végre hadra került a' dolog, de a' főren-
 dek közbevetésére a' király neki megbocsáta, 's méltó-
 ságát visszaadta, 's *erdélyi vajdává tette*; 1518.
Várdai Ferenczel együtt a' budai országgyűlésen
 II. Lajos király által király tanácsossává nevezte-
 tett ki, lemondván gyenge egészsége miatt vajdai li-
 vataláról. *Szolimán* alatt szeremségi tartománya el-
 pusztítatott, öregsége, és betegsége miatt m. h. 1522.
 örökösök nélkül — kinek temérdek örökségeit *Zá-
 polya János* követele magának; de ebben neki *Szal-
 kán László* esztergomi érsek, és *Bátori István*
 a' nádor, ellene szegülének, kik is azokat korona-
 jószágaivá akarák tenni, — innen ezen főemberek
 közti gyűlölség, és egyenetlenség, melly ellen Ver-
 bőczy a' *rákosmezei gyűlésen* 1525. olly hevesen
 kikelt, az Ujlaki minden jók még is a' *hatvani or-
 szággyűlésen Zápolyának* íteltetének.

65. *Dengelegi PONGRÁCZ JÁNOS, II. Ulászló*
alatt.

66. ZÁPOLYA JÁNOS, Zápolya István nádor
 fia, II. Ulászló, és II. Lajos alatt, — az első a-
 latt megverte Temesvárnál a' Losonczy Istvánt os-
 tromló *kurucokat* Dó'sa György vezérok alatt —
 és *Dó'sát* pártos társaival együtt kínosan végezteté
 ki, megöleté *Dó'sa Gergelyt is* György öccsét,
 1514. elszélesztette azokat Kolozsvárnál is a' felső
 szénutcza feletti lankás oldalon — a' mohácsi csata
 vészre 40,000. erdélyieket vezetett, és Szegedig már
 el is érkezett volt; de mielőtt tovább mehetne, a' sze-
 rencsétlen ütközet megesett, — azután *magyar ki-
 rály* l. főlebb.

67. LASCZY JERONIM, lengyelhoni főember, szi-
 radi palatin, kit I. János király Lengyelországból
 követségbe küldött *Szolimánhoz*, hogy őtet a' ma-
 gyar trónra segítné, ő alatta volt vajda.

68. PERÉNYI PÉTER, egyszersmind korona
 őr, és székelyek ispánya I. János alatt, 1526 —

már a' következő évben I. Ferdinándhoz hajlott, 's a' koronát is átaladta, mellyel I. Ferdinánd is magyar királyá koronáztatott.

69. *Szunyogszégi MÁJLÁTH ISTVÁN* és vele

70. *BALASSA IMRE*, — 1539. kik 1540. I.

János király ellen pártot ütven, és I. Ferdinándhoz hajolván, a' király maga jött be azon évben Erdélybe, és Tordára országgyűlést hirdetvén, ott Balassa kegyelmet kért és nyert; *Májláth* pedig Fogarasba zárkozáék be — kinek ott ostromoltatására I. János legottan sereget küldé, — még is csak az ő halála után pártola Izabella és a' kis királyfi pártjára.

IV. IDŐSZAK.

ERDÉLY TÖRTÉNETEI A' NEMZETI FEJEDELMEK
ALATT. 1541—1699-ig.

134. §.

II. ZÁPOLYA JÁNOS ZSIGMOND I. erdélyi fej-
delem, özvegy királynő Izabella, mint édes anyja
gyámnoksága alatt. 1541—1559-ig. — azután
egyedül 1559—1571-ig. — mindketten koronás
fők, mirenézt holtig királyi czimmel éltek, kiknek a'
Perényi Péter által titkos úton Szolimán kezére ját-
szott és általa még I. Zápolya János királynak a-
jándékozott magyar korona is kezekben volt, — míg
II. János felnevekednék, Izabella kezében volt az
ország kormányja, kincstári felügyelő *Martinuzzi*
György (György barát) nagy-váradi püspök, (kit
I. János király Tóthországban az Utissenich sze-
gény sorsu családból vett volt fel maga mellé, az-
után nagy-váradi püspökségre emelt, és a' királyfi
egyik gyámnokává nevezett ki halálakor) és *Pe-*
trovics Péter a' királynő rokona, és temesi vártiszt,
a' királyfi küldölgokra ügyelő gyámnok a segedel-
mökkel, — az új királyi udvar, kincstári költségek,
és katonaság sok változatokat hozának be a' hon-
fiak közé, a' régi kiváltságok elmellőzésével, — a'
hajdoni dicső királyok alatt a' magyar nemesek, a'
három u. m. fő, lófő, és gyalog rendekre osztott
székely nemzet adót nem fizettek, — a' szászság
maga kiváltságával élt; de ennek meg kelle változ-
ni, a' tordai országgyűlésen 1545. az határozta-
ték, hogy az ország terheit mindenik nemzet egy-

aránt hordozza, — az adó kapuszám szerint fizet-
tetni határoztatott, — a' székely középrend adózás
alá esett, a' földes urak magok tartoztak jobbágyaik-
tól az adót felszedni, 's a' királyi tárházba beszo-
láztatni. Ezen, és több ilyenmü ujítások sokféle
sérelmeket okozának a' nép közt, az erdélyi fejde-
lemség három helytartók által igazgattaték ugyan:
Petrovics Péter a' *Bánatot* kormányzá. *Szőcs Lén-*
nárt a' *kassai* kerületet. *Martinuzi György* Er-
délyt; de ezen utolsó majd olly nagy befolyást tu-
da magának az ország közkormányára nézt kivívni,
hogy tulajdonképpen ő *egyedül láttatott uralkodni*,
— ugyan ez időben az erdélyi három u. m. ma-
gyar, székely, és szász nemzetek **1542. 1544. és**
1545. egymás közös védelmére, régi szabadságaik
oltalmára innepélyesen egyesülének, és az ugy ne-
vezett *uniot* alapíták.

135. §.

Ezen tetemes változatokból eredett közsérelmek,
és nyugtalanságok közt sokak elméji az austriai
uralkodó házra függének enyhítés végett. — Senki
nem tudá ezen körülményt jobban mint *Marti-*
nuzi, ki egyébaránt is változékony eszü, és aka-
ratu; 's majd a' királyné által is, kit, mint pénz-
tári felügyelő, csaknem örökös pénz szükében sa-
nyargata, számadásra szorittatva; nem csak hogy
számadással nem másnak, hanem majd csak a' fel-
serdült királyfinak tartozónak állitá magát; de sőt
abban fáradozott titkon, hogy Erdélyt **I. Ferdinánd**
magyar király kezére általszállitná, 's módját is ezen
vállalat kivihetésének felfedezte, észrevévén ezt az
uralkodó vágyu, szemes, és mindig gyanakodó ki-
rálynő, két ízben is folyamoda Szolimánhoz segé-
dért ellene; de *Martinuzi* szokott álutakon mindig
megtudá békéltetni a' királynét maga részére. —

Ezen viszonyok közt *Májláth István* vajda is ismét **I. Ferdinánd**hoz pártola a' királynétől, — kinek pártosságát *Izabella Szolimánnak* feljelentvén, **Szolimán** a' moldvai oláh vajdának, és az Erdélybe küldött török vezérnek kemény parancsot adott, hogy *Májláthnak* vagy fejét, vagy ötet fogva **Konstanczinápolyba** küldjék, — kik is **Fogarásban** ötet ostrom alá vévén, szép szín alatt a' várból kicsalták, és fogva a' szultánhoz küldötték **Konstanczinápolyba**, hol **10.** évi rabsága után meghalt. — Azonban a' *György barát* eszközletére beérkezék Erdélybe **I. Ferdinánd** hadivezére *J. Kásztáldó Baptista* **6000.** néppel, — **1551.** — **Martinuzi** kénszerité a' királynét, hogy Erdélyt, és a' magyar koronát **I. Ferdinándnak** adná által — az általadás, és lemondás meg is történt **Kolozsvárt** az országgyűlés előtt illy kötmények alatt, hogy **II. János Zsigmond** Erdély helyett örökségül kapja Sziléziában az opoli és ratibori herczegségeket, és feleségül *Johánnát* **I. Ferdinánd** leányát. *Izabellának* pedig **100,000** aranyak fizetessenek ki. Sirás és zokogások közt adá által *Izabella* a' kolozsvári nagy templomban a' koronát, — 's busongva fiával együtt útnak indult **1551.** Jul. **18-kán**, megizenvén **Nádasdi Tamás**, és **Bátori András** által **I. Ferdinándnak**, hogy *György barát* álnokságától óvakodnék. — **Kassáig** ment azon évben, honnan *Luboviczki* nevű lengyelt, és házi orvosát *Blándráta* *Györgyöt* az aranyak egy részéért küldé **I. Ferdinándhoz**, **1552.** pedig **Juniusban** **Lengyelországba**, 's onnan **1553.** az általadott herczegségekre megérkezett, de azokat rossz állapotban találván, néhány hónap múlva haza ment **Lengyelországba** édes anyjához *Bona Szforczia* királynőhöz, honnan nem sokára **Petrovics Pétert** **II. Szolimánhoz** küldé, és erdélyből kiutasítását, 's nyomorult álladalmát néki feladá. —

136. §.

Az alatt lássuk, mik történtek Erdélyben: **I. Ferdinánd Martinuzit** jutalmul esztergomi érsekségre emelé, és erdélyi főkormányzóvá tette, kevéssel azután *bibornokká* választatását eszközölé, — de ő, változékony jelleméhez képest nemcsak **I. Ferdinánd** kegyét akará megtartani; hanem a' mellett a' török szultánét sem akará elveszteni; mi néki végvesztét hozá, — mert midőn *Kásztáldal* együtt — a' fennebbi történetek hírére Erdély felé tolakodó nagy török táborral küszködnének, — *Temesvárt* az ostrom alól felszabadították, és *Lippát* is megvették volna, *Martinuzi Valmenes* török béget *Kásztáld* akarátja ellen szabadon bocsátá; *Kásztáld*, ki *Martinuzi* uradalmát egyébaránt is nem szívelheté, — őtet mint ártalmas szándéku, pártos embert, — **I. Ferdinánd** is nem ellenzván, éjjel *Alvinczen Ferrarius* olasz szolgája, és társai által megölette **1551. Dec. 17-kén**, teste két hónapnál tovább hevert temetetlen, az emberi változatok' tanujára, *Martinuzi* helyébe *Bátori András* téteték erdélyi vajdává **I. Ferdinánd** által, ki nem sokára lemondván hivataláról, helyette *Dobó István*, és *Kendi Ferencz* neveztetének ki, — kik alatt alvajda volt *Bánk Pál* **1552.**

137. §.

Azonban megérkezék az erdélyiekhez a' hatalmas *szultán Szolimán* fenyegető parancsolatja **1556.** hogy *Izabellát*, ha országostól együtt elveszni nem akarnak töstént, *fiával* együtt visszahozzák, — az erdélyiek ezen megijedvén a' *M. vásárhelyi országgyűlésről* kétfelé indítanak követeket. **I. Ferdinándhoz**, hogy vagy elegendő segédelmet küldene, vagy ellenkező esetben őket hűtek alól oldozná

fel. — *Izabellához*, kik ötet az ország nevében hazahivnák, — azalatt *Szolimán parancsára*, a' moldvai, és oláhországi vajdák nagy haddal, és Petrovics Péter az erdélyi seregekkel a' királyné után menvén Lengyelországba, innepélyesen hazahozák, és kolozsvárra beszállíták 1556. Oct. 22-kén, ezen tetteért a' szultánnak Izabella 10,000. arany ajándékot küldé, melly azután rendes évi adóvá vált. — I. Ferdinánd vezérei a' dolgot meg nem akadályozhaták, *Petrovics* egyik vajdát *Kendi Ferenczet* a' királyné pártjára hódítá, — *Dabó Istvánt* pedig Szamosujvárban ostrom alá fogta. *Kásztáldot* pedig hópénz nem adatása miatt katonái elhagyván, — Erdélyből kiment, és így Erdély egészen a' királynéhoz hajla. Azonban I. Ferdinánd, és Izabella közt a' hadakozás egész Izabella haláláig tartá — 1559-ig, — változó szerencsével. — Magyarország egész Kassáig Izabella hatalmába jöve vissza. *Lippát*, és *Temesvárt* a' hallhatatlan bajnok *Losontzi István* vitéz ellent állása, és eleste után a' török elfoglalta. *Székesfejérvárt*, *Tatát*, *Veszprémet*, st. hasonlólag annyira, hogy I. Ferdinánd birtoka Magyarországhban csak nem az austriai szélekre szorulna, 's majd 1562. csak ugy engedteték béke I. Ferdinándnak Szolimán által, hogy évenként 30,000 aranyokat küldene Konstantinápolyba.

138. §.

Izabellának további élete is nyugtalan volt, — mindig gyanakodó a' főrendek aránt, — *Nizowszki Szaniszló* tanácsát követvén, a' legjobb honfiak hasznos tanácsát is néha balra magyarázá, — különösen némelyek azon sürgetését, hogy a' már 17. éves kivályfit férfiasabban, és hadi dolgokban is nevelné, és gyakorolná, álnok kelepczének véle fia

vesztére, — egyéb gyanui is járulván ehhez *Bebék Ferenczet, Kendi Ferenczet, és Kendi Antalt* Gyulafejervárt 1558. Sept. 1-sőén éjjel Balassa Menyhárd, és Perusits Gáspár által megölette, a' következő országgyűlésen menté magát, és tettét helyeseltetni kíváná; de ezáltal az országnagyokat felettébb elidegenité magától. Ez időtől fogva kezd napról napra hervadni Izabella, — az ország kormányát már egyedül fiának akará általadni, évéget **II. Szolimán** tudtával alkudozásba ereszkedék **I. Ferdinándal**; de mielőtt az bevégeztethetnék 1559. Sept. 15-kén 53-dik évében m. h. nemes tulajdonokkal birt Izabella — uralkodó szellemű; de gyanakodó, — mit tán a' balesetek szültek benne, — serény eszü, vigyázó, okos, előrelátó, — azonban nemének hiányaitól nem ment: *Brutus és Bethlen Farkas* kedvezőleg írnak róla. — *Forgács Ferencz* ellenkezőleg, — alatta állott fel Brassóban a' legelső *papiros malom* Erdélyben, 1556. — ugyanott az első *közkönyvtár* Hontér segedelmével, 's első *posztógyár*, ugyan 1556. a' koloszvári országgyűlésen a' papi jóságok világiasítottak, és a' dézmának $\frac{3}{4}$ része a' fejedelmi udvar szükségére rendeltettek, miben a' szász nemzet nem egyezett meg, 1557. Jun. 1-sőjén Tordán végeztetett, hogy minden azt a' vallást kövesse, mellyet inkább akar.—

139. §.

Izabella halála után **II. János Zsigmond** kezd egyedül uralkodni, ki az Izabella által kezdett béke alkudozást *Maximiliánnal* folytatta ugyan, de a' *magyar, horváth, és dalmátországi királyi* czimről, mint koronázott fő lemondani nem akarván, azt be nem végezhetette, mire nézt mindkét részeről 1561. a' hadak megindultak, — *Balassa Menyhárt, és Batori Miklós* vezetésén a' Maximiliani

hadakat, — a' **II. János**ét pedig *Bátori István*, és *Németi Ferencz* — ezek noha Hadadvárát megvették, de majd *Balassától* megverettek; de **II. János** a' töröktől nyert segítséggel *Balassát* nem csak visszanyomá, hanem a' honi támadást is elfojtani időt nyert, — a' székely *közrend* ugyan is az **1545**-ki országgyűlési végzet következésébe sokféle terheltetés, és adózás alá vonatván, többszöri panaszaira is könyebülést nem nyervén, végre **1562. Székely Antal, Valkai Miklós, és Forró János** vezérletek alatt, — *Balassától* is pártütésre ösztönöztetvén, fegyvert fogának; de *Bátori Istvántól* megverettek; és **Tordán** többen közülök méltó büntetéseket elvették, — de ez őket le nem csilapítá, sőt inkább azon évben pálfalvi *Nagy György* vezérlete alatt **40,000.** gyűlének öszve fegyveresen, szabadságokat követelendők, — a' király *Majláth Gábort, és Radák Lászlót* küldé ellenök, kik őket *Vajánál* megvervén, **Segesvárt** az országgyűlésen többek halállal büntetettek, — sokan orokat, füleket vesztették, a' követelt szabadságtól megfosztattak, sőt többen közülek földesuri hatalom alá jobbagyi állapotra adattak, — 's támadásuk emlékére *Udvarhelynél* két várak, — u. m. *székely támad,* és *székely bánnya* építtettek. — Jövendőre nézt pedig ezen derék nemzet nyugtalanságának, és többszöri támadásának alapja megvettetett, — ugyanezen évben **I. Ferdinánd** és **Szolimán** közt **8.** évekig tartandó fegyvernynyugvás kötötték, melybe **II. János** is befoglaltatott, — békéje még is rövid ideig tartá, — mivel **I. Ferdinánd** **1564.** meghalván, fia **II. Maximilián** római német császár, cseh, 's magyarországi király, az atya által kötött békét kívánta ugyan fenntartani; de még is *Balassa* a' **II. János** birtokait megtámadta, 's ősszel a' hegyalyi szőlőket eldulta, mi miatt **II. János, és II. Maximilián** közt a' háboru kiüte, — mellynek alkal-

mával **II. János** vezérei *Bátori István, és Neme-
ti Ferencz Szathmárt,* és *Nagybányát* megvették,
maga a' király is megjelenvén táboránál egész *Kas-
sáig* mindent elfoglalt, — azonban **II. Maximilián**
is fegyvert fogván *Svendi Lázár* fővezére által
nemcsak elvesztett birtokait visszafoglalta, — hanem
Tokajt, Szerencset, és *Szathmárt is* elvette **II.**
Jánostól.

140. §.

Ezen állapotjában **II. János** kétfelé küldé kö-
veteket, *Békés Gáspárt Szolimánhoz* **II. Maximi-
lián** ellen panaszkodni, a' béke megrontásáért. — **II.**
Maximiliánhoz pedig *Bátori Istvánt* békülés végett,
arra ajánlkozván, hogy ha Maximilián őtet pártol-
landja, elálland *Szolimántól,* s a' császárt nemcsak
fejének ismerendi, hanem vele a' török ellen is ha-
dat vinni kész leend, — kikötvén, hogy a' miket a'
Tiszán innen német segítséggel elfoglaland, azok
övéi legyenek, — véghez is megyen vala ezen bé-
ke; de azonban, *Békés Gáspár* követségéből ha-
zaérkezvén, azon hírt hozá, hogy a' Szultán **II. Já-
nos** ügyét hathatósan felfogván **II. Maximiliánnak**
hadat izent, — miokért **II. János** az elébbenieknél
súlyosb béke pontokat terjesztett **II. Maximilián**
elejébe *Bátori* által, min a' császár megneheztel-
vén, *Bátorit fogságba tette,* oda *Kendi Sándort*
is, kit *Bátori* kiszabadítása végett küldött **II. János**
a' császárhoz. — Halván követeivel történt e' méltat-
lanságot, nagy haddal ment Magyarországra, Has-
szan török basa segítségével *Erdődöt* 40. napi os-
trom után megvette, és már *Svendi* ellen sietett,
kivel midőn már szemközt állana, megérkezének a'
Szolimán, és **II. Maximilián** követei, azon je-
lentéssel, hogy a' fegyvernyugvás Maximilián ré-
szére a' szultántól megadatott olly feltétel mellett,

hogy a' mit **II. Jánostól** elfoglalt, adja vissza, 's *Erdélyt ne bántsa*, mire a' hadak széteszlának; de *Svendi* a' török eltávoztát használván Nagy Bányát, és *Jenöt* elfoglalja, 's egyéb erőszakokat követ el, melyeket **II. János Szolimánnak** feladni el nem mulata, — de *Mximilián is* feladá **II. Jánost Szolimánnak** a' fenemlitett egyezkedést, magán levelei elküldése mellett felfedezvén, és őtet a' szultán pártolására méltatlannak nyilvánítván, a' szultán közlé ezeket **II. Jánossal** maga mentése véget; de a' helyett, hogy hosszas mentséggel élne **II. János** megírta a' szultánnak, miszerint sulyosb lévén az ellene tett vád, mintsem követség útján elenyésztethetnék, azért ártatlansága tanusítása véget személyesen kívánna mentől elébb a' szultán elejébe járulni. — Ezen elszántságát méltányolván a' szultán tudatá **II. Jánossal**, miszerint jellemen nem kívánná hozzá menetét, hanem közelebbi tavasszal Magyarországra jövend, 's akkor személyesen mentheti magát.

141. §.

1566. Junius 27-kén **II. János** erdélyi főrendek fényes kíséretében a' Magyarországra feljött szultán előtt *Zemlinnél megjelenék*; 's nemcsak megengesztelése azt, hanem egyéb fényes ajándékok mellett Szolnoktól fogva fel Debreczenig az egész vidéket is magának nyéré, azon biztatással, hogy rövid időn Budát is Magyarországgal együtt a' szultán **II. János** kezébe fogja bocsátni, — mi mindazáltal nem telyesülhetett, mert az ősz szultán temérdek erejével *Sziget vára* alá mene, melyet a' hallhatatlan emlékű gróf *Zrinyi Miklós* védelmeze, holott midőn látná, hogy **27. napi** vérárasztó ostromok mellett is *Sziget várát* meg nem veheti, mérgében éjjel a' maga sátrában meghalt, kinek halá-

lát a' fővezér eltűnik, másnap az egész török hadat új ostromra kergette; és már a' várat is felgyújtván Sziget vára végromlásához közelgete, mit látván *Zrinyi Miklós* maga mellett lévő vitézeivel együtt a' már nyakokra égő várból kirohánván, mintegy második *Leonidas*, miután több halálos sebeket vett, lelkét teremőjének általadta. Erdélyben pedig ezen viszonyok közt a' vallás is nagy változást szenvedte, — a' *Lutheri hitvallást*, mely már 1520. 21. II. *Lajos* alatt a' Németország-ból kereskedők által lehozott könyvek által meggyökerezett, az egész szász nemzet bevette 1545-ig. — A' *Kalvin* szerinti hittudományt is *Kálmáncsehi Márton* és *Mélius Péter* tanítók elterjesztvén Enyeden az 1564. törvényesen bevéteztet, — 's majd 1566. az unitaria vallás is terjedni kezdvén *Blándrata György* és *Dávid Ferencz* által törvényesen bevéteztet 1568. a' tordai és m. vásárhelyi országgyűléseken, — ismét 1571. maga II. *János* is azon vallást követvén, — és így a' 4. bevett vallások a' *három nemzet együletébe felvették*, — azonban a' Szolimán halála után a' béke alkudozások mind folyának *Spirában* II. *Maximiliánnal Békés Gáspár* követ által, — 's végre 1571. ezekben egyezének meg.

1. II. *János* letévén a' királyi czimet, fejedelmi czimmal elégedjék meg, Magyarországból birjon 4. vármegyét: *Máramarost, Bihart, Krasznát*, és *Közép-Szolnokot*.

2. A' császár II. *Jánost* oltalmazza a' török ellen, ki által ha Erdélyből kiszoríttának, a' helyett kapja az opuliai és ratibori herczegségeket.

3. A' császár unokái közül egy adattassék neki nőül, — azonban mielőtt *Békés* leérkeznek a' béke pontjaival, II. *János* 31. éves korában meghalt 1571. *Martius* 14-kén, *Martius* 17-kén temettetett el *Gyulafejérvárrt*, 's magával mind a'

Zápolya nagy nemzedéket, mind a' királyi czimet, melyet le nem tett sirba vitte, — gyenge testalkatásu, sovány, veres szakállu, beteges, 's e' miatt komor kedvűnek írja Bethlen Farkas II. Jánost, egyébaránt a' tudományokat kedvelte, a' szép fegyverekben gyönyörködött, sőt hadi erényét is nyilvánította noha Izabella által többnyire maga szobájában hadi, és kormányi dolgoktól elvonulva neveltetett. —

142. §.

BÁTORI ISTVÁN (Somlyai) II. erdélyi fejdelem 1571.—1576. — A' Bátori jeles nemzedék a' Guthkelediektől veszi eredetét, kiknek vitéz őse Sváborgszágból származott Magyarországra Péter király alatt, ezen nemzedék Somlyai ágából jött le *Bátori István*, kiről itten szólunk. — II. János halála után legottan követeket küldének az ország Rendjei mind II. Szélim szultánhoz, mind II. Maximilián császárhoz, — a' szultán a' II. Jánosnak adott hitlevél tartalma szerint legottan megengedé a' szabad fejdelem választást. Maximilián császár pedig a' spirai egyezésre figyelmezteté a' Rendeket, — míg ezek így történtek, addig főkormányzóvá tétett *Bátori Kristóf*, István testvére a' zavarok megelőzésére nézt — 1571. pedig Gyulaféjérvárt országgyűlés tartatván, közakarattal kikiáltatott fejdelemmé *Bátori István*, addig n. váradí vártiszt, és biharvármegyei főispány; de ki a' spirai egyezés erejénél fogva csak erdélyi vajdának, és Magyarország Erdélyhez kapcsolt részei helytartójának nevezé magát, — 's II. Maximiliánnak is letev a' vajdai esküt, — 's a' szultántól is nemsokára megérkezének az *Atname* vagy fejdelmi igtató levél, — bot, és kaftány a' függelem czimerei, de *Békés Gáspár*, ki magának foglalni

törekedék a' fejedelmi méltóságot, ezen tervét mind két császár előtt kivívni akará, — mi kitudódván, **II. János** minden kincseivel és önfiaival együtt **Fogarasba** zárkozáék, hol **Bánfi György** által ostrom alá vétetvén **1573.** maga éjjel egy hordóba zárkozva elszökött **II. Maximiliánhoz**, egyéb kincsei elfoglaltattak, — majd nagy haddal **1575-be** jöve **Erdélybe**, és az **austriai házhoz** azelőtt letett hiteknél fogva, hű székelekkel együtt, — **Bátorival Radnóth** és **Kerelő-Szentpál** közt megharczola; de nagy veszteséggel, — mert megveretvén az országból kiűzetett, a' kolozsvári országgyűlés pedig mind ötöt, mind követőjét fő- és jószágvesztésre ítélte, 's az elfogattakán teljesített is az ítélet, — azalatt **Valois Henrik** lengyel király, **IX. Károly** francia király haláláról értesítetvén, ki neki testvér bátya volt, titkon oda hagyá **Lengyelországot**; a' lengyelek tehát **I. Maximilián** császár elmellőzésével, **Blándráta György** hatás ajánlatára **Bátori Istvánt** választák királyokká **1576.** ki elfogadván azon méltóságot, azon évi **Januarius 28-án** a' medgyesi országgyűlésen a' rendektől elbúcsuzott, és fényes kísérettel a' lengyel trónus elfoglalására indult, — megtartván magának a' főfelügyeletet **Erdélyre** nézt. —

143. §.

BÁTORI KRISTÓF, (Somlyai) III. erdélyi fejedelem, 1576—1581. — testvér-bátya **Bátori István** fejedelemnek, 's alatta n. váradi kapitány, fejdelemmé választatott öccse ajánlatára a' medgyesi országgyűlésen olly kikötéssel, hogy **Bátori István** tanácsával folytassa a' fejedelemséget, — béke szerető, szelid, és az időhöz képest mivel, 's külföldön is látott, hallott fejedelem volt, — alatta egyéb had nem adta elő magát, minthogy **Péter moldvai**

vajdát, ki székeből elűzetett volt, a' szultán parancsára visszahelyhezette. 1578.—1580. pedig öcsének a' lengyel királynak az oroszok elleni háborura jeles erdélyi hadat küldött segítségül, kik által annak az oroszok elleni diadalmát elősegítette. — Hogy a' r. katholika vallásu ifjuság nevelését előmozdítná, a' jesuitákat **Lelész János** főnökjök alatt befogadta, 's **Kolozsmonostoron** nekik **Bátori István** adománylevelénél fogva lakhelyet engedett. — Ugyan **Bátori István** alapítá **Kolozsvártt** a' *Seminariumot* is, 1583. — Nője **Bocskai Erzsébeth** halála után — ez eránti bánattya — 's egyébaránt is beteges léte miatt elgyengültét érezvén 1581. a' kolozsvári országgyűlésen fiát a' 9. éves **Zsigmondot** fejdelemmé választatta maga helyébe a' szultán helybehagyásával, **Rudolf** császár ellentmondása nélkül, 's nem sokára meghalt 1582. Majus 27-én. Élt még ekkor **Bátori István** lengyel király, ki testvéréről unokájának gyámnokává **Gétzi Jánost** rendelte, és az erdélyi kormány dolgát mindenképen felügyelte, az új kalendáriumot bevétette, és a' szász nemzet törvényszabályait megerősítette. 1586. —

144. §.

BÁTORI ZSIGMOND (Somlyai) IV. erdélyi fejdelem 1581.—1599. — Minthogy atya halálakor csak 9. éves volt, **Kendi Sándor**, 's **Sombori László** és **Kovácsotzki Farkas** neveztettek ki melléje igazgatókul, kik mivel egymásközt a' kormányzásban megegyezni nem tudtak az ország nagy kárára, a' lengyel király egyedül **Gétzit** tette helyettök **Zsigmond** gyámnokává és erdélyi kormányzóvá, mig **Gétzi** élt, dicséretesen kormányzá az országot, — 's nem is volt egyéb kedvetlen körülmény befolyással a' közjóra mint **Bátori István**, dicső emlékezetü lengyel király halála 1586. ki

Erdélyt nagy bölcseséggel ügyelte és igazgatta. Felejthetetlen királya volt ő a' lengyeleknek is, kit mind két császár becsült és szeretett, — ő előzé meg az álnok *Márkházi Pál* áskálódását a' török udvar előtt, ki hogy erdélyi fejdelemmé lehessen, roppant adót ígért volt a' szultánnak, de az ő befolyása elnyomta az áruló szándékát. — Meghalván pedig *Gétzi 1588. Zsigmond* egyedül, és igen önkényileg kezde uralkodni. — *Bátori Boldizsár* Zsigmond atya testvérének *Andrásnak fia* csak nem elhatárhozó befolyással volt a' fejdelemre nézve, ezen befolyás néha czivakodást szült a' két atyafi közt, melyet súlyosított még *Boldizsár* hatalmaskodása, ki a' vele ellenkező *Gyulai Pált* megölette, *Gálfi Jánost* pedig Huszton tömlöczbe tétette. — *Kiütvén 1593. Rudolf császár és III. Murád* közt a' háboru, a' nagy vezér *Szinán basa* Zsigmondot is felszólítá a' háboruban részt venni, és *Rudolf* ellen segédet küldeni, — Zsigmond szinből tett ugyan készüléteket, de valósággal a' háborutól vonakodott; sőt *Carili Alfonz* jesuita által *Rudolfal* a' töröktől elpártolás aránt egyezkedet. — *1594.* pedig Győr várának török kézre kerülté után nyilván kijelenté szándékát a' gyula-fejérvári, tordai, 's ismét gyula-fejérvári három izbeli országgyűléseken, — a' rendek nagyobb része ellene szegülvén szándékának, a' fejdelem némelly biztatók unszolására és ingerlésére felbosszankodva, Gyula-fejérvárról, hol az országnagyok egy része gyűlést tartá, a' többi nemesség pedig a' székelységgel együtt fegyverben Tordán álla, — futva mintegy Kővárba vonula, és oda zárkozék bé, — az alatt az egész országgyűlés általköltözvén Kolozsvárra Augustusban, — hová miután a' rendektől Kővárból visszahivatott volna, megjelent, — és Augustus 29-én vasárnap délelőtti isteni tisztelet ideje alatt *Kendi Sándort, Kendi Gábort, Ifju Jánost,*

Bátori Boldizsárt, Kovácsocski Farkast, Kendi Ferenczet, Bornemisza Jánost, Szentegyedi Litterátí Gergelyt ország tanácsosait szállásán elfogató, és közülök *Kendi Sandort, és Gábort, Ifju Jánossal* másnap Kolozsvártt, — *Bátori Boldizsárt, és Kovácsocski Farkast* Szamosujvárt, — a' többit Gyaluban kivégezteté, — egyszersmind hatalmas sürgetésére a' jesuitákat is, kik 1588. a' medgyesi országgyűlésen, jobbára az elősoroltak eszközletére kitiltattak volt az országból, azon országgyűlésen bevéteté. —

145. §.

Ezen gyászszos tett után Bocskai Istvánt Prágába küldvén Rudolf császárhoz, vele békét köte oly feltétek alatt, hogy Zsigmond örökös fejedelme légyen Erdélynek, és Magyarország részeinek ura, r. szentbirodalombeli gróf, arany gyapjas vitéz, *fenséges* czímmel, nőt magának a' császári házból nyerjen, férfi maradék nélkül pedig Rudolfra vagy maradékira száljon fejedelmi birtoka, miszerint feleségül adatván neki *Mária Krisztierna* styriai Károly herczeg. — Rudolf atya testvérének leánya, miután az fényes kísérettel lehozatott, Zsigmond vele egybekelt 1595. a' lakodalom után mindjárt erdélyi hadaival, és 25,000 székelyekkel, kiknek régi szabadságokat visszaigérte, Oláhországba indult a' törökre, hol *Mihály vajdával* együtt mintegy 70,000-nyi táborral Szinán basával megharczolván azt annyira megverte, hogy roppant sergéből kevesen maradtak életben, — *Szinán basát* pedig saját törökjei ezen veszélyért megfogván, vasba verék, 's Konstánczinápolyba küldötték hol megsinoroztatott, — *Tergovistet, Bukurestet* és *Gyurgyőöt* a' Duna mellett megvette, a' *moldvai és oláhországi vajdák hozzá hódolának*, — honnan ezen

országok neveit is fejedelmi czímei közé igtatá. — Ezen győzedelemnek azonban nem sokáig örülhete, mert **1596. III. Mahumed** roppant haddal jöve ellene, min annyira megijedett, hogy csak nem erővel Rudolf császárnak ajánlá az erdélyi fejdelemséget, azonban a' székelyeknek ígért szabadság is nem adatván meg, azok újra fegyverhez nyulának; de megveretvén ismét mint **II. János** alatt példáson büntettetének a' pártosok, és jobbagyi sorsra aláztának, — illy viszonyok közt mind szeretetre méltó fejdelemasszonyát, mind országát ide hagyván felmene *Prágába* Rudolf császárhoz szándéka aránt egyezkedni.

146. §.

Rudolf császár bámulva hallá **Zsigmondot** a' fejdelemség elhagyásáról, *bibornoki méltóságról*, nőjétöli vépképpen megválásról beszélni, — igyekezett őtet letanácsolni részint már ismeretes hadigyőzelmei elhírhedése, — részint hozzáhajlott szövetségesei tekintetéből, — azonban meghallván **Zsigmond** hogy **III. Mahumed** már Magyarországon táboroz 's Erdély felé törekszik **1596.** Martiusban haza jött, és seregeit *Mátyás főherczeggel* egyesítvén ketten Egerhez közel a' Keresztes mezőn vele megvívának; de megveretének, azonban Mahumed is magát megverettnek vélvén, visszatért Belgrád felé, — állatlátván ezen veszte által **Zsigmond** a' fejdelemség megtarthatása nehézségét **1597.** elején Kővárban hagyván nőjét másodszor is *Prágába ment a' császárhoz* egyezkedni a' fejdelemség elhagyása felett, 's *tervét* most végre is hajtá azon feltétek alatt, hogy a' r. pápától bibornoki méltóságot eszközölne néki a' császár, *Opulia és Ratiboria* herczegségeket birná, és **50,000.** tallérokat vonna évenként a' császártól, — visszajöven a' hazába, csak hamar

megbáná tettét, — de már későn! mirenézt nagy zokogások, és könnyhullatások közt a' rendektől Gyulafejervárt 1598. Apr. 8-kán elbucsuzván, miután a' fejedelmi tárházban tetemes károkat tett, és nőjét Styriába hálátlanul édes anyyához haza utasította, kiment Erdélyből *Opuliába és Ratiboriába.* —

147. §.

Rudolf császár Erdély általvételére *Maximiliánt* austriai főherceget küldé, ki midőn bejövetelével késnek, azalatt *Bátori Zsigmond* meguntván az opuliai és ratibori herczegségeket, vadászat színe alatt onnan elillant, és egyenesen Erdélybe jött, késő éjjel Aug. 15-kén, 1598. hol nőjét, ki még itthon mulata, történetből éppen azon szálláson találta, hol megszálla, — kivel legóttan kibékült, és következő napokon egész erejét arra fordítá, hogy az országgal is kibékülhessen; — Tordán tehát országgyűlést tart, hol az ország neki hódolatát ismét leteszi és a' királyi biztosokat őrizet alá teszi, — kiket Zsigmond szabadon bocsátott, — és *Bocskai Istvánt*, kath. püspök *Náprádi Demeterrel* Prágába küldötte a' császárhoz engesztelés véget; de mig ezek oda járnak, addig megváltoztatja szándékát; Bátori Boldi'sár testvér öccsét *András bibornokat*, és *vármii püspököt* Lengyelországból magához hívja, és a' megyesi országgyűlésen Mart. 29-kén 1599. fejdelemmé választatja, maga pedig Lengyelországba *Zamorszkyhoz* a' sógorához megyen; Rudolf pedig ezen neheztelvén kassai hadnagyának *Básta Györgynek*, és havasalföldi *Mihály vajdának*, ki Zsigmond gyermeki változó elméjét látva, visszajötekor hozzá nem hajlott; hanem Rudolf császár hűségében maradt, — meghagyja, hogy *Bátori Andrást* Erdélyből szép móddal

kimozdítának a) ezt akará bizonyos önnézetből *Süveg Albert* szebeni főbíró is, ki a' vajdát erre fel is szólítja. b)

148. §.

BÁTORI ANDRÁS (*Somlyai*) *bíbornok V. E. fejdelem 1599. Mart. 29-től Oct. 8-áig.*

Beigtattatván Bátori András a' fejdelemségbe a' megyesi országgyűlésen, 's mind maga, mind az ország részéről, a' kölcsönös eskü letétetvén, az ország kormányát legottan általvette, kormányzási foglalkozási mellett, Bethlen Farkas szerint latin versek, — sír emlékiratok készítésével gyönyörködteté elméjét, — inkább tudományok gyakorlatára lévén neveltetve, mint országos ügyek folytatására, nagy bátya Bátori István lengyel király által, — mindkét császárt akará maga aránt megengesztelni mindjárt uralkodása kezdetében, — a' törököt ugyancsak színből; de Rudolf császárt valóban jóakarójává törekedett tenni, erre unszoltatván mind a' pápa követte, mind önnön jó hajlama által, — 's midőn ezen tervével foglalkoznék, hír terjede az országban Szeptember végén azon évben, miszerint *Mihály oláországi vajda* Brassónál beütött — a' székelység egy részét (kik miután Zsigmond alatt havasalföldén győzedelmesen harczoltak, hazatértekkor szabadságoktól újra megfosztattak) magához hódította, és azokkal együtt *Szeben* felé törekedék, — mihelyt értesíteték ezen hír bizonyossága felől a' fejdelem, legottan tudakoztatá követei által szándékát; de a' vajda álnok tettetéssel elhítni akará a' fejdelemmel, miszerint ő a' Zsigmond fejdelemmel kötött frigyet

a) Volf. Bethlen Hist. Trans.

b) Bolla Hist. Transsilv. aevi recent.

megujitni szándékoznék, mirenézt éppen nem ártalmas czélból jött volna be, 's hogy szavainak hitelt adjon a' szent *evangyéliumra* is megesküvék; azonban Mihály vajda czélja az volt, hogy a' fejedelmet véletlen Gyulafejérvárt meglepje, és elnyomja.

149. §.

Legottan tehát a' fejdelem hirtelen összegyűjtött hadaival Szeben felé siet, hol *Schellenberg-nél* találkozik a' vajdával, kivel 1599. Oct. 8-án *Székely Móses, Borbély György, és Tahi István* fővezérségek alatt megütközik, és az erdélyi hadak seregének sokkal többsége mellett is győzedelmeskedtek volna a' vajdán, de a' fejdelem megijedvén a' harcztól, és annak bizonytalan kimentétől, mintegy 300-ad magával jóidején elébb állott, és *Udvarhely felé* vevén útját, Csikon keresztül az ojtózi szorosson Lengyelország felé kimenni igyekezett, — midőn pedig Csikban *Szent Domokoson* mulatna azon székelyek közt, kik a' Bátoriak ellenségi voltak — *Ördög Balás* félre vevén a' harangot, a' felzudult nép a' fejedelmet üzőbe vette, és szolgálival együtt a' *Pásztorbükk* nevű havason megölték Nov. 3-kán, — kinek testét a' vajda később Gyulafejérvárt eltemettette, — mi miatt a' r. pápa a' csikiakat egyházi átok, és 100. évi bűjtölés alá vetette. a)

150. §.

MIHÁLY oláhországi vajda, erdélyi erőhatalmas foglalo 1599. Oct. 8-tól 1600. Sept. 18-ig.

Mihály vajda győzedelmes hadait diadali me-

a) Bors János kronikája Bátori András alatt.

nettel vivén be Gyulafejérvárra, — ott azon szín alatt, hogy *Rudolf császár* számára foglalta el Erdélyt 1599. Nov. 20-kán az erdélyi rendekkel a' császár részére a' hódolati esküt letétetvé, — ő maga pedig a' történt dolgokat a' császárnak feljelentvén, az erdélyi fejedelemségbeni megerősítését kérte, de meg nem nyerte, hanem ő *felségétől erdélyországi helytartó czímmel élni* tőle nem tagadtatott meg, azonban nézetei már felette magosra emelkedének, jártatá elméjét Magyarország elfoglalásán is, — úgy Oláh- és Moldvaországok meghódításán, és a' hajdoni *dacziai* birodalom felállításán, errenézt Moldvába *Jeremias vajda* ellen nagy haddal ment, de a' lengyelek miatt, kik Jeremiást pártolák, kevésre mehetett, — Erdélyt azonban annyira elnyomta, hogy azt éppen kénye szerint *inkább sajátjává* akarta tenni, mint a' *császár tartományává*, — nem tekintvén az erdélyi népek jogait, és törvényeit zsarnok módra foglalt, dúlt, kegyetlenkedett. — Papoknak, szűzeknek, csecsszopóknak sem kedveztek vad csapatai. Gyulafejérvárt a' hajdani főemberek, vajdák, és fejedelmek sirjait felverték, szóval szörnyű és szenvedhetetlen zsarnokságot követett el az országban; 's midőn ezért az országnagyok által intetnék, „*hogyan lenne tekintettel a' lakosok privilegyiumaira*“ akkor a' miveletlen vajda kardját csattogtatva ezt felelé: *Ti erdélyiek jól meg nézzétek, ez az én privilegyiumom*; a' hozzá állott székelyek szabadságát azonban megadta.

151. §.

Nem szenvedhetvén tovább az erdélyiek Mihály vajda erőszakát, *Zsigmondot* akarák behozni kiűzésére, 's el is küldék *Székely Mosest* Lengyelországba utánna, 's egyszersmind lengyel segítségért, — azalatt *Csáki István* itthon a' nemességet,

és hű székelyeket egybegyűjté Torda mellett a' *Keresztes mezőre*, hijába kíváná őket elaltatni Mihály vajda kegyelme ajánlataival — azok napról napra szaporodának, sőt, már előre *Bástát* is Kassáról segedelmökre, a' vajda mint *önkényű bitorló* ellen meghíván, ő maga is megérkezék 6000. jól fegyverkezett németekkel, kikkel együtt *Miriszlónál* a' vajda nagyobb hadával megütközvén, — részszerint az erdélyiek végső elszántsággali viaskodások, részint pedig a' *Básta vitézeinek*, sebes golyó zápora által a' vajdát megverék 1600. Sept. 18-kán, és mindenütt nyomon üzve Töröcsváránál az országból hanyathomlok kiűzék. Oct. 25-kén *Léczfalván* országgyűlést tartván, a' pártos székelyek szabadságát újra elvevék, 's határzák, hogy a' *miriszlói csatatéren emlékszobor építtessék*, és a' csata napja évenként innepeltessék. — Követeket küldének egy-szersmind *Rudolf császárhoz* tudatás véget, miként kíváná a' megszabadított Erdélyt továbbra kormányoztatni. —

152. §.

Mig pedig a' léczfalvi országgyűlésről küldett követek oda járnának, azalatt a' megérkezett lengyel és török követek meghozák az erdélyieknek mindkét udvar azon akaratját, hogy *Zsigmond* a' fejdelemségbe helyreállíttassék, összehívatnak tehát az országrendjei Kolozsvárra 1601. — hol Febr. 4-kén *Zsigmond* már *harmadikban* fejdelemmé választaték — 's a' török szultántól 15,000. arany évi adó mellett ujjanon megerősíteték, *Básta* pedig nem lévén ereje ezen fordulatnak ellentállni, boszorkodva Magyarországra kiment. *Zsigmond* pedig *Moldáva felől* bejövén *tavasz elején* a' fejdelemsegbe beigtattaték, — mindezekről *Rudolf császár* Mihály vajda által, ki *Prágába* a' császárhoz kegyelemért es-

dekleni felment volt, 's azt nyert is, — értesítettvén, a' császár legottan *ötet* és *Bástát* Erdélybe küldé *Zsigmond* kiverésére, kikkel török, és tatár segítségével *Szekely Móses* és *Borbély György* vezérségek alatt *Zsigmond* 1601. Aug. 3-kán *Gorosz-lónál* megütköztvén, megveretett, 's a' *radnai* szorosan az országból kifutott. — Ekkor a' boszus *Básta*, és *Mihály vajda* kegyetlenségöknek szabad árt engedének az erdélyiek ellen. — *Rácz György* a' vajda vezére féktelen csapatjai a' *Básta* katonáival vetélkedve a' dúlásban, mindent rontának, fosztának, és ölének. *Kolozsvárról* 34,000. f. hadi díjt csikorának, *Tordát* felégeték, és lakósít levágák, úgy *Enyedet*, és *Gyulaféjérvárt* is, hol a' fejdelmek sirboltjait, templomokat, felverének, kirablának, és a' mit 1599. a' vajda katonái épen hagytak, elpusztíták, 's annyi veszélyt hozának a' föld-népére, hogy azokat itten elősorolni lehetetlen, — azonban *Básta*, és *Mihály vajda* nem sokáig lehetének együtt barátságban, mivel a' vajda némi felsőbbséget követele magának *Básta* felett, — 's titkon jogát tartá az erdélyi fejdelemséghez, *Bástát* pedig csak a' császár szolgájának nézé, sőt iratik, hogy *erdélyi fejdelemségre juthatására* nézt a' török szultánnal is értekeződött alattomban; mirenézt *ötet* *Básta keresztesmezei* sátorában megölette, azzal mentvén magát a' császár előtt, hogy „nem megöletni, hanem csak elfogatni akarta legyen,” és így *Básta* egyedül marada Erdély igazgatójává.

153. §.

Halván ezeket *Zsigmond*, — *Dévát* még *Borbély György*, *Fogarast* pedig *Szekely Móses* az ő hűségében tartván, ismét bejött *Brassóba*, és már negyedszer, *Segesvárt*, *Meggyest* meghódítá, 's már *Kolozsvárt* vevé ostrom alá, — kinek érkezendő

török tatár segítsége előtt *Básta* Erdély széleire vonula — elhajtván az országból minden igavonó baromokat, annyira hogy azok nélkülében a' lakósok kétkerekű taligát valának kénytelenek magok kezekkel huzni, mit *Básta szekerének neveztek*; de *Zsigmond* általlátván ezen bejötéből eredendő újabb romlását a' hazának, — ismét, és most végképpen kiment az országból. 1602. 's a' császártól ajánlott évi 50,000. aranyokért Csehországba vonula, a' neki lakásul rendelt *lobkovitzi* és *hasenburgi* uradalmakba, hol — őrizet alatt nyugtalan életét bevégzé 1613. 32 éveskorában. — *Básta* az alatt visszajöve az ország beljébe, és azt újabban is nyomorítani nem szűnt meg, mivel katonáit hó pénzel nem fizetheté, — mi okból az erdélyiek *Szekely Móses* alatt ellene nagy felkelést indítának, és vele Gyulafejevárvár alatt megvívának, hol *Szekely Móses Bástát* egy hegyes törrel úgy elővette volt, hogy ha mások meg ne mentseék, megölte volna, a.) de meggyőzetének, és azon évben az erdélyiektől *Rudolf* császár részére a' *hűségi esküt* elfogadá; de katonái a' dúlástól még sem tudák magokat megóvni, hópénzök szűke miatt, — honnan már annyira juta a' földnépe, hogy a' rendkívüli éhség miatt taláztatott olly szerencsétlen is, ki emberhussal enyhítette halálhozó éhségét, b.) — *Szekely Móses* pedig, — 's több főrendek, kik közt Bethlen Gábor is, a' *temesvári basához* futának ki az országból, — miből ujjáltozás erede a' házára nézt.

154. §.

Szekely Móses (siménfalvi, udvarhelyszéki,

a.) Kemény János kéziratában.

b.) Volfg. Bethlen Hist. Transsilv.

szabad székelyfi) VI. erdélyi fejdelem 1603. Maj. 7-kétől, Jul. 22-ig. — Székely Móses illy viszonyok közt megnyervén a' török szultán kedvét, azáltal nem csak mind két nemen örökös erdélyi fejdelemnek nevezteték ki, és erősítették meg; hanem az országnak is pusztulása okáért, 10. évekre az adó elengedtetett, és *Bektes basa* behozatalára, és béigtatására melléje rendeltetett, kivel, és a' mellette lévő honfiakkal 1603. hidegtélben Erdély felé indula, 's Fejérvárt Maj. 7-ikén megvén, a' földnépétől fejdelemmé kikiáltatott, — azután megvevé *Kolozsvárt*, honnan az alatta hadakozó boszús nép a' jésuitákat, mint a' Básta alatti romlások vélt okait számszerint 13. kiüzi, 's egész Erdélyt, Szebenen, és Segesváron kívül, a' nemeséggel együtt meghódoltatá nem sokára, végre midőn *Brassó* ostromára menne, *Ráduly* havasalföldi vajda által, — kit Básta szőlített fel segédjére, mint Rudolf császárhoz hajoltat. — *Apáczánál* Jul. 22-én éjjel nagy veszedelemmel megvereték, 's maga is a' harczon némellyek szerint *Katona Mihály* siménfalvi jobbágya, mások szerint *Pana* nevű görögtől megöleték, feje Brassóba vitetvén, sokáig volt nézet tárgya az emberi viszonyoknak példájául. — Elhullának itt Erdély fő, és alrendű népeinek jobb része: az elhullottakat a' brassóiak az országút mellett eltemeték, ezen verset függesztvén halmokra:

Quos genuit cives hic Transsilvania claudit

Heu parvo tumulo quanta ruina jacet!

Ezen vész után Básta ismét bejőve Magyarországról hová Székely Móses elől vonult volt, — már most boszujának nem tett semmi határt, *Kolozsvárt* 70,000. *Brassót* 80,000. *Beszterczét* 60,000 f. bünteté. *Déván* országgyűlést tartá Sept. 5-dikén, hol többeket, kik a' támadásban részt vettek, halállal bünteté. — Illy körülmények közt az

erdélyiek védelem végett *Bocskai István*hoz folyamodának Magyarországon. — c.)

155. §.

BOCSKAI ISTVÁN (*Kis-Máriai*) **VII. E. fejedelem 1605—1606.** *Bocskai István N. Várad*i várnagy, Zsigmond fejedelem idejében, az oláhországi háboruban kitüntetett hadi erénye, és több követségekbeni jártossága által magát érdemesített főember, több meglegedetlen honfiak, 's azok közt *Bethlen Gábor* által felszólították, hogy török segéddel állitná helyre Erdély függetlenségét, és békéjét; de *Bocskai István* nem akarván ezen nehézdologban avatkozni, levelében *Bethlen Gábort* ösztönözé ezen terv' kivitelére, — melly szándékjok, a' *Lippánál Rákoczy Lajos*, és *Duval Henrik* császári vezérek által megveretett, törökök zsákmányai közt a' *Bethlen Gábor* mentéjében találtatott levelekből kitudódván. *Bocskait* *Barbiano* császári fővezér Magyarországon *Kassára* idézé ön mentségére, ki nem jelenvén meg, várait haddal támadtata meg *Barbiano*, — ekkor *Bocskai* is fegyverre kelvén, a' magyarországi hajduságot legottan maga részére hódítá, a' német seregeket *Diószeg és Almosd* közt 1604. Oct. 14-kén szétverte, *Kassát Básta* ellen elfoglalta, és ezt *Pozsonyig* felszorította, *Rhédei Ferencz*, és *Homonnai Bálint* vezérségek alatt egész Felső Magyarországot, sőt a' *Dunán* tuli vidékek egy részét is elfoglalta, hozzáálla Magyarország fő, és alrendü nemesseinek jobb része, ország birája *Bátori István*, *Ilyésházi István*, *Turzó Kristóf*, *Turzó Szaniszló*, eszerént 1605. Apr. 27-én a' rendek

c.) Volf. *Bethlen Hist. Trans. Felmer. Tappeltin. Haner.*
Hist. Trans. I. *Benkő Trans. Huszti ó és új Dácia.*

által *Szerencsen* Bocskai magyarországi fejdelemmé választaték, — onnan bejövén Erdélybe, miután dersi *Petki János Sz. Keresztturnál* a' székeket *Bocskai* részére hódította, — 's a' szász nemzet is neki pártjára állt, azon évben a' meggyesi országgyűlésen fejdelemmé választaték Sept. 14-én. Kimenvén innen Magyarországra azon évi Octoberben; *I. Akhmet szultán* parancsára Nov. 11. *Budán* a' nagy vezér *Mehemet* koronát tett fejére, és magyar királynak köszöntette; de *Bocskai István* a' koronát ugyan el, a' királyi nevezetet pedig nem fogadta el, azonban folytatták vezérei a' hadat felső Magyarországon — győzedelmet víva ki a' fejdelem részére; sőt *Austriára és Styriára* is kicsápnának, *Rudolf* császár azért sajnálva a' keresztény honfi véromlását *Mátyás herczeg* által 1606 Jun. 23. Bécsben békét kötött *Bocskai Istvánnal*, mellyben *Bocskai István* Erdély örökös fejdelmének, és Magyarország részei urának elismertetett, — melly részek tették *Szathmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa* vármegyéket, és *Zemplénnek* egy részét *Közép-Szolnok, Bihar, Kraszna, Maramaros* vármegyéket, és *Kövárvidéket*, mint azokat *Zsigmond* is birta, úgy hogy *Bocskai István* magvaszakadtával a' magyar koronára mindezek visszaszáljanak, a' *protestáns vallásnak* szabad gyakorlat engedtetett — a' r. cath. vallás megszorítása nélkül, melly záraték azonban 1608. a' pozsonyi országgyűlés 1. cikkjében kihagyatott, — az ország törvényei, és szabadságai megerősítettek; ezen jeles békekötés után nem soká élt a' derék fejdelem, mivel némmelleyek szerint vízkorságban, mások szerint korlátnoka *Kátai Mihály* által méreggel megétetve m. h. Dec. 29. 1606. Kassán 55. éves korában, — kinek testőrei *Kátai Mihályt* a' fejdelem szállása előtt ízról izre felkontzolták. — Teste Erdélybe hozatott be *Gyulafejérvárra*, — a' fejdelmek temet-

kező helyére, — véghagyományában meghagyta az Erdélyieknek hogy fejdelemmé mindig magyarországi főembert válasszanak, maga helyébe pedig *Homonnai Bálintot* ajánlotta, — azon korona melyet a' szultán küldött neki hajdan a' *szerviai és bozniai korona volt*, melyet II. Mátyás a' Homonnai Bálint gyermekei gyámnokától elnyervén, Bécsbe vitetett **1610. Bocskai nője** Hagymási Katta volt elébb *Várkocz Miklósné*.

156. §.

RÁKOCZI ZSIGMOND (felső-vadászi) VIII. E. fejdelem 1607 — 1608. Bocskai István alatt, míg a' fejdelem Magyarországon táborozza, erdélyi kormányzó volt, annak halála után *Homonnai Bálint*, számos fegyveres néppel kíséré a' holttestet be Erdélybe a' véget, *egyfelől* hogy a' fejdelem teste temetését innepélyesítne jelenlétével — *másfelől* pedig hogy magának a' választásra pártot szerezne — *másfelől Bátor* *Gábor* is minden úton iparkodott fejdelemmé választatni 's talált is pártolókat *Bethlen Gáborban* és *Imrefi Jánosban*; de az erdélyi rendek, hogy szabad választási jogokat épségben tartanak, késedelem nélkül országgyűlést tartanak **Kolozsvárt 1607. Febr. 7-én** hol *Rákocz Zsigmondot* fejdelemmé választák, könyezve mentegeté magát a' már öregségre hajlott köszvényes lábu *Rákocz*; de a' rendek unszoltára felvállalá a' fejdelemséget, és feleskették, letévén magok részéről is a' hódulatot — *Bethlen Gábort* pedig ki *Bátor* *Gábort* pártolá és ajánlá, fogságba tettek; de kit a' fejdelem nemsokára kiszabadított, — *Homonnai Bálintot* is egyébaránt vejét rávette, hogy *Husztot* és *Kővárt*, melyeket már hír nélkül elfoglalt volt visszaadná, és visszatérne Magyarországra — *Rákocz Zsigmond* pedig mindkét császártól meg-

erősítették a' fejedelemségben, vevén észre azonban hogy *Bátori Gábor* ellene pártokat szerez, és őtet a' magyarországi nyugtalan hajdukkal kiküszöbölni igyekezék a' fejedelemségből, — egyébaránt is beteges, és köszvényes lábu lévén **1608.** a' fejedelemségről lemondott, és azt *Bátori Gábornak*, egy évi és öt hónapi uralkodása után az ország meg-egyeztetésével általadta, — tőle béke fejébe kapván *Sáros* és *Szádvár* helységeket Magyarországon, hol felső *vadászi kastélyában* megholt **1608. Dec. 5-kén 64** éves korában — nője *Telegdi Borbárától* három fiakat hagyván: *György*-et, *Zsigmond*-ot, és *Pált*.

157. §.

BÁTORI GÁBOR (somlyai) IX. E. fejedelem 1608—1613. Lemondván a' fejedelemségről *Rákoczy Zsigmond*, már most hosszas vágyódása után *Homonna Bálint* elmellőztetésével — **1608. Mart. 3-kán** fejedelemnek megválasztaték — ki fényes tisztében a' török szultán által meg is erősített nemsokára. Kegyetlenségre, bujaságra, feslettségre, és bosszura hajló indulata csak hamar kitünteté magát, — miért az ország jobb része tőle elidegenedett, sőt mivel némelly honfiak nőjét feslettségre csábította, voltak kik életére is törekedtek, — többek közt hasonló okból ellene esküdtek *Kendi István*, és *Kornis Gáspár*, kiket azonban a' fejedelem, miután terveket kitudta, megöletett — *Szebent* megostromlá és megvévén, ott **1610. Dec. 23-kán** országgyűlést tartá, mellyen a' várost *hűtelenség bűnén marasztotta*, több birtokaitól megfosztotta, 's roppant *bündi*-t csikart fel a' tanácsn, azután a' férfiakat belőle kiüzte, az asszonynéppel pedig szabad bánást engedett durva katonáinak, mit azért tettek lenni mondott, mivel a' *Szebeniek* nagy bátytát *Bátori Andrást* be nem fogadták volt *Mihály*

vajda ellen. Brassót is megbüntette hasonló okért — 's már Oláhországot is megbüntetendő benyomult nagy hadával *Ráduly* vajda ellen, kit megvert ugyan, készületlen találván; de az majd lengyel segítséggel a' fejedelmet visszaüzte; sőt a' Brassóiakkal ösz-szeszövetkezvén Erdélybe is becsapott, és azokkal együtt a' fejedelmet *Szent Péternél* megverte, — honnan *Szebenbe futa*. — II. Mátyás pedig ezen alkalmat legjobbnak vélvén, *Bátori Gábor* elnyomására nagy hadat küldé ellene *Forgács Zsigmond* vezérsége alatt, ki a' fejedelmet *Szebenben* ostrom alá fogta, azonban török segítsége érkezvén *Bátorinak*, 's a' magyarországi hajduk is a' Forgács táborából *Nagy András* ezredesek alatt a' fejdelemhez pártolván, *Forgácsot* megverte, és kiüzte, ki *Moldván* és Lengyelországon nagy bajjal tudott Magyarországra visszaverelkedni, — a' fejdelem pedig *Nagy Andrást* Szebenben ittason nem sokára maga kardjával levágta. — *Ráduly vajda* is haza útasított, de útjában nagy dulást követett el. — Ezen győzelem után ismét *Brassó* ellen indult a' fejdelem; de meg nem vehetvén, a' székelyekre bízta az ostromot, maga pedig Nagy Váradra 's onnan *Tokajba* ment, hol II. Mátyás részéről a' nádor *Turzó György* békét köte a' fejdelemmel, melly az 1613-diki po'sonyi országgyűlés által helybenhagyván, az erdélyi rendeknek szabad fejdelem választási jogok elismertetett.

158. §.

Azután is *dobzodásban, erőszakos tettekben, feslettségben* találá gyönyörét az egyébaránt kellemes testalkatu fejdelem, — miknek hire *Konstanczinápolyba* hatván, oda magamentésére *Géczi Andrást* küldé követül, ki ötet a' brassói és szebeni követekkel egyezőleg, nem hogy mentette volna; sőt jobban bevádolta, — mirenézt *Géczi* nagy

török segítséggel küldték Bátori kiűzésére és a' fejedelemiség elfoglalására, — *Bátori Gábor* pedig a' rendeket rábeszélé, hogy érette magokat közbe vetvén a' szultán előtt, annak haragját csillapítának le, mi megis történt, nem sokára béke kötöttvén a' szultán és II. Mátyás közt, abba a' fejedelem is befogfaltaték, és így mindenfelől lecsillapula a' *zivatar*, azonban a' mit *Géczi* kivinni nem tudott; kivitte azt *Bethlen Gábor*, ki Szebenben egy ebéd alkalmával, a' fejedelmet a' grádicsokon lékisértében a' fejedelem sarkantyuját léptével lenyomván 's ez által azt megtántorítván, olly haragjába esett, hogy az által az országból elkellett távozni — magát tehát Törökországba vette; hol a' fejedelmet a' *szultán előtt* elvádolván, nem csak kedvet nyert, hanem azáltal erdélyi fejdelemmé is neveztetett ki, — ki ezérti hálajeleül a' szultánnak ígéré *Váradot, Lip-pát és Jenőt*, — benyomult tehát az országba — *Bátori Gábor* pedig N. Váradra vonula, hova neki az ország bucsulevelet küldé, és róla lemondá — 's midőn egykor a' ferdőkről hintón Váradra visszaszekerezne *Ladányi György* és *Szilasi János* által, kiknek nejeiket elcsábította volt, lövés által megöletett 1613. Oct. 27-kén 26. éves korában, 's benne a' fejedelmi Bátoriág kihalt — halála után *Bethlen Gábor* választatásaig 12. személyből álló választottság igazgató az országot.

159. §.

BETHLEN GÁBOR (*iktári*) X. erdélyi fejedelem 1613—1629. Beérkezvén a' Bethlen Gábor beigtatására rendelt basa Erdélybe Kolozsvárra, 1613. Oct. 23-kára legottan országgyűlést hirdettete, hol *Bethlen Gábor* fejdelemmé választaték az ország által, 's nem sokára innepélyesen be is igtattaték a' basa által fényes tisztébe, melly választatását követe által II. Mátyás császár, és magyar királynak is legottan feljelentette, kitől elismértetett

E. fejedelemnek. Mindjárt uralkodása kezdetében a' szász nemzetnek nem csak Szebent, és attól elszakasztott jószágokat adta vissza, hanem ősi szabadságát is, melyet Bátor Gábor több tekintetben megcsonkított. — Az erdélyi három nemzetek, és négy bevett vallások egyesületét megújította, a' R. katholicusoknak jezsuiták behozatalát megengedte, — a' török adó — hű szolgálatjáért mivel egy év alatt több ízben küldetett a' szultán által nagy haddal Moldva lecsendesítésére — 10 évekre engedtetett el. Konstanczinápolyban az erdélyi követlakására épületet nyert ajándékba, *Lippát és Jenőt* a' töröknek engedvén 16,000 rabokat megváltott, *Ladányit* és *Szilasit* fejedelem *Bátor Gábor* megöléséért Meggyesen megbüntette. — Mindenik császárral békében kívánt élni, 's a' közbékét arra fordítá hogy a' tudományokat, és közjólétet előmozditsa, Gyulafejérvárt az Ev. reformatusok számára derék főiskolát alapított, és abba Németországból főtudósokat hívott meg tanítókká — mely főiskola azután minden jövedelmeivel együtt Enyedre tétetett által, ezen béke mindazáltal majd félbeszakítatott a' hadak által, melyeket egyébaránt ezen derék fejedelem nem a' haza elnyomására, hanem a' közjó, és öndics tekintetéből viselt.

160. §.

II. Ferdinánd császár, és magyar király alatt 1618. Csehországban kiútvén a' 30 esztendő s háboru, az Magyarországot is örvényébe vonta, — a' *csehek által* felszólítatva tehát *Bethlen Gábor* a' protestánsok mellett fegyvert fogott 1619. 's Erdélyben főkormányzóul testvérét *Bethlen Istvánt* — 's melléje segédül *Pécsy Simont* a' korlátnokot hagyván, Magyarországra felindult, hol *Kassát* legottan megrevé, és egész Po'sonyig mindent elfoglala, — Po'sont is azon évi Oct. 14-én hatalmába kerité

a' *koronával*, és *Forgács Zsigmond* nádorral együtt, — innen *Németi Ferencz* fővezérét gróf *Thurnal* együtt Morvába, és Austriába küldé, kik *Bécs alá* nyomulának fel; de *Buquois* császári hires fővezérét ütközetre nem vehetvén, — eltávoztak onnan, — *Bethlen Gábor* pedig *Po'sonyban 1620.* elején *Magyarország fejedelmévé választatott*, — azután Aug. 25-kén *Beszterczebányán* magyar királyá, magát mindazáltal, noha kezében volt a' korona, megkoronáztatni nem engedé, — azután ujra megindulának mindkét részről a' hadak, 's mindaddig viaskodának egymással, mig **1621. Dec. 21.** Morvában *Nikolsburgban* a' béke megkötetett. — Mellynek erejénél fogva *Bethlen Gábor F.* a' királyi nevezet letételére, és kiadására kötelezte magát, 's a' helyett római szent birodalombeli hercegi czímet nyert, Magyarországból hét vármegyét *Szathmárt, Szaboltsot, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Abaujt*, és *Borsódot* élte napjáig, az opuliai, és ratibori herczegségekkel együtt, — az **1608**-ki *Bécsi béke* — mellyben a' protestánsoknak Magyarországon szabad vallásgyakorlat engedtetett, — ujra megerősitetett — és így a' fejdelem letette a' fegyvert, — azonban némelly apróbb pontjai ezen békének, — mint p. o. az *Opulia* és *Ratiboria* általadatása — nem telyesítettvén, e' mellett a' magyarországi protestánsok nyomatások felől ujra panaszra fakadván, — továbbá *Krisztján braunschveigi* herczegtől is felszólítatva **1623.** ismét fegyvert fogott a' fejdelem, melly után *Bécsben 1624.* ujra béke kötötett, mellyben a' *Nikolsburgi* béke pontjai megerősítettek, 's az opuli és ratibori herczegségek helyett *Ecsedvára* kötötett ki a' fejdelem részére, — nem sokára felesége *Károlyi 'Su'sánna* (ki elébb *Székely Moses* özvegye volt) **1622.** történt halála után a' császár ifjabbik leányát *Czéczi-liát* kéreté nőül magának, de az tőle megtagadtat-

ván, 1626. *Brandenburgi Katalint* vette el, 's ezen összeköttetése mellett a' németországi fejedelmek által felszólítatva *harmadszor is* fegyvert fogott II. Ferdinánd ellen 1626. September elején okul adván azt, hogy az előbbi béke alkalmával kikötött *hadi díjt* meg nem nyerte a' császártól, — többször megvívának a' kétféle hadak egymással — a' császár részéről a' nagy hírű *Vallenstein* — a' fejedelemről pedig a' hasonlólag híres *Manszfeld Erneszt János* vaimári herczeg, és maga *Bethlen Gábor* f. vezérletök alatt, míg aztán béke köttek Pozsonyban 1626. végén a' nikolszburgi béke ugyanonni megerősítésével. — Ezután kevés ideig éle a' derek fejedelem, mivel miután nőjét *Brandenburgi Katalint* fejdelemmé választatta, Fogarast, Munkácsot, Tokajt, és egyéb birtokokat neki haláláig illő jövedelmére rendelt, — megholt vizkorságban Nov. 15-kén 1629. minden maradék nélkül 53-ik évében, 16 évi dicséretes uralkodása után, — temetettet el Gyulafejevárárt.

161. §.

BRANDENBURGI KATALIN, XI. e. *fejedelem asszony*, 1629.—1630. *Brandenburgi Katalin* még néhai nagy emlékezetű férje életében 1626. megválasztatott a' rendek által erdélyi *fejdelemasszonya* férje halála utánra, — jelennen tehát 1630. Jan. 15-én átvevén az ország kormányt, segédjére 12. tanácsosok rendeltettek az ország által. — Ország főkormányzójává pedig *Bethlen István* a' megholt fejedelem testvére; de a' főrendek csak hamar ráunának a' gyenge, és ingatag asszony uralkodásra kivált, miután a' fejdelemasszony *Csáki Istvánnal* szoros társalkodásba avatkozott, és annak kezére akarta játszani a' fejdelemséget, 's maga is római k. hitre térni gyanittatott, elidegenedtek tö-

le, — mire nézt még azon évben meggyesen országgyűlést tartván, annyira összeháborodának a' rendek egymás közt, hogy kevésben mult el hogy fegyvert nem rántának egymás ellen. — **Katalin** fejedelemnő látván ezeket, lemondta még azon évben a' kolozsvári országgyűlésen a' fejedelemségről, és magyarországi váraiba kiment.

162. §.

BETHLEN ISTVÁN (Iktári) XII. e. fejedelem, 1630. — **B. Katalin** lemondása alkalmával a' kolozsvári országgyűlésen **Bethlen István**, mint fő-kormányzó átvette az igazgatást a' fejedelem választásig — nem bizván a' rendek szözeataihoz — hogy ne venni, hanem adni láttatnék a' fejedelemséget, maga fiát *Istvánt* és vejét *Zolyomi Dávidot* kiküldé *Rákóczy Györgghöz* **Rákóczy Zsigmond** fejedelem nagyobbik fiához Felsővadászra — követ-ségbe, ajánlván neki az erdélyi fejedelemséget, — mig a' követek odajárnak, azalatt a' gyula-fejérvári gyűlésen **1630. Augustusban Bethlen István** fejedelemmé választaték, — mire nézt legottan követek indulának ifj. **Bethlen István** és **Zolyomi Dávid** visszahívására; de már későn, mivel *Rákóczy György* feles haddal már n. váradig érkezett, hol szembe lévén egymással, csak magok fegyver nélkül *Bethlen István* és *Rákóczy György* abban egyezének meg, hogy a' fejedelemséget bocsássák új választás alá, — mi meg is történt, — 's a' **Segesvárt September 20-kán** tartott országos gyűlésen **B. Katalin**, követe **Kemény János** ajánlatára, **Zolyomi Dávid** és több, ajándékokkal és ígérekkel rávettek' pártolatára, *Rákóczy György* közfelkiáltással fejedelemmé választatott, — *Bethlen István* pedig magányos életre vonta vissza magát jószágaiba — alig egy hónapi uralkodása után.

163. §.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY, (felső-vadászi) XIII. erdélyi fejdelem 1630.—1648. — Rákóczy György fejdelemmé választatván a' török császártól, tisztében legottan megerősített és beiktattott innepélyesen December 20-án 1630, — választásában azonban **III. Ferdinánd** meg nem egyezvén, Erdélynek Magyarországhoz visszakapcsoltatása tekintetéből **Eszterházi Miklós** magyarországi nádor alatt táborát ellene indította 1632. de a' nádort a' fejdelem a' Tiszánál visszavervén, 8. hónapi béke alkudozások után a' köz-frigy olly felétel alatt kötött meg Eperjesen 1633. hogy Rákóczy György maradjon erdélyi fejdelemnek, de a' magyar korona biztosítása alatt, — megerősödvén e' szerint székében a' fejdelem, erőszakos úton kezdé növelni hatalmát, különösen saját gazdagulását, — melly tervét **B. Katalinon** kezdé teljesebbé venni, kinek várait Fogarast és Munkácsot elfoglalá, véghagyományi pénzét is megcsonkítá, ki kevés jövedelméből nem élhetvén, haza ment Brandenburgba, és ott 1640. Károly Ferencz lauenburgi herczeggel házasságra lépett, — m. h. 1649. Zolyomi Dávidot ifj. Bethlen István halála után pártütése színe alatt Kővárba holtígi fogságba záratta, hol 19. évek mulva holt el. — Bethlen Pétert egy tiszttyének történetes halálra ütése miatt, halál keresetű perrel — perlette, Bethlen István tehát mind veje, mind fia szerencsétlenségétől — de kivált a' fejdelemség elvesztésétől indítatva a' törökhöz folyamodott segédért **Rákóczy** fejdelem ellen, 's **Szalontánál** 1635. meg is vívának szinte egyenlő erővel; de megbékéltek egymással 1636. és Rákóczy f. hitlevele által fogadá Bethlen Istvánnak, hogy holtig attya gyanánt fogná tartani, 's az övéit nem bántani, — 's így ismét megerősített a'

fejedelemségben a' szultán által 1637. — (megholt *Bethlen István* 1648. 66. éves korában) — a' gyulafejevári oskolának Bethlen Gábortól hagyott tőkepénzhez is hozzá nyult, 's egyéb erőszakos tetteket követett el.

164. §.

A' fejedelem e' közben 1642. jó és szép reményt ígérő fiát *Györgyöt* erdélyi fejdelemmé választatá holta utánra, 's miután a' magyar- és csehországi protestánsoktól felszólíttatott, III. Ferdinánd császár ellen a' vallás szabadsága eszközlése végett fegyvert fogott 1443. 's Magyarország éjszaki részét nagyobbára elfoglalta; sőt Morvába is felhatott, — a' császár hadi ereje a' Németországban dülő 30. éves háboru által megoszolva lévén, béke alkura hajlék, 's Nagyszombatban alkudozások tartatának aránta 1645. de többszöri félbeszakasztás után csak 1647. köttethetett meg Lintzenben, melly béke által Tokaj és Regétz uradalmaikat örököségi joggal nyerte a' magyarországi hét vármegyékkel együtt, mellyeket Bethlen Gábor is birt; de ezeket csak életéig. — A' protestánsoknak szabad vallásgyakorlat adatott, és 90. templomok visszaengedettek. — Ulászló lengyel király halála után a' lengyelországi trónust is kíváná magának megszerezni, mellyre nagy summa pénzt fordított, sikeretlenül — győzedelmes hadakozását hallván *Amurat* török szultán, az erdélyi adót 15,000. aranyokra emelte; de Rákóczy f. megesküdt, hogy soha annyit fizetni nem fog, miért is, mig ellene hadat készítne, az egyébaránt is kegyetlen *Amurat*, Rákóczy megholt 1648. Oct. 11-kén 55. éves korában, temettetett el Gyulafejevárt 1649. Jan. 10-kén, két fiakat hagyva maga után Zsigmondot és Györgyöt. —

I. Rákóczy György alatt tartatott **1635. 1636. 1637.** Agyagfalván a' székelység lustrája, mellyen annak katonáskodása rendszere megállíttatott. **1638.** Jul. 1—7. napjain. Dé'sen országgyűlést tartott az unitaria vallásuak közti viszály elenyésztetésére. — **1646.** Jun. 10-kén pedig Szathmárnémetiben nagy egyházi gyűletet az ev. reformátusok közt eredett egyenetlenség lecsillapítására, — jobbágy fiukat a' tanulástól elfogadni nem engedte. —

165. §.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY XIV. erdélyi fejdelem
1648—1657.

II. Rákóczy György még atya életében **1642.** választatott fejdelemmé, atya halála után pedig **1649.** Jan. 23-kán az *Approbatába ígtatott* vállkötvények alatt a' fejdelemségbe innepélyesen beültetett, — ki mindjárt uralkodása kezdetében a' török udvart jóakarójává kívánván tenni, az atyától megtagadott **15,000.** aranyokat megfizette, — a' jószágvesztetteknek javaikat visszaigérte; de visszaadásokat mellőzte, — tárháza gazdag, — udvara olly fényes volt, hogy több europai fejdelmektől követségekkel tiszteltetnék meg. — Erdély alatta arany időkről kezdve álmadozni, — különösön miután *Bazilius* moldvai vajdát *Kemény János* által a' szultán parancsára országából kiüzte, és helyébe *Istvánt* a' korlátnokot tette vajdává, — *Konstantint* pedig az oláhországi vajdát, kit testörző szeménjei elűztek vala, székébe visszatette **1655.** sőt a' lengyel királynak a' kozákok ellen szép hadat küldve, mikor is sok erdélyi honfiak a' lengyel nemesek sorába felvétettek, — de ezen reményökben az erdélyiek nemsokára megcsalatoztak. — Ugyanis **X. Károly** svéd király, **Kazmer János** lengyel király ellen támadván, mindkettő kíváná ha-

ditársulatba vonni Rákoczyt, a' svéd király egész Lengyelországot neki ígéré; a' lengyel pedig halála utánra a' fejdelem fiát *Ferenczet* lengyel trónnal biztatá, úgy mindazáltal, hogy a' r. katolika vallásra álljon, — a' fejdelem inkább a' svédekhez állá, 's nem gondolván sem III. Ferdinánd, sem az oroszczár, sem a' török szultán, sem végre a' magyarok ellenzéseivel **50,000.** főből álló válogatott sereggel *Kemény János* és *Apafi Mihály* vezérlete alatt **1657.** Januariusban megindult Lengyelországra, és *Krakkót* megverte; azonban a' dánok berontván Svédországba, ezek kéntelemtettek honok védelmére hazamenni, a' fejdelem egyedül maradván, kénytelen volt a' lengyelekkel káros békét kötni, — de ez nem vala elég, mivel már megérkezék a' *krími tatár Khánis* **100,000.** tatárokkal a' lengyelek segítségére, kik *Podoliában* az erdélyi hadakat megtámadták, és vagy levágták, vagy rabszíjjakra fűzték *Kemény János*sal és *Apafival* együtt, a' fejdelem pedig — üzetve mindenütt a' lengyelektől, — mintegy **1000.** magával Magyarországra, 's onnan Erdélybe hazaverekedett, — legottan országgyűlést hirdete *Szamosujvárra*, hová a' rendeken kívül a' fiakot elvesztett anyák is mintegy **600-an** megjelenének, fiaik kiváltságát sürgetni; de azt a' fejdelem tőlök megtagadá, nem lévén több ereje **30,000** tallérnál. — Azonban megérkezék a' *Mehemed* török szultán menydörgő parancsa az erdélyiekhez, melyben parancsolá, hogy Rákóczyról legottan lemondván, helyette más fejedelmet válasszanak, — minek következtében azon évi November 3-án a' gyulafejérvári országgyűlésen Rákóczy Györgyöt letévék, és helyette Rhédei Ferenczet választák fejdelemmé azon feltétellel, hogy ha Rákóczy iránt a' török udvar megengesztelődne, akkor tétessék vissza székébe.

166. §.

RHÉDEI FERENCZ (*Kis-rhédei*) **XV. E. fejdelem 1658.** *Rhédei Ferencz* maramarasi főispány, szelid, és szerény jellemű főember, nem sokat bizván **II. Rákoczi György** büszke, és nagyravágó természetéhez, nem örömet vállalá a' fejdelemséget, 's legottan követek által törekedett megengesztelni a' szultánt, de ez nem sikerülvén, midőn a' török *Jenőt* átaladatni sürgetné; *Rákoczy* legottan alkalmat vett feltámadni ellene, 's hadat gyűjtvén *Rhédei Ferenczet* is elnyomni törekedett, mire nézt a' fejdelem **1658. Jan. 14-dikére** Meggyesre országgyűlést hirdete ezen viszonyok eligazítására. — *Rákoczy* nagy fegyveres erővel jelenék meg a' *meggyesi országgyűlésen*, a' rendeket erővel kényszerítendő fejedelmi méltóságába visszaállítására, — a' szerény *Rhédei Ferencz* ezt látván, önként bucsut vett a' fejdelemségtől, és azt *Rákoczy* legottan elfoglalá. — *Rhédei Ferencz* pedig maga jószágaiba visszavonula, 's a' néhány évvel azután neki ajánlott fejdelemséget az uttal is el nem fogadta. — Mihelyt ezen eseményeket a' török szultán meghallá, legottan hadat izene, már nem *Rákoczynak* hanem az *országnak*, — egyfelől megindula a' nagy vezér **100,000.** emberrel, másfelől a' *tatár Khan* számtalan tatárokkal, a' két oláhországi *vajdakkal* együtt, 's berontának már Erdélybe a' *Barczaságra*, és egész *Gyulafejérvárig*, 's *Kolozsvárig* dulának, égetének, és rablának, a' nagy vezér pedig *Jenőt*, *Lippát*, *Karánsebest* megvette, és már Erdélyfelé közelgete, — megiszonyodván ezen az erdélyiek, követekül nevezék ki a' fővezérhez, *Bánfi Györgyöt*, *Daniel Ferenczet*, és *Lucs Jánost*; de *Bánfi* a' követségtől magát felmentvén, helyette *Barcsai Akos* küldeték, — kik attól a' veszély megszüntetését eszközölnék;

mit a' fővezér — kinek azonban *Barcsai* kedvét megnyerte, — megigére, olly feltétel alatt, hogy most 500,000 tallér hadidíjt, ezután pedig 40,000 arany évi adót fizessenek, és *Barcsai Akost* legottan fejdelemnek ismerjék. — *Rákoczy* pedig az alatt Magyarországra vonult, hol az ellene jött *budai basát* könnyű sereggel megverte ugyan; de azután az erdőkön, nevezetesen a' *firtosi várban* lappangott.

167. §.

BARCSAI ÁKOS XVI. E. fejdelem 1658. —
Barcsai Akost a' hatalmas török basa, melléje adott biztossa által beküldvén Erdélybe, a' *segesvári országgyűlésen* kéntelenek valának a' rendek elfogadni fejdelemnek, — 's az 1658-diki Novemberben *M. Vásárhelyt* tartott országgyűlésen az elejébe szabott vál-kötvényekre megesketvén, be is iktaták azon feltétel alatt, hogy ha *Rákoczy* a' törököket megengesztelendi, a' méltóságot neki önként visszaadja, *Rákoczy* kiment vala az országból; de hallván javai elfoglaltatását, hadat szerzett; megértvén ezt a' török udvar, fenyegető izenetet küldött az erdélyiekhez, és *Rákoczytól* óvakodni intette őket, mirenézt 1659. az ország meghatárzá, hogy *Julius 3-kántúl Rákoczyval* senki se közösködjék, feje, és javai veszte alatt, azonban *Rákoczy* a' hajdukat is magához hódítván, bejőve Erdélybe, — az alatt *Kemény János* tatár rabságból haza szabadulván, *Barcsai* ötet legottan megkinálta a' fejdelemséggel, de *Kemény János* azt nem fogadta el, sőt netalán gyanut vonna magára e' részben, magyarországi birtokába kiment. *Rákoczy* pedig *Barcsait Dévágig* leszorítván, ez a' török birtokba vonta félre magát, — *Rákoczy* pedig országgyűlést hirdet *M. Vásárhelyre* Sept. 24-kére, hol az ország-

től fejedelemnek *harmadszor is* elfogadtaték. *Barcsai* pedig a' temesvári *basától* segítséget nyervén, *Vaskapunál* bejött, és *Várhelynél* Rákoczyval megütközvén, őt megveré, — 1659. azonban a' török segéd téli szállásra kimenvén Erdélyből, *Barcsai* Szebenbe vonult Rákoczy tulhaladó ereje elől, kivel a' két oláhországi pártos vajdák is kezet fogtak vala a' török ellen. — *Rákoczy* pedig Szebent ostrom alatt tartá egész télen, tavaszra kelve pedig *Amhát* temesvári basa 30,000-el a' számos mentin bejöve *Rákoczy* ellen, kinek hírére félbehagyván Szeben ostromát, a' basának ellene állá *Gyalu és Fenes közt*, holott Jun. 2-kán 1660. megütközvén, megveretett, és maga is négy sebeket kapván, N. Váradra vitette magát, hol 14 nap mulva megholt, 40 éves korában, teste Sárospatakra vitetett, hol nője *Bátori 'Sofia* által eltemettetett, — magaután hagyván fiát: *I. Rákoczy Ferenczet*, kit miután testvér bátya Zsigmond megholt himlőben; még 1652. két esztendő korában fejedelemmé választatta volt, ezen *I. Rákoczy Ferencz* fia volt *II. Rákoczy Ferencz* a' kurutz világ indítója.

168. §.

Barcsai Ákos visszaállítaték a' *Rákoczy* veszte után fejedelmi méltóságába, — de az alatt, míg *Ali budai basa* N. Váradot vivta 1660. 47 napi ostrom alatt, mint rab, úgy tartatott fogságban, — N. Várad veszte után pedig szabadon bocsátatott 500,000 tallér hadidíjt fizetni kellettén a' török szultánnak, azalatt pedig testvére *Barcsai András* és *Gáspár* kegyetlenkedéseik itthon az országot nagy békételenségre gerjesztették, kimenének azért felesen Magyarországra *Kemény Jánoshoz* védelmet kérni azok ellen, és meghívák az erdélyi fejedelemre is, *Kemény Jánost* az előtt, n. váradi fog-

ságában maga Barcsai Ákos is felszollitatta vala, hogy erdélyi, és magyarországi segítséggel őtet a' fogásból szabaditná ki, — mit *Kemény János* legottan munkába is vett, és Barcsai szabadítására sietett; de Barcsai azalatt kiszabadulván, az országot hibáztatta, hogy tudta nélkül e' dologba avatkozott, — miért is tölle az ország elidegenedék. —

Kemény János azért magához vonván az erdélyi elégületlen rendeket, nevezetesen székelységet, kiknek azelőtt vezérök volt, annyira vitte dolgát, hogy az országnagyok által megkináltatott a' fejedelemséggel, — nagy haddal azért bejövén *Barcsai Gáspár* a' fejdelem fővezére hadait *Buza* nevű falunál megverte, majd *Gáspárt* is *Örményesen* megölette, Barcsai Ákos f. pedig *Görgénybe* vonta magát, hol csak nem mindenektől elhagyatva keményen ostromoltatott, mire abban egygyezének meg, hogy az egész fejedelemiség feletti kérdést terjesszék országgyűlés elejébe, mi meg is történt. — 1660. Decemberben elkezdődék *Görgény szent Imrén* az országgyűlésen az egyezkedés 1661. Jan. 9-kén pedig *Szászrégenben* *Kemény János* fejdelemmé választaték, *Barcsai Ákos* letétetvén méltóságából; de biztosittatván javai felől, mellyek a' *görgényi, szentpéteri,* és *zsúki* rész uradalmakkal megszaporittattak.

169. §.

KEMÉNY JÁNOS (gyerőmonostori) XVII. E. fejdelem 1661. — Kemény János, II. Rákoczy György jeles hadivezére, az ősi fényes *Kemény* családból, — jeles polgári, és hadi érdemeiért köz-becsben, és szeretetben álla honfiai előtt, — és az ország bizodalmát nagy mértékben bírá, midőn fejdelemmé választatott; de nem erősítetvén meg méltóságában a' *török szultán* által, *I. Leopold*

császárhoz folyamadék megerősítésért, 's az országot is védelmébe ajánlá, — ki Montekukuli nagy hírű fővezérét ki is rendelé **Kemény János mellé**, — **Barcsai** pedig a' török segítsége által vélé viszszerkergetni méltóságát, mellytől, mint feladá, akaratja ellen vált meg. — **Kitudván Kemény János** alattomos feladásait ellene a' *beszterczei országgyűlésen*, azután *Meggyesen is* panaszt tett a' rendek előtt, kiknek megegyezésével **Barcsait** őrizet alá téteté *Görgénybe*; honnan vadászat színe alatt kihozatván, midőn **Kővárba** vitetné, a' mezőségen **Kozmatelke**, és **Repa** nevű faluk közt **Kővér Ferencz**, és **Váradi János** hadnagyai öszvevagdalták, 's a' parasztok által minden pompa nélkül eltemettetett **1661. Juliusban**, testvére **Barcsai András** pedig **Fogarashan** a' piaczon felfüggesztetett. — Mindezek illy példáson menvén véghez a' török előtt titokban nem maradhattak, — honnan **Ali basa** temérdek török, és tatár haddal Erdélybe indult **Kemény János** kiűzésére, — 's vaskapunál beütvén, a' **Maros** mentin falukat, és városokat tűzbe borita, és kirabla, — **Kemény János** előtte mindenütt futván, a' szamos mentin Magyarországra kiment. — **Ali basa** pedig ötet üzőbe vévén egész a' **Tiszáig** mindent eldult, és pusztított, hol midőn látná, hogy **Kemény Jánost** el nem érheti, visszavért, és **M. Vásárhelyt** országgyűlést tartá, — hol a' fejedelemséggel **Petki István** székelyek főkapitányát megkínálá, de ez el nem fogadván, mivel a' székelység **Kemény János** pártján álla, a' jelenvolt szász követektől tudakozódék fejedelemségre alkalmas férfi után, azok **Apafi Mihályt** ajánlák, ki **Ebesfalván** a' maga kastélyában elvonulva élt, miután tatár rabságból haza szabadult, legottan meghivatá tehát követei által az országgyűlésre, és csak nem erővel oda vitetvén, a' kevés rendek által fejdelemmé választatá, és a' szultán nevében

legottan beigtatá — 1661. — azon évi Nov. 20-kán *Kis-Selyken* tartott országgyűlésen a' hódolatot is letétetvén az országgal az új fejdelem részére, — miközben *Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyó,* és *Kászon* székeket feldulatá, és porrá égetteté a' *Kemény János*hozi pártolásért.

170. §.

I. APAFI MIHÁLY XVIII. E. fejdelem 1661 — 1691. Beigtatván Ali basa Apafit a' fejdelem-ségbe, az év végefelé kimene az országból csupán 2000 törököt hagyván segédére, tudván ezen őrizet kevés létét *Kemény János*, — ki már az előtt még a' basa benlétében *Montekukuli fővezérrel* Kóródig beérkezett volt; de onnan a' fővezérrel együtt visszatért, hallván, hogy az *Ali basa* tábora sokkal nagyobb a' császárenál, — 's hogy *Apafit* már meg is tette fejdelemmé; most ötezer magyar 3000. német sereggel legottan újra bejött az országba, 's *Apafit Meggyesen* ostrom alá venni meg is indult; de *Apafi* az alatt *Segesvárra vonult*. *Kemény János* tehát *Segesvárt* ostrom alá vette 1662. Januariusban, és a' várost feladatni kérte, de meg nem nyerte, hanem azalatt *Kucsuk Mehemet* basa, Ali basától küldetve az *Apafi Mihály* segítségére megérkezvén, *Kemény János* *Segesvár* ostromát félbehagyta, és N. Szöllősig vonult vissza, hol ötet *Kucsuk* basa beérvén, megverte, és *Kemény János* maga is a' szaladás közben maga katonáitól nyomorultul eltapodtatott, teste némellyek szerint soha nem találtatott meg, mások szerint *Keresden* egy leány testvére által titkon eltemettetett. — Ezen csata után a' *Kemény János*hoz hív honfiak, és várak magokat *Apafinak* megadák.

Apafi Kemény János halála után legottan kére a' császárt, hogy erdélyi váraiból mint *Szamos-*

ujvár, Bethlen, és Kolo'svárból örjeit vonná ki, mit nem nyerhetvén meg, *Kucsuk basa* sürgetésére ostrom alá vevé *Kolo'svárt*, de sikertelenül; ez alatt a' basa vad csapatjai, valamint maga a' basa is szertelen dúlásokat, huzavonákat, és egyéb kártéteket követének el az ország népén. Apafi ezért a' szultán előtt panaszt tevén, nehezen megnyeré, hogy *Kucsuk bassát* kimenni parancsolá, ki nagy adót csikarván fel a' föld népén szörnyű pusztítás után, a' nagy vezér által is az *Érsekujvárt* vívó táborba felszólítatva kiment **1663.** — Ezen hadra a' *praekopita* tatárok *khánja* 's a' két oláhországi vajdák Erdélyen általmenvén, sok károkat tettek az országban. — *Apafi Mihály* fejdelem is részt venni a' hadban felszólítatván a' nagy vezér által, későre, és kevés haddal útnak indult — azonban *Montekukuli*, és *Zrinyi Miklós* császári vezérek alatt a' törökök szent *Gothárdnál* nagy veszteséggel megveretének **1663.** miután **20.** évekre béke köttek a' császár **I. Leopold** és szultán közt, — e' közben az erdélyi német őrizet is hópénz szűke miatt Apafihoz pártolt. — Ezután béke virágzék Erdélyben, kivéven a' *Bánfi Dénes* megöletését, és *Béldi Pál* árulását a' török udvar előtt, — **1682-**ig midőn *Tököli Imre*, Magyarországon pártütést indítá, kinek segítségére a' fejdelem is népet küldött; de *Tököli* megveretvén, azt visszavonta, — ugyan azon évben a' törökök *Bécs* alatt megveretvén, és már Magyarországról is kivenni kezdvén őket az **I. Leopold** császár győzedelmes fegyvere, *Lotharingi Károly* herczeg bejöve Erdélybe, kinek is jelenlétében **1687. Oct. 27-**kén a' *Teleki Mihály* tanácsára Erdélyt olly módon ajánlá a' császár védelme alá, hogy törvényei és szabadságai erősíténének meg, és fejedelmei az *Apafi családból* választatnának a' császári védelem alatt — kifogyván pedig az, akkor a' császári felséges házra szállana

az ország örökös i joggal, 1688. *Karaffa Antal* császári vezér rábírá a' rendeket, hogy nyilván lemondván a' török ortalomról, a' császári katonaságot nem csak a' falukba, hol eddig állának, hanem várakba is bevennék — minek következtetésében Erdély a' felséges austriai uralkodó ház ortalom szárnyai alá hajlék eddigi vészes nyugtalanságit kipihenni — Apafi meghala 1690. Apr. 15-kén Fogarásban, nője *Bornemisza Annától* hagyván *Mihály* fiát maga után.

171. §.

I. APAFI MIHÁLY halála után, midőn az ország várná felséges I. Leopold császár nyilatkozatát Erdély kormányzására nézt, *Tököli Imre* nagy török és tatár haddal Töröcsváránál beüte, kikkel az erdélyi és német hadak *Zernyesztnél* megvíván megverettek, *Teleki Mihály* elesék, *Heiszler*, *Doria*, *Magni* császári vezérek, elfogatának 1691. *Tököli* pedig Keresztény-Szigeten magát fejdelemmé kiáltatá ki; de csak hamar kiűzeték az országból *Badeni Lajos* herczeg által — megcsendesedvén az ország 1691. Dec. 4-kén I. Leopold kiadá az erdélyi rendeknek a' *leopoldi becses kötlevelet*. — II. Apafi megerősítését pedig elhalasztá éretlen ideje tekintetéből, — 's helyébe felállitá a' F. K. Fő-kormányshéket, gróf *Bánfi Györgyöt* nevezvén ki Erdély főkormányzójának. — II. Apafi Mihály pedig nőjével *Bethlen Katalinnal* Bécsbe felmenvén, ott a' fejdelemségről végképen lemonda, és azt 1699. I. Leopoldnak általadta, r. szent birodalombeli herczegi czímet nyervén helyette, és évenkénti 10,000 ftokat, 's ugyan ott is vette lakását, hol m. h. 1713. magtalanul, nője pedig 1714. Testeik *Almakerékre* hozattak le eltemetés véget, és így benne az Apafi fejdelemi ág kihalt. —

FÜGGELÉK.

172. §.

Magyarország' rövid története egybefüggve Erdély' történeteivel a mohácsi csatavészttől kezdőleg, ennek a' felséges Austria ház alászálltáiig 1526—1699.

II. Lajos eleste után Magyarország egy része **I. Ferdinándot** választá királyának, más része pedig **Zápolya Jánost**, kik közt dühöngött belháboru a' nagy váradi béke által lecsillapittatván — **Buda** 's attól keletre eső magyarországi részek **Zápolyának** jutának Erdélyel együtt. **I. Ferdinándnak** pedig Magyarországnak **Austria** és **Styria** felőli részei **Horváth, Tót, és Dalmáthországokkal** egyben, Magyarország *alsó részeiben* pedig a' török tett szünteleni foglalásokat, — miszerint tehát.

I. FERDINÁND, római német császár, és cseh király, **XXXVIII. magyar király 1527. Nov. 8-dikától** kezdve, midőn a' magyar koronával inepélyesen megkoronáztatott Székesfejérváratt, — **I. Zápolya János** halála után **1541. Buda** török kézre jutván, többször próbálta annak visszavételét; de üdvös terve nem sikerülhetett, holt meg **1564. Jul. 25-kén**, milly események adták elé magokat alatta Izabellával, főlebb leirtuk.

I. MAXIMILIÁN, mint r. német császár **II. XXXIX. magyar király, I. Ferdinánd fia 1563.**

Sept. 8-kán Po'sonyban magyar királyá koronáztatott, atya halála után pedig 1564. Jul. 25-kén minden országai kormányzását általvetve, 's a' magyarok szabadságát királyi levelével megerősítette— mik történtek alatta II. János király évszakában főlebb láttuk, — alatta II. Szolimán Szigetvárat *Zrínyi Miklós* magyar Leonidásra ostrom alá vette, de mielőtt a' vár feladatnék; alatta a' szultán meghalt haragjában, *Zrínyi Miklós* pedig hősi halállal koszoruzta örök emléket, — II. *Szélím* háborut indított ellene 1576. de I. Maximilián azon évben Oct. 12-én meghalt Regensburgban, 's legidősbbs fia *Rudolf* következett utánna a' birodalom kormányára. I. *Maximilián* vitte be az Austria uralkodó házba az első születési jogot.

II. RUDOLF, r. német császár, és cseh király XL. magyar király, nagy észtehetségű tudós, kegyes fejdelem, 1572. még atya életében magyar királyá koronáztatott, — évszakában a' Bátori Zsigmond változó esze miatt a' török háboru Magyarországra fordult Erdélyből *Szinán basa* alatt, ki *Veszprémet*, *Palotát* megvette; de *Győrt*, Pálfi Miklós, és Svartzenberg császári vezérek tőle visszavettek 1598. *Esztergomot* pedig gróf *Mansfeld* 1595. *Tatavárát* Nádasdi Ferencz 1596. nemkülönben *Vácot és Hatvant is* Maximilián főherczeg elnyerte a' töröktől 1596. — III. *Mahummeddel* ki *Egervárát* 1596. megvette, vesztességgel harczolának meg *Mátyás* főherczeg, és *Bátori Zsigmond* a' *Keresztesmezőn*, alatta *Bocskai István* a' protestánsok mellett fegyvert fogván, *Illyés-házi István* nádor eszközletére köttetett a' *Bécsi béke*, mellynek pontjait főlebb leirtuk. — A' cseh rendek sürgetésére a' birodalom kormányát egészen általadta testvér öccse II. *Mátyás magyar királynak* 1611. — holt meg 1612. Jan. 26-án életének 60-ik évében — örökösök nélkül.

II. MÁTYÁS, *római német császár* **XLl. magyar király**, — megkoronáztatott **Po'sonyban 1607.** hova a' magyar koronát **50.** évi távolléte után visszahozta, — miután **Bethlen Gáborral** az erdélyi fejdelemség aránt megegyezett, 's a' törökkel **20.** évi békét kötött, arra fordítá figyelmét, hogy magának örökösse nem lévén, a' birodalom kormányát **Ferdinándra — styriai herczeg Vas Károly saját testvére**, fiára szállítsa — e' célját Magyarországbán **1618-ban** elérvén, meghalt **1619. Márt. 20.**

II. FERDINÁND, *római német császár, és cseh király* **XLII. magyar király**, **1618.** megkoronáztatott, — olyan időben uralkodék, melyben a' **30.** éves háboru pusztíta Némethonban; sőt Magyarország is belé vonatott azon vészbe több ízben, innen **Bethlen Gábor** három ízben nyomula ki Magyarországra, sőt Morvába és Austriába is — a' vele kötött békefrigyeket fennebb leirtuk, holt meg **II. Ferdinánd 1637. Febr. 15-én.**

III. FERDINÁND, *római német császár, és cseh király* **XLIII. magyar király**, **II. Ferdinánd** fia, ki Nordlingennél a' svédekert megverte, — **1637.** követte atyát a' magyar királyságban. — **I. Rákoczy György 1644.** Magyarországra beütvén **70,000**-nyi magyar és török haddal annak éjszaki részeit egész Austriaig, és Morváig elfoglalta, kivel osztán **1645. Dec. 16-kán** kötöttetett a' nevezetes **Linczi béke**, mellyet feljebb leirtunk, — **Ibrahim** török szultánnal is békét kötött **III. Ferdinánd**, — lecsendesitvén szelid engedélyeivel az országot, a' rendeket arra bírta hogy **1647.** nagyobbik fia **IV. Ferdinánd**, annak **1654.** történt halálával pedig ifjabb fia **I. Leopold** innepélyesen magyar királyá választatnék **Po'sonyban 1655.** **III. Ferdinánd** vallási józan türelme, kegyessége, okos-

sága 's különösen igazsága tekintetéből örök dicsi-
retet vívt ki magának, h. m. 1657. Juniusban.

I. LEOPOLD r. német császár és cseh király
XLIV. magyar király. 1655. választatott magyar
királyá Po'sonyban, hol meg is koronáztatott, —
1657. pedig az ország kormányát átvette. — **Ke-**
mény János pártolásért a' török nagy haddal ment
Magyarországra, de kit gróf **Montekukuli Raymund**
és **Zrinyi Miklós** szent Gothárdnál 1664. Aug.
1-sőjén tetemesen megvertek, miután 20. évi béke
kötetett; de **Nagyvárad és Ersekujvár** a' török-
nek hagyatván e' mellett a' magyar katonaság el-
oszlattatván, 's helyébe német katonaságra bízván
az ország, **némi elégtelenség** ütötte ki magát 1670.
mellynek fejei — **Vesselényi Ferenczen** kívül, ki
az alatt meghalt. — **Nádasdi Ferencz, Zrinyi Pé-**
ter, Frangepán Kristóf, Tatenbach János, Bo-
nis Ferencz lenyakaztattak **Németujvárbán** 1671.
miután a' főrendek váraiba császári erő szállítatott
be — a' **nemesség adó alá jött** — a' nádori hivatal
megszüntetett, és Magyarország főkormányzójává
telyes hatalommal **Ambringen Gáspár** német rend
nagy mestere neveztetett ki; 1673. titkos itilő szé-
kek állittattak fel, és azok német katonaság kormá-
nyára bizattak; mellyek által némi törvény elleni tet-
tek követtetvén el, azok **elégtelenségre** adtak okot,
az elégtelen párt feje gróf **Tököli Imre** erdélyi
és lengyelországi hadakkal beütött magyarországra
— **I. Leopold** megértvén a' rendek kíváнатát azt
telyesíteni ígérte, 's **legottan Sopronyban** 1681.
országgyűlést tartván, kinevezé nádorrá **Eszter-**
házi Pál grófot, — a' rendek itt **Tököli Imrét**, ki
a' császár kegyelmet ajánló szavának nem hitt, szám-
űzték, — ő pedig a' törökhöz vévén magát, a' szul-
tán ötlet pártolása alá vette, 's **Kara Musztafa** nagy
vezérét 200,000. török tatár táborral **Bécs alá**

indította 1683. — *I. Leopold Linczbe* vonula bátorság okáért, Bécs pedig keményen ostromoltatott; de megérkezvén szabadítására *Szobjeszki János*, lengyel király 40,000. lengyelekkel, — a' bajor és szász választók és a' lotharingi *Károly herczeg* a' törököket Bécs alatt 1683. Sept. 12-kén szörnyen megverék, honnan alább üzvén 1686. Sept. 2. Budát is Lotharingi Károly és Maximilián bajor herczegek nagy vérontással megvevék, miután 145. évekig nyögött volna török iga alatt. — Ezen diadalmas háboru folyta alatt *I. Leopold* 1687. országgyűlést tartá Po'sonban, hol a' magyarországi királyság örökösödési jogát felséges családjára nézt megalapítá, és a' *II. András* király arany bullája zárczikkjét eltörlette. — Azonban a' török kiveretvén Magyarországból — *Belgrádnál és Nisszánál* is megverettek 's magok után a' császári diadalmas seregeknek nyitva hagyták *Szerb és Bolgárországot*, — miután 1699. béke köttek *Kárloviczban* 25. évekre, mellyben a' szultán lemondá végképen magyar- és erdélyországi jogáról, a' Bánát azonban hatalma alatt hagyatván. —

Visszatérvén az aranybéke Magyarországba, — midőn némelly elégületlenek a' magyar nemzet szabadsága megsértése felől, — részint szerfeletti gondosságból — részint pedig ujjítás vágyból, — panaszsra kelnének, — ezek pártját felfogta *II. Rákóczy Ferencz*, *II. Rákóczy György unokája I. Rákóczy Ferencztől és Zrinyi Ilonától*, — kinek ezaránti titkos levelezése *XIV. Lajos* francia királlyal, *Langeveil* hadnagy által felfedeztetvén *Nemetujhelyre* fogságba téteték, honnan *Lehman* nevű őrnagy segítségével kiszökvén, Lengyelországba vette magát 1700 — 1703. pedig székesi *Bercsényi Miklóssal* együtt Magyarországba becsapván, annak nagy részét hirtelen elfoglalta, 's noha *Heissler* császári vezértől 1705. Nagyszombatnál meg-

veretett, mindazáltal csak nem egész Magyarországon és Erdélyben elterjeszté az úgy nevezett *kurutz háborut*, — melynek *I. Leopold császár* végét nem érheté, bezárván nagy pályáját **1705.** Majus 5-kén, *I. József és VI. Károly* fiait hagyva maga után. —

V. IDŐSZAK.

ERDÉLY TÖRTÉNETEI A' FELSÉGES AUSTRIAI
URALKODÓ HÁZBÓL SZÁRMOZOTT FEJDEL-
MEK ALATT. 1690—1840.

173. §.

I. LEOPOLD *r. német császár XLIV. magyar király. XIX. erdélyi fejdelem 1690—1705.*

I. Apafi Mihály halála után **1690. Apr. 15-**kétől kezdőleg Erdély kormányja tulajdonképpen **I. Leopold** császár és magyar királyra szálla **II. Apafi Mihály** fejdelemsége alkalmas koráig; de ki **1699.** végképpen lemondván a' fejdelemséghez minden jogáról, azt telyesleg általadta a' császárnak, — kinek a' *Károliczban* **1669. Jan. 26-**kán kötöttett béke által Erdély a' török szultántól is telyes lemondás mellett örökös birtokába bocsáttatván — már most kirekesztőleg, egyedüli fejdeme lett Erdélynek **I. Leopold,** — ki alatt **1703.** elhatván Erdélybe is az ugy nevezett *kurucz világ,* az ország nagyobb része, és a' *főkormányi tanács* a' fejdelem hívségében megállának, — 's midőn *Rákoczy Ferencz hunyadvármegyei, és bonczidai* győzedelmei után *Gyulafejérvárt* **1704.** erdélyi fejdelemmé követői által kikiáltatnék, — 's a' pártján lévők **10,000.** szaporodott haddal, több várokon kívül már *Kolozsvárt* ostromolnák, — a' főkormányshék a' *G. fejérvári* gyűlés minden határozatait megsemmisítette, és a' *pártosokat* fejek és javaik elvesztése alatt, hódó-

*

latra visszatérni kényszerítette, a' Rákóczy hadait **1704. b.** Tige a' nagy Küküllő mellett holdvilágnál megverte. Rabutim egy más csapatot a' szebeni erdő mellett vert szélyel, egy mást ismét Kolozsvárnál hol **2000.** esének el, — ezen viszonyok közt meghalt **I. Leopold 1705. Majus 5-én.**

174. §.

I. JÓZSEF r. német császár XLV. magyar király, XX-ik e. fejdelem 1765—1711.

Uralkodása alatt a' kuruczok közül felesen hódolának vissza a' császárhoz, — de a' had folyama csak hamar megváltozván, Rákóczy **1707. M.** Vásárhelyen ismét fejdelemmé választatott, — hol **24.** czikkeben a' *kurutz rendek kormányzási formájokat is* megállitották; a' főkormánysház pedig noha Szebenben ostromlaték, a' m. vásárhelyi gyűlet minden határozatait semmisítette, és megégettette. Ez a' bátor magaviselet sokakat vont el a' Rákóczy pártjától, — azonban a' császári hadak is felgyűl kerekedének Rákóczyn — kivált miután Magyarországon Károlyi Sándor kurutz fővezér **10,000.** magával töle elhajlott, és a' császárnak meghódolt — mivel ennek segítségével, — miután előbb Zsibónál **1705.,** Trencsinnél **1708.** a' kuruczok megverettek, az *onodi* gyűlésen pedig **1707.** egymásközt meghasonlottak, gr. Pálfi János és gr. Eszterházi Pál nádor, mint királyi biztosok eszközletére sokan kezdének hajolni a' császári közböcsánatot elfogadni, — 's fegyvereiket letették, 's végre Szathmáron **1711.** közbéke kötöttetett, — és a' pártosoknak, kik hűségre visszatérnek, böcsánat adattott, — de mieelőtt ezen béke megkötöttetnék, **I. József** császár megholt, mit azonban a' kuruczok nem tudtak, — a' békét *Eleonora I.* Leopold császár özvegye erősíté meg. Fia **VI. Károly** császár spa-

nyolországban léte alatt, és így a' *kurutz világ* lecsendesedett. — Rákóczy nem fogadván el a' bocsánatot, Rodostóban végezte életét 1735. Aprilis 8-án, hol Bercsényi is még előtte megholt, Rákóczy fiai György és József francia földön holtak el.

175. §.

VI. KÁROLY *római német császár, XLVI. magyar király XXI. erdélyi fejdelem.*
1712—1749.

VI. Károly császár, a' maradék nélkül elhalálozott I. József testvére 1712. Maj. 22-kén Pozsonyban magyar királyá koronáztatott, — 's ugyan akkor Erdélyország is letevő hódolatát Szebenben, — a' kurutz hadakban megrongált országot hajdoni jóllétére kezdé emelni a' kegyes császár, a' főkormányszéket új tanácsosokkal helyreállítá, 's 1713. gróf Kornis Zsigmondot főkormányzóvá nevezé ki, — a' törvényes királyi táblát föllállítá, és országgyűlési karok és rendek elnöki hivatalát alapítá, — az 1715. 1716. és 1717-beli török elleni háboruban az erdélyi seregek jeles vitézi erényöket tünteté ki Péterváradnál hol *Eugen* császári fővezér alatt 70,000. török veretett meg, és Belgrádnál, melly nagy vérontással megvétetett, *Dettini* ezredes alatt Oláhországot az *Oltig* elfoglalták, Bukurestet megvették, és a' vajdát *Maurokordátot* Szebenbe hozták 1716. — 1717. pedig a' tatárok 15,000-en Beszterczénél beütvén nagy dúlást követének el, de visszamenő útjokban megverettek, 's zsákmányok elvétetett, — ugyan ezen évben Gulafejérvár miután nagy erősséggé épített, Károlyfejérvárnak nevezteték, — a' kolozsvári Fellegvár építtetni kezdett tartományi főhadivezér gróf *Steinvile István* alatt, ki a' verestoronyi szoros útát is ez évben készítteté, 's annak a' csá-

szár nevérol *Károly útja* nevet adott, 1718. pedig a' törökkel 24. évi békeség kötöttett a' császár által *Passarovitzban*, melyben a' *Bánát Magyarországhoz visszakapcsoltatott*, — 1722. Febr. az erdélyi rendek az ugynevezett *Pragmatica Sanctiot*, melyben a' császár egyetlen leánya *Mária Théréziának* birodalmi korona örökösödése megalapított — közakarattal elfogadták a' szebeni országgyűlésen, meghalván gr. Kornis Zsigmond e. főkörmányzó 1730. az ország igazgatása tartományi főhadivezér gr. Vallis Ferencznek adaték által teljes hatalommal a' császár által, — 1734. pedig főkörmányzóvá tétették hallersteini gr. Haller János, — az 1738-ki török hadban g. Vallis Krajova elvesztése miatt bánatjában meghalván, helyébe R. szent Birod. gróf Lobkovitz György tétették tartományi főhadivezérré, 1740. kötöttett a' belgrádi béke — VI. Károly császár m. h. 1740. October 20-dikán.

176. §.

MÁRIA THERÉZIA római német császárnő, *XLVII. magyar király — XXII. erdélyi (1765-től) nagy fejdelemasszony 1740—1780.* — Felséges atya halála után a' *Pragmatica Sanctio* erejénél fogva 1740. 20-ik Oct. legottan általvette a' birodalom 's a'val együtt Erdély kormányát is, 1741. Pozsonyban innepélyesen megkoronáztatott, 's fenséges férje *Lotháringi Ferencz* főherczeg kormányzó társául elfogadtatott. — Mindjárt uralkodása kezdetében kitört örökség követelése nagyháboruban a' magyarországi vitéz ezredekkel, és felkeltekkel együtt nagy részt vettek az erdélyi bajnok sergek is, — valamint a' porosz királlyal *II. Fridrikkel* viselt hét éves háboruban is. — Ezen nagy császárné alkotá a' *Théréziai lovag ren-*

det 1757, — a' magyar testőri serget 1760. 120. ifju magyar személyekből, — *Szent István király lovag rendjét* 1764. — Budán királyi lakot kezdé építtetni a' régi helyére, — *Fiumét* Magyarországához kapcsolta, és így tengeri rév birtokába jutta az ország. — Erdélyben az adózási rendszert gr. Bethlen Gábor által kidolgoztatta, és béhozta. Folytonos királyi táblákat állított fel 1764. 1765. pedig Erdélyt *nagy fejedelemségi czímmel* ajándékozta meg, — a' *székely nemzetnek* megengedte, hogy a' „székelyek grófja“ czím is a' többi országok czímjei közé igtattassék 1743. — G. Haller János halála után gr. Kemény Lászlót nevezé ki főkormányzóvá 1764. ki nemsokára lemondván, azután 12. évekig a' tartományi főhadivezéreket viselték a' főkormányszéki elnökséget, kik közül b. Bukov Rudolf eszközletére a' *határ őrző székely katonaság* felállított 1764. — 1774. pedig gr. és b. Auersperg József erdélyi katonai főkormányzó, és főkormányszéki elnök helyébe b. Bruckenthal Sámuel nevezteték ki főkormányzóvá, — a' nagy emlékezetű császárné 40. évi dicső országlása után meghala 1780. Nov. 20-án. Ez a' nagy császárné szerzé vissza Galiciát és Lodomeriát a' magyar koronához 1773; 1778. Bukovinát nyeré a' töröktől; visszaváltotta a' Zsigmond császár, és m. királytól 1412. a' lengyeleknek zálogba tett 13. szepesi városokat 1772.

177. §.

II. JÓZSEF *Mária Therézia első szülött fia római német császár XLVIII. magyar király XXIII. erdélyi nagy fejdelem 1780—1790.*

Mária Therézia halála után legottan általvette a' kormányt, — következő 1781. Aug. 21-kén pedig Szebenben a' rendek hódolati hitőket letették

az új nagy fejdelemnek, — nemsokára azon évi Oct. 13-kán kiadá egész birodalmában a' vallási köztürelmi parancsot. — 1784. Erdélyt a' régi felosztás megszüntetésével 11. vármegyékre osztá, — az örökös jobbágyságot eltörlé 1785. Augustus 22-kén kiadott királyi parancsa által, — miután a' *Hóra* és *Kloska* által indított porhad 1784. különösön a' *vitéz székely határőri katonaság* által lecsillapított, — behozá a' földesur és jobbágy közti *robotta rendszert*, — 1786. a' törvényes királyi tábla Szebenből M. Vásárhelyre szállíttaték, hol azóta békében létez. — 1787. két vidéki táblák állíttattak fel, egyik Kolozsvártt, másik M. Vásárhelyt, — ugyan 1787. II. gr. *Bánfi György* erdélyi főkormányzóvá nevezteték. — 1788. pedig II. Katalin orosz császárnéval együtt a' török ellen hadat indíta, melyet b. Laudon és herczeg Koburg vezérletök alatt győzedelmesen folytatott, 's maga is a' nagy seregnél megjelenván, Szabács várát megvette. *Laudon* pedig Belgrádot, h. *Koburg* orosz vezér *Szuvarroval* együtt Fokszannál a' nagy török tábort verék meg — 1789. — 's noha 1788. September 28-kán a' törökök Hartzegvidékére beütének, és néhány falukat porrá égetének, mindazáltal hamar visszautasítottának. — 1790. Februarius 18-kán a' magyar koronát Bécsből visszaviteté nagy innepélyességgel Budára. — A' *török had alkalmával* Belgrádban némi nyugtalanságok ütven ki magokat, oda kelle seregeinek jobb részét indítani; de a' béke mégis nem kötheték meg, mivel a' nagy erényekkel tündöklő császár pályáját bezárá 1790. Februarius 20-án 49. éves korában, miután minden rendelkezéit, a' vallási türelmen, és jobbágyságok szabad költöztetésén kívül visszavette, kinek halála után az ország kormányrendszer régi állásába legottan visszatéteték. —

178. §.

II. LEOPOLD római német császár, XLIX. magyar király XXIV. erdélyi nagy fejdelem 1790—1792.

II. LEOPOLD császár *Mária Thérézia* kisebbik fia. **II. József** császár halála után **1790.** Nov. 15-kén Po'sonyban magyar királyá koronázták, Dec. 20-kán pedig ugyanazon évben a' kolozsvári országgyűlésen a' rendek letevék hódolati esküjüket az új nagy fejdelemnek, — ezen országgyűlésen hasznos, és nemzet régi szabadalmait megerősítő törvényczikkek hozatának, — folytatvatván azon országgyűlés **1792**-ben is, — a' magyarországi rendeket annyira lekötelezé az országtörvényeit, és szabadalmait biztosító ígérete által, hogy a' fenn irt po'soni országgyűlésen fia *Sándor* Leopold nádornak legottan kikiáltatott. A' török háborúnak véget vete a' *systovi* béke által **1792.** Aug. 2. mivel a' belgiumi, és francziaországi belzavarok foglalák el figyelmét, hadait, visszaengedvén a' töröknek is az elfoglalt részeket. Rövid ideig uralkodék ezen kegyes, igazságos fejdelem, h. m. **1792.** Mart. 1-őén életének 45-dik évében. — **II. Leopold** alatt folyvást **II. g. Bánfi György** viselte nagy bölcsességgel az ország főkörmányzói hivatalt.

179. §.

I. FERENCZ II. Leopold fia, római, — 1804-től fogva austriai császár L. magyar király. XXV. E. nagy fejdelem 1792—1835.

I. FERENCZ császár **1792.** Jun. 6-kán Budán, — miután innepélyes hűlevelével az ország jogai megtartását biztosította, — ország primással,

és bibornok *Battyáni József* által nagy öröm, és innepélyel megkoronáztatott, — kinek az ország legottan pénzt, katonát, és élelmet ajánla a' már kitört francia háboru folytatására, uralkodása kezdetében megerősíté a' kolozsvárt 1791. 1792-ben tartott országgyűlési törvényczikkeket, — és Erdélyt is több örökös birtokaival együtt boldogítani törekedett a' kegyes fejdelem, azonban a' folyvást dühöngő francia háboru Erdélyt sem hagyja éppen illetlen, melly noha ellenség dulását maga kebelében ritkán látta a' felséges austriai uralkodó ház alatt; mindazáltal tehetsége, és hálás indulatjához képest szeretett nagy fejdelmét vitézekkel, hadi költséggel, és élelemmel is segítette. — Ezen 22 éves hadban a' székely vitéz nép *Hanaunál, Briennél, és Auszterlicznél* izmoson bebizonyította bajnoki erejét, és kitüntette ősi hadi dicsét, — 1804. Aug. 10-kén *I. Ferencz* a' római német császári címről lemondván, austriai örökös császári címet veve fel, — 1809. az erdélyi magyar, és székely nemesség felkele szeretett fejdelme védelmére, — a' magyarországi felkeltek vitézül meg is harczolának Győrnél a' francziákkal, — az erdélyiek pedig, nem hatván be az országba, az ellenség a' béke megkötése után haza szállának, — mind addig küzde a' békeszerető császár a' francia császár *Napoleon*-nal mig több europai hatalmak segedelmével 1813. ötet a' Rajnán általnyomván a' szövetséges hadseregek Párist megvevék, és a' nagy ravágyó *Napoleon* császári székeből letevék, — jelen lévén ezen háboruban Erdély székelyi, és más vitézei is, — alig telének el a' háboruk évei; Erdélyben 1815. 16, és kivált 17-ben szertelen drágaság uralkodék, — minek következete lett a' nagy éhség, mellyben több ezren elhalának, — azonban ugyan azon évben, a' bőv aratás után enyhülvén a' szükség, a' felség szeretett nője *Karolina Augusta*, bavariai

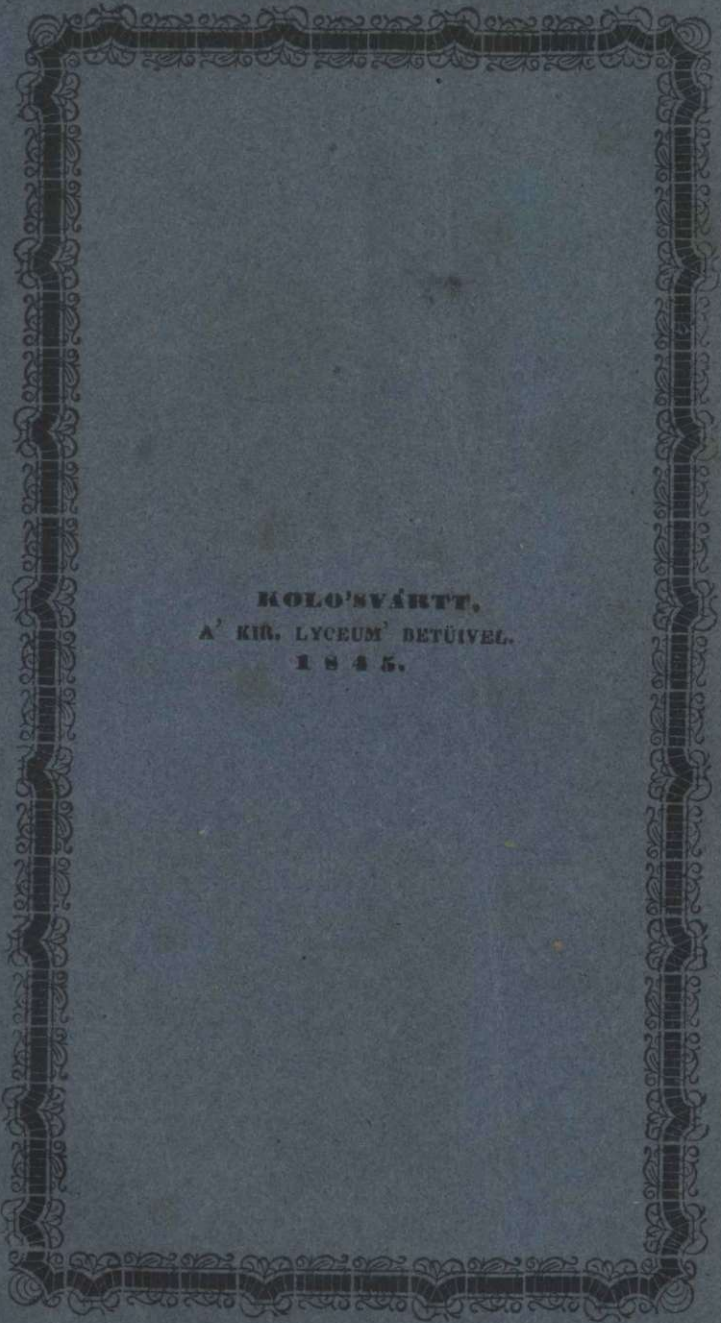
király leányával együtt ez országot meglátogató, szerető népeitől mindenfelé idvezelve fogadtatva. — 1822. II. b. Bánfi György e. főkormányzó elhalván, branyitskai b. *Jó'sika János* főkormányszéki elnökké nevezteték ki, — 1830. Sept. 28-kán elsőszülött fiát, *Ferdinándot* mint korona örököst Po'sonyban magyar királyá koronáztatá. — 1831. az epemirigy sok embereket elragada Erdélyben Jul. Aug. és Sept. hónapokban, — a' nagy emlékezetű császár fényes nevét nem kevésbé örökíté az alatta Pesten 1832. Sept. 8-kán innepélyesen felavatott *magyar tudos társaság*, melly kimondhatatlan jótékony befolyását a' nemzeti nyelvre, és mivelődésre már is eléggé kitüntette. 1834. Jun. 20-kán Kolozsvárt az országgyűlés Esztei Ferdinánd ő kir. főherczegsége, királyi biztos által megnyittaték, de 1835. évi Febr. 6-kán eloszlattatott, — miután nem sokára azon évi Mart. 2-kán I. Ferencz austriai császár magyar király, és E. nagy fejdelem a' boldog életre elszenderült 43. évi dicső országálása után.

180. §.

I. FERDINÁND, austriai császár. LI. magyar király ezen neven V-ik. XXVI erdélyi nagy fejdelem 1835.—

Koronáztatott meg Po'sonyban 1830. Sept. 28-kán, felséges atya elhunytá után átalvette a' birodalom kormányát 1835. Mart. 2-kán, kinek 1837. Szebenben tartott országgyűlésen Apr. 18-kán az ország rendjei a' hódolati, — királyi biztos Esztei Ferdinánd pedig a' biztósító esküt — innepélyesen letették. — Oct. 5-kén pedig göntzruszkai g. *Kornis János* mint országgyűlési választás következésébe a' felség által kineveztetett, *erdélyi főkormányzó* fényes hivatalába feleskettetett.—

Dicsőségesen országló felséges fejedelmünk kegyelmes, igazságos, és áldást hintő uralkodása alatt jelennem a' hon külső, és belső csendjét, tudományokban, édes anya nyelvünk miveletében, 's egyéb művelődési czikkeken naponként nevedező előhaldását öröm érzettel, és forró hódolati hálával tapasztaljuk. Hálá az egeknek! áldás, és örök dics a' legkegyelmesb fejedelemnek!!

A decorative border with a repeating geometric and floral pattern, enclosing the central text.

KOLO'SVÁRTT,
A' KIR. LYCEUM' DETÜIVEL.
1845.